

Magyar Földrajzi Társaság
Societas Geographica Hungarica
1872

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

GEOGRAPHICAL
REVIEW

148. évfolyam, 1. szám
2024

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Földrajzi Társaság tudományos folyóirata

Geographical Review • Geographische Mitteilungen
Bulletin Géographique • Bollettino Geografico • Географические Сообщения

Főszerkesztő / Editor-in-Chief

JENEY LÁSZLÓ

Főszerkesztő helyettesek / Deputy Editors-in-Chief

EGEDY TAMÁS (felelős szerkesztő / Managing editor), BOTTLIK ZSOLT

Szerkesztők / Editors

HORVÁTH GERGELY, KOVALCSIK TAMÁS, KŐSZEGI MARGIT, PAPP SÁNDOR
CSAPÓ JÁNOS (külkapcsolati menedzser / Manager for internationalisation)

Szerkesztőbizottság / Editorial Board

VEIT BACHMANN (DE), BENEDEK JÓZSEF (RO), DÁVID LÓRÁNT DÉNES,
DOMBAY ISTVÁN (RO), FÁBIÁN SZABOLCS, FODOR GYULA (UA),
GYŐRI RÓBERT, IONEL HAIDU (FR), ILLÉS SÁNDOR, STEVEN JOBBITT (CA),
KOZMA GÁBOR, LÓCZY DÉNES, PETER LUGOSI (UK),
MÉSZÁROS MINUCSÉR (RS), MUCSI LÁSZLÓ, SZABÓ GYÖRGY, TIMCSÁK GÉZA (SK),
TÍMÁR JUDIT, LADISLAV TOLMÁCI (SK), THOMAS M. WILSON (US, IE)

Tudományos Tanácsadó Testület / Scientific Advisory Board

ALEXANDR ARTEMYEV (KZ), MARIUSZ BARCZAK (PL), BARTA GYÖRGYI,
BELUSZKY PÁL, JÜRGEN BREUSTE (AT), BUJDOSÓ ZOLTÁN,
CENTERI CSABA, CSORBA PÉTER, DÖVÉNYI ZOLTÁN, FRISNYÁK SÁNDOR,
GRAŻYNA FURGAŁA-SELEZNIOW (PL), GÁBRIS GYULA, GÁL ZOLTÁN,
GYÖRGY OTILIA (RO), HUFNÁGEL LEVENTE, DORINA CAMELIA ILIEȘ (RO),
KERÉNYI ATTILA, BLAŽ KOMAC (SI), JOANNA KOSMACZEWSKA (PL),
KOVÁCS KATALIN, KOCSIS KÁROLY, KOVÁCS ZOLTÁN, MARI LÁSZLÓ, MEZŐSI GÁBOR,
MICHALKÓ GÁBOR, LADISLAV MURA (SK), PAJTÓKNÉ TARI ILONA, PAP NORBERT,
PAPP-VÁRY ÁRPÁD, MARIA PARADISO (IT), PENKSZA KÁROLY,
SZILÁRD LEHEL POSZET (RO), PROBÁLD FERENC, ANTON VAN ROMPAEY (BE),
MIHAELA SIMA (RO), PARIKSHAT SINGH MANHAS (IN),
SZABÓ JÓZSEF, SZABÓ SZILÁRD, SZILASSI PÉTER, TÓTH GÉZA, TARDY JÁNOS,
VARAJTI KÁROLY, MAREK WIĘCKOWSKI (PL)

A Földrajzi Közleményeket az alábbi adatbázisok indexelik:
Földrajzi Közlemények is abstracted/indexed in: EBSCO Information Services,
Ulrich's Periodicals Directory, Index Copernicus International, Crossref.

Szerkesztőség: 1112 Budapest, Budaörsi út 45. Telefon, fax: (06-1) 309-2683
E-mail: kozlemenyek@foldrajzitariarsag.hu. Honlap: www.foldrajzitariarsag.hu
Az MTA X. Földtudományok Osztályán kiemelt státuszba sorolt folyóirat.

A DUNA-TISZA KÖZI HOMOKHÁTSÁG TERÜLET- ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI KIHÍVÁSAI

FARKAS JENŐ ZSOLT – KOVÁCS ANDRÁS DONÁT – VASÁRUS GÁBOR
– LENNERT JÓZSEF – CSÁKI BÉLA

CHALLENGES OF SPATIAL PLANNING OF THE SAND RIDGE
IN THE DANUBE-TISZA INTERFLUVE

Abstract

In Hungary's semi-arid zones of the sand ridge between the Danube and the Tisza rivers, the water balance has been consistently negative for several decades, coinciding with a complex array of economic and societal problems. Therefore, the climate-sensitive „Homokhátság region” requires heightened attention, thoughtful spatial planning, and rural development practices. Nevertheless, our research experiences indicate that substantial responses to the region's challenges have not been effectively provided in recent decades. Deficiencies and anomalies in territorial planning have led to diminished local autonomy and the polarization of settlements. Attempts at sustainable environmental management, water retention, and climate adaptation have not yielded breakthroughs, and signs of socio-economic revitalization are primarily observable in major cities and their agglomerations. Previous developments have been overly focused on economic and agricultural aspects, treating individual sectors separately, thereby failing to provide comprehensive solutions to complex regional challenges. Most consulted experts argue that regional and state actors need a complete paradigm shift to achieve more balanced development initiatives that meet local needs. Regional collaborations alone are insufficient without more significant support and flexibility from central territorial policies. Therefore, we are convinced that in the Homokhátság region, there is an urgent need for geographically grounded, comprehensive approaches rooted in environmental, water, and climate protection considerations and wide-ranging, partnership-based interventions for territorial and rural development.

Keywords: Homokhátság region, spatial planning, rural development, water management

Bevezetés

Napjainkban a klímaváltozás közvetlen és közvetett hatásaihoz történő alkalmazkodás elmaradása egyre nagyobb terheket ró a társadalomra (LEE, H. et al. 2023; TOLLEFSON, J. 2022). Az elemzések alapján e tekintetben Kelet-Közép-Európa különösen nehéz helyzetben van (JÁNOSI I.M. et al. 2023; TRAN, H.Q. et al. 2022), melyen belül a Duna-Tisza közti Homokhátság az egyik legkitettebb térség (KOVÁCS A.D. et al 2017). A DTkH az elmúlt évtizedekben a szárazodás és a Kárpát-medencei negatív tájváltozások kapcsán jelent meg leginkább a szakirodalomban (BARTHOLY J. et al. 2005; BÍRÓ M. 2011; CSERNY I. – FÜLEKY G. 2008; PÁLFAI I. et al. 1998; RAKONCZAI J. et al. 2021). A régió neve összeforrt a hidrológiai egyensúly kedvezőtlen alakulásával, a talajvízszint csökkenéssel és más ökológiai tényezők romlásával (BÍRÓ M. et al. 2007; MOLNÁR B. – BALÁZS R. 2009; RAKONCZAI J. 2011). A kutatások során bebizonyosodott, hogy a szárazodással párhuzamosan, más kedvezőtlen természeti, társadalmi és gazdasági folyamatok is zajlanak (CSATÁRI B. et al. 2004; 2016; FARKAS J.Zs. et al. 2015; 2023). Mindezek már az ezredfordulót megelőzően jelezték a térségre szabott szakpolitikai beavatkozások szükségességét.

A rendszerváltást követő kormányzatok kezdetben nyitottnak mutatkoztak az ágazatokat áthidaló térségi fejlesztési szemléletre. Az MTA által vezetett első Alföld-kutatásnak (1991-1994) jogalkotási következménye is lett; nevezetesen a 2042/1994. (V. 9.) Korm.

határozat, az Alföld területfejlesztési, tájvédelmi és tájhasznosítási feladatairól. A DTkH-ra vonatkozó területpolitika kulcsfontosságú mozzanata volt, amikor 1995-ben, a magyar kormány jóváhagyta a DTkH vízpótlásáról szóló országgyűlési határozatot (105/1995. (XI.1.).) E határozatban az új szellemű tervezés-előkészítést és programozást igénylő feladatok sorában megjelent a homokháti tájrehabilitáció és a vízrendezés. A következő mérőföldkönek az tekinthető, amikor az Országos Területfejlesztési Konceptió (OTK 2005) a Homokhátságot az „Országos jelentőségű, integrált fejlesztési térségek és tématerületek” között szereplő „Duna-mente” nagytérséghez sorolta, ezzel „kiemelt fejlesztési célterületként” lett megjelölve. Az OTK már ekkor deklarálta, hogy az itteni beavatkozásoknak a népesség megtartására, a természeti degradációs folyamatok visszafordítására, az agrárszerkezet-váltásra, valamint a vízgazdálkodás helyreállítására kell irányulniuk. A DTkH ügye tehát már régóta fontos kérdésként merül fel, amit az is jelez, hogy a magyar jogrendszerben számos érvényben lévő határozatot találunk a térséggel kapcsolatban, pl.: 1405/2013. (VII. 2.) sz. kormányhatározat és az 1/2014. (I. 3.); 23/2018. (X. 31.) országgyűlési határozatok. Jelenleg a DTkH az EU-s tervezési rendszerhez illeszkedően a vízgazdálkodási szakpolitika nevesített célterülete. Ennek megfelelően Magyarország Helyreállítási és Ellenállóképességi Tervében konkrét programként kapott helyet a „Duna-Tisza-közi Homokhátság vízhiányos ökológiai állapotának javítása, helyreállítása” című projekt, amelynek azonban a tervezési munkálatai 2023 végén forráshiány miatt megszakadtak.

A fentiek alapján jogosan merül fel a kérdés, hogy miért nem sikerült jelentősebb terület- és vidékfejlesztési eredményeket elérni a térségben? Feltételezésünk szerint elsősorban azért, mert az átfogó környezeti-társadalmi-gazdasági fejlesztésekhez szükséges területpolitikai keretek nem voltak megfelelőek. A támogatási rendszer rugalmatlannak bizonyult, és a fejlesztések a központi forrásokra épültek, így azok nem feltétlen estek egybe a helyi, vagy térségi igényekkel. Meglátásunk szerint a Homokhátság egységes kezelését hátráltatta, hogy az Európai Unió elképzelések sokáig a gazdaság dinamizálására helyezték a hangsúlyt, míg az ilyen fokozottan klímaérzékeny tájak környezeti konfliktusait sokáig nem tekintették prioritásnak. Amikor pedig ebben változások történtek (lásd: Európai Zöld Megállapodás), akkor a magyar szakpolitika nem volt képes kellő ütemben átvenni az új környezettudatos közösségi célokat. Ráadásul a vidékpolitikát erős agrár-centrikusság jellemezte.

A tanulmány célja tehát az, hogy szakértői és döntéshozói vélemények felhasználásával feltárjuk és visszaigazoljuk azon feltételezett tényezőket, amelyek a Homokhátság problémáinak hátterében állnak és a térségre vonatkozó fejlesztéspolitikák tehetetlenségét okozzák. Fontos megjegyeznünk, hogy mindeközben alkalmazott kutatási feladataink sorában szerepel a DTkH Területfejlesztési Konceptiójának és Programjának kidolgozása. A 2023 során elvégzett empirikus vizsgálatainkat és az említett koncepciókészítés során szerzett tapasztalatokat arra szeretnénk felhasználni, hogy felhívjuk a figyelmet az innovatív, területre szabott kormányzás és vidékfejlesztés szükségességére. Meglátásunk szerint a Homokhátságra jellemző gondok nem egyediek, ezért munkánk tanulságul szolgálhat valamennyi hazai régió, sőt más európai országok vidéki térségei számára is.

A terület- és vidékfejlesztés kritikája a Homokhátság szemszögéből

A vidék hosszú távú fenntarthatósága világszerte, így Európában is komoly kihívást jelent. Az elmúlt években számos szerző értekezett azokról a folyamatokról, amelyek lassítják, vagy akadályozzák a rurális települések életkörülményeinek javulását (GEORGIOS,

C. 2021; MICHALCEWICZ-KANIOWSKA, M. – ZAJDEL, M. 2019). A szakirodalomban leggyakrabban említett problémák között van a természeti és települési környezet erodálódása, a klímaváltozásnak való kitettség, a nem megfelelő területhasználat, a gazdasági lemaradás, a társadalmi kohézió gyengülése, valamint az olyan „csodaszernek” tekintett szektorok megtorpanása, mint a turizmus, vagy a digitalizáció (MENCONI, M.E. et al. 2017; KOVÁCH I. 2017; SALEMINK, K. et al. 2017). Az összetett gazdasági, szociális és környezeti problémák csökkentésében az EU-s szabályozók sok helyen, így hazánk egyes vidéki területein sem hoztak lényegi áttörést (SMIT, M.J. et al. 2015; PERGER É. et al. 2015). 2010-től az EU szókészletében előtérbe kerültek az „okos”, „intelligens”, „fenntartható” és „inkluzív” fogalmak. Ezek egyfajta válaszként fogalmazódtak meg a vidéken megfigyelt gyengülő termelékenység és alacsony növekedési ütem kapcsán. Azonban sosem volt teljesen világos, hogy az „intelligens növekedés” fogalma hogyan fogja kiegyenlíteni a területi különbségeket és hogyan fog illeszkedni a vidéki régiók sokféleségéhez (NALDI, L. et al. 2015). Az átfogó agrárpolitikai reformok, illetve a többszintű „vidékkormányzás” (multi level rural governance) ellenére mindvégig vitatott maradt, hogy maga a vidékfejlesztés milyen mértékben képes hozzájárulni a rurális újrastrukturálódásához és a területi kiegyenlítődéshöz (KULL, M. 2016).

A fejlesztések kapcsán több szerző is bírálta a Közös Agrárpolitikát (továbbiakban KAP), ami egyfelől túlzottan az „agribusiness” irányából közelítette meg a felzárkóztatást, másfelől a támogatásokat jobban kihasználó mezőgazdasági gyakorlat (intenzív nagytáblás művelés) komoly környezeti terhelést jelentett a tájaknak, végső soron akadályozva a fenntarthatóságot (FAYET, C.M. et al. 2022). Ennek a folyamatnak tudható be a természetvédelem érdekérvényesítő erejének csökkenése a Duna-Tisza közti tájkon is (FARKAS J.Zs. – KOVÁCS A.D. 2021). Bár a KAP az elmúlt években új irányokat vett a klímaváltozás kényszerítő ereje miatt, egyes szerzők szerint még mindig további átalakításokra volna szükség, hogy az ágazat valóban természet- és klímabarát lehessen (PEËR, G. et al. 2019; 2020). Sokan nagy reményeket fűztek az Európai Bizottság által 2019 decemberében bejelentett Európai Zöld Megállapodáshoz (European Green Deal vagy EGD), de a zöld átmenet rurális vonatkozásait vizsgálva egyesek azóta már megállapították, hogy az ambiciózus éghajlatpolitikai törekvések/beavatkozások rendkívül egyenlőtlenül zajlanak. A rurális övezetek a klímavédelemben is elmaradnak, mivel kevesebb a forrás, illetve az EGD és a KAP nem tudott kellően hatékonyan összehangolódni (SIKORA, A. 2021). Korábbi kutatások rámutatnak, hogy a térségben komoly tájhasználati érdekellentétek tapasztalhatók, valamint a területhasználat (pl. az erdőtelepítések, városi peremzónák beépítése) gyakran nem illeszkedik az ökológiai körülményekhez és a vízbázisokhoz (KOVÁCS A.D. et al. 2021). Ez tovább súlyosbítja a kedvezőtlen természeti folyamatokat és a vízháztartási deficitet, aminek a következtében a régióra ma már veszélyeztetett, szárazodó térségként tekintenek (TÖLGYESI et al. 2021).

A fent felsorolt „alaproblémák” mellett felmerült a hely-alapú és a helytől független (“place based versus place neutral”) vidékfejlesztési elképzelések dilemmája is (BARCA, F. 2012; MARGARIAN, A. – HUNDT, C. 2023). Ezzel kapcsolatos álláspontunk MARGARIAN, A. (2013) véleményével egyezik; vagyis bizonyos vidéki térségek esetében, pusztán a belső erőforrásokra nem lehet átfogó fejlesztéseket építeni. A DTkH térségére gondolva, érvényesnek véljük EZCURRA, R. (2019), valamint COPUS, A. és szerzőtársai (2021) megállapításait, miszerint ahol a természeti és társadalmi tőke egy időben veszít értékéből, ott marginalizáció történik. Egyesek ezt még azzal egészítik ki, hogy a napjainkban zajló 4. ipari forradalom még tovább mélyíti a város-vidék közötti különbségeket (COWIE, P. et al. 2020; SALEMINK, K. et al 2017). A fent sorolt megállapításokkal összecsengnek a térségben folytatott korábbi vizsgálataink eredményei (FARKAS J.Zs. – KOVÁCS A.D.

2006; 2021; Kovács A.D. et al. 2015). Álláspontunk szerint a Homokhátság mint térség, önerőből képtelen lesz a felzárkózásra, a térségre vonatkozó stratégiai elképzelések pedig a jelenlegi hazai és EU-s keretek között nem tudnak kiforrni. Ennek legszembetűnőbb jelensége, hogy az elmúlt 30 évben a DTkH-ra vonatkozó tervek többsége a „fiókban végezte”, miközben – az egymást követő tervezési ciklusokban – a szükséges beavatkozások becsült költsége egyre nőtt. A 2016-os „Vízkezelési gazdálkodási projekt előkészítése a Duna–Tisza közti hátság vízhiányos ökológiai állapotának javítása érdekében” című stratégiai koncepció 140 milliárd forint forrásigényt irányított elő a teljes régióra. Azonban a tervek megvalósítása finanszírozás hiányában elmaradt. 2020-ban az Országos Vízügyi Főigazgatóság által koordinált „Duna-Tisza közti Homokhátság vízhiányos ökológiai állapotának javítása, helyreállítása” projektre már csak 5,3 Mrd forintot különítettek el, amely azonban kizárólag a tervezési költségeket képes fedezni. A legfrissebb információk szerint, a Homokhátsági Térségi Fejlesztési Tanács 2023 májusi ülésén a tervezett vízpótlás infrastruktúrájának kivitelezési költségét – a térség északi részére vonatkozóan – 150 milliárd Ft-ra becsülték a szakértők. Az egész térség fejlesztésének forrásigényét ennél jóval magasabbra, kb. 1600 Mrd forintra kalkulálták a Viziterv Environ Kft. tervezői (LAURINYEZ 2024).

A fenti tényezőket figyelembe véve és a jelenlegi folyamatokat szemlélve féltő, hogy ha a Duna-Tisza közére kiterjedő vízgazdálkodási beavatkozások és az ahhoz kapcsolódó átfogó területi fejlesztések ismételen elmaradnak, akkor a közeljövőben az oly sokszor emlegetett „elsivatagosodás” nemcsak környezeti, de társadalmi értelemben is valósággá válhat.

A vizsgált földrajzi területi egység

A vizsgált térség természetföldrajzi értelemben az alföldi „Duna-Tisza közti hátság” középtájon helyezkedik el. Azonban fontos megjegyezni, hogy a magyar természeti tájak rendszertani felosztásában megnevezett középtájjal nem azonos! Az általunk is alkalmazott fejlesztési megközelítésű lehatárolás figyelembe veszi ugyan a tájakat, de alapvetően a települési közigazgatási határokhoz igazodik, melyet először a „Duna-Tisza közti Homokhátság fenntartható fejlesztése” c. anyag (Terra Studio, ÁBK SZ 2007) elkészítésekor alkalmaztak. Később, ugyanezen 117 település által alkotott régió szerepelt az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepcióban (2013) is.

A DTkH területe 8714,15 km², legnagyobb kiterjedése észak-déli irányban 144 km, nyugat-keleti irányban 80 km. A térségben a kontinentális éghajlat jellemző, egyre erősödő mediterrán hatásokkal. A Kárpát-medence napfényben leggazdagabb régiója, ahol a napsütéses órák száma meghaladja a 2000 órát. Ez komoly napenergia potenciált jelent (1400-1500 kWh/m²/év). Az évi átlaghőmérséklet 10-10,5°C, az évi csapadék 500-550 mm (OMSZ 2023). A csapadék és vízeloszlás a legtöbb helyen kiegyensúlyozatlan, az egykori mocsaras, lápos vidékek összeszűkültek, vagy a kisebb tavakkal együtt eltűntek. A klímaváltozás egyértelműen kedvezőtlenül befolyásolja az ökológiai viszonyokat és az emberi életfeltételeket. A szélsőséges időjárási körülmények egyre erősödnek, az aszály és a heves esőzések szinte egy időben jelentkezhetnek. Ez megnehezíti a gazdálkodást, a mezőgazdasági művelést és egyúttal csökkenti a lakosság környezeti biztonságát.

Ezen folyamatok azért is különösen fontosak a térségben, mert a terület 38,25%-án szántók találhatók. További 4,5%-ot tesz ki a szőlők és gyümölcsösök, illetve 23,12%-ot a rétek/legelők és egyéb mezőgazdasági területek aránya (összeségében az agrárhasznosítás részaránya eléri a 65,87%-ot). A kedvezőtlen adottságok ellenére az intenzív nagyterületű szántóföldi művelés itt is elterjedt, ugyanakkor a szőlő-gyümölcs kultúráknak és

a hagyományos tanyás gazdálkodásnak köszönhetően még sok kiscgazdaság fennmaradt. A települések területe 4,29%-os arányt képvisel, míg a fennmaradó 29,84%-on telepített erdőterületeket, valamint egyéb természetközeli felszínborításokat találunk.

A Homokhátság térsége ma szinte teljes egészében antropogén, mesterséges kultúrtájnak tekinthető, amelyben kiterjedt természetvédelmi területek találhatók, jelezve a tájhasználat mozaikosságát. A Magyarországon található, 46 közösségi jelentőségű, Élőhelyvédelmi Irányelv szerinti élőhelytípus közül 17 állományait őrzik az itteni Natura 2000 területek. Itt található a pannon homoki borókás-nyárasok 90%-a, a pannon homoki gyepek 65%-a, valamint a pannon szikes élőhelyek negyede. A DTkH-n lévő Natura 2000 területek kiterjedése 153.837 hektár, a nemzeti ökológiai hálózat területe 118.000 hektár, a nemzeti parki területek pedig közel 40.000 hektárt tesznek ki.

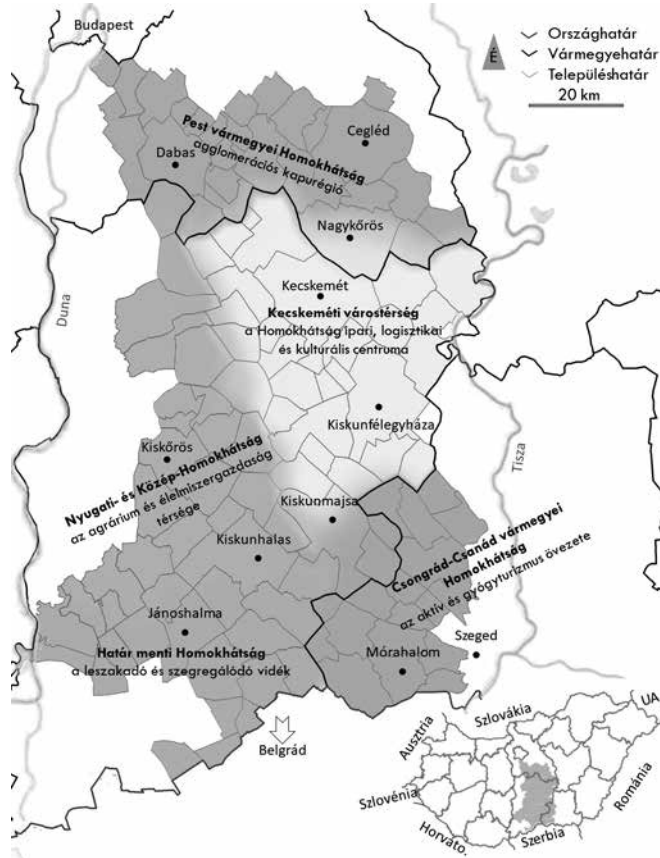
A térség lakónépessége 623.386 fő, az ország lakosságának 6,6%-a. A népsűrűség 71,53 fő/km², ami átlag alatti, vidéki térségekre jellemző adat. A lakosság közel 15%-a külterületeken él, de egyes települések esetén ez akár 60% is lehet. Fontos azonban, hogy a hagyományos gazdálkodással foglalkozó tanyasi népesség aránya és az ilyen tanyák száma csökken. Ezzel szemben, a nagyvárosok mellett, jellemző a szuburbán lakótanyák számának növekedése és ezzel együtt az agrárfunkció háttérbe szorulása. A tanyák aránya ezen ellentétes folyamatok eredményeként európai és hazai összehasonlításban is még mindig magasnak tekinthető.

A gazdasági fejlettséget tekintve a térséget sajátos kettősség jellemzi. Budapest agglomerációjának, valamint Kecskemétnek és várostérségének a teljesítménye, a külföldi működőtőke befektetések, valamint a gazdaság szuburbanizációja miatt országos viszonylatban is gyorsan fejlődött az elmúlt 15 évben. Ennek eredményeként Kecskemét, mint a térség legnagyobb városa, országosan is jelentős ipari-gazdasági és kulturális központtá vált. Ugyanakkor a déli, különösen a határmenti területek lemaradtak, így jelentős területi különbségek észlelhetők akár a járások, akár kisebb településcsoportok viszonylatában. Általánosan elmondható, hogy az alközpontok, járási székhelyek több esetben funkcióhiányosak, gyengéek, a Jánoshalmi- és Bácsalmási járások országos viszonylatban is elmaradottnak számítanak (GVI, 2019). Ezen különbségek, és a kapcsolódó fejlesztési dokumentumok tartalmának figyelembevételével a DTkH Területfejlesztési Konceptiójának megalkotásakor öt sajátos kisebb térséget határoltunk le (1. ábra).

A kutatás módszertana

A Homokhátságot érintő legfőbb területfejlesztési kérdések kapcsán, naprakész és hiteles információkat kaphatók a térségben tevékenykedő prominens szakemberektől, ezért elsődleges adatgyűjtésünk során, 2023 tavaszán, 14 mélyinterjú készítésére került sor. A válaszadók a térséget jól ismerő, szakavatott személyek voltak, akik több évtizedes tapasztalattal és széleskörű ismeretekkel rendelkeztek a vizsgált régióról és annak településeiről. A szakmai ajánlások alapján kiválasztott interjúalanyok között szerepeltek területpolitikában, vidékfejlesztésben jártas szakemberek egyaránt, valamint a releváns kérdésekre nagy rálátással rendelkező döntéshozók, önkormányzati és más szervezeti vezetők. A félig strukturált beszélgetések alapján kapott válaszokat a kvalitatív interjúkészítés alapvető szabályai szerint rendszereztük és összegeztük. Az egyes véleményeket, adatközléseket és ismereteket specifikus kérdések megfogalmazásával tártuk fel, amelyek a következőkre irányultak:

- Hogyan válhat a Homokhátság területpolitikai célterületté, lehet-e magát a térséget fejlesztési régióként kezelni?

I. ábra A Duna-Tisza közti Homokhátság térbeli elhelyezkedése és sajátos térségei
 Figure 1 Spatial distribution and specific areas of the Sand Ridge in the Danube-Tisza Interfluvium
 Forrás/Source: saját szerkesztés/own editing

- Mely tényezők segíthetik és gátolják a térségre szabott stratégiai tervezést és programozást?
- Mik lehetnek a Homokhátság terület- és vidékfejlesztésének kulcságazatai?
- Milyen szerepet játszhat a jövőbeni tanyavilág a környezeti, gazdasági, társadalmi fenntarthatóság tekintetében?

A primer adatok kibővítése érdekében az interjúkkal egyidőben (2023. február és március során) véleményfeltáró online kérdőíves felmérés zajlott, melynek célcsoportját a DTKH településeinek önkormányzatai, illetve azok vezetősége jelentették. A 117 érintett önkormányzathoz 56-tól érkeztek válaszok, ami 48%-os válaszadási arányt jelent. A feltett kérdések a Homokhátság településeinek legfontosabb problémáira, az itteni elképzelésekre, igényekre irányultak.

Jelen cikk, a kérdőíves eredmények feldolgozásakor, a szabadon megfogalmazható válaszokra fókuszál (a kérdőívben eleve nagyobb arányban szerepeltek nyitott kérdések). A beérkezett válaszokat nagyfokú variabilitás jellemezte, ezért az azonos tartalmú mondatok, a MAXQDA tartalomelemző szoftver segítségével, kódolás útján lettek összevonva. Az egyszerűsítő kóddal ellátott hasonló jelentéstartalmú válaszok, az említések számával

együtt számszerűsíthetővé, míg a térségre jellemző problémakörök és az önkormányzati szándékok jobban átláthatókká váltak. Mindezen módszereket aktuális alkalmazott kutatási munkánk, azaz a DTkH Területfejlesztési Konceptiójának kidolgozásához szükséges forrás- és dokumentumanalízis, valamint statisztikai elemzések egészítették ki.

Eredmények: a Homokhátság szakértői és döntéshozói szemmel

A Homokhátság mint terület- és vidékfejlesztési egység

Interjúalanyaink egyöntetű véleménye, hogy a Homokhátság sajátos földrajzi jegyekkel rendelkező alföldi téregység. Ebből következően, az egyedi területi igényeknek megfelelően, térségi szemlélettel kell fejleszteni. Ugyanakkor a válaszadók kifejtették, hogy a terület- és vidékfejlesztés körülményei, valamint az érintett önkormányzatok lehetőségei eddig még nem tették lehetővé a DTkH egységes kezelését és az együttműködések elmélyítését. Többen ezt annak tudták be, hogy az érintett települések három középszintű közigazgatási egységhez (vármegyéhez – NUTS3) és két statisztikai régióhoz (NUTS2) tartoztak.

„Valódi, széleskörű együttműködésre nem volt példa, leginkább a vármegyéken belül, a kistérségek majd a járások szintjén lehetett látni törekvést a közös programokra. Az önkormányzati beavatkozások többnyire szigetszerűek voltak, miután a térséghez rendelhető megfelelő forrásokat nem lehetett találni, vagyis a vármegyéken átnyúló komolyabb partnerségre nem került sor” – összegezte egy több évtizedes tapasztalattal rendelkező válaszadó.

„A vízgazdálkodásra irányuló célok érdekében ugyan több ízben nagyobb létszámú felsorakoztak a térség települései, de a legtöbb kezdeményezés elakadt. Sok esetben érdekellentétek adódtak, így aztán a politikai érdekérvényesítés is erőtlenné bizonyult. Mindössze néhány jó példával találkozhatunk, ahol a gazdák és önkormányzatok sikeresen együttműködtek vízvisszatartás terén.”

Több megkérdezett szakember kihangsúlyozta, hogy a Homokhátságot olyan funkcionális térségként kellene kezelni, ahol az egyes ágazatokat (vízügy, természetvédelem, agrárium, turisztika, szociális szektor) egységes programalkotás keretén belül menedzselik.

„Térségi különbségeket figyelembe vevő, területhez igazodó modelleket kellene létrehozni, ahol a fejlesztésnek csak a kereteit határozzák meg. Ezekben a modellekben összehangolhatók lennének a lokális célok és a regionális feladatok, a települések pedig egy menüből választhatnának, és önállóan, a jelenleginél nagyobb autonómiával, egy térségre szabott, hazai pályázati rendszerben végezhetnék el a munkákat. Ezzel együtt a támogatásokat azon közös célokra fűznék fel, amelyet a legtöbb település preferál. Így a terület- és vidékfejlesztés két irányból valósulhatna meg, egyrészt a lokális szintről alulról építkezve, másrészt területi szinteken (járás, régió), főként nemzeti, és másodsorban EU-s forrásokra támaszkodva.” – fejtette ki egy válaszadó, utalva egyúttal a LEADER típusú megközelítések fontosságára és hiányára is.

A Homokhátság elhúzódó ügye: a vízgazdálkodás

Miután a térségben a vízgazdálkodás ügye évtizedek óta kardinális kérdés, amelyre kielégítő megoldás a mai napig nem született, célszerűnek tűnt közelebről is megvizsgálni a beavatkozások sikertelenségének okait. Egyik válaszadó ezzel kapcsolatban úgy fogalmazott:

„A Homokhátság egységes térségfejlesztése már a vízügyi politika tehetetlensége miatt elbukott.”

Ez az erőteljesen kritikus kijelentés bár árnyaltabban, de minden általunk kérdezett interjúalanyánál felmerült. Érdekes tehát a vízügyi és a Homokhátság közös történetiségébe betekinteni, amelyet interjúalanyaink így összegeztek:

„A térség fejlesztésének elodázódását jól jellemzi a vízgazdálkodásra vonatkozó elhúzódo szakpolitikai ügyek és elhaló tervek sora. Szinte minden évtizedben elindult egy-egy kezdeményezés, de ezek jórésze a tervezés szintjén megrekedt. A kudarcba fulladt ötletek ugyan 2020-ban új lendületet kaptak, de a korábbi tervekhez képest, 2021-2027 között várható beruházások elsősorban műszaki jellegűek lesznek.”

Ezek a munkálatok jelenleg is folynak a kijelölt célterületeken, de a korábban tervezettek volumenétől messze elmaradnak. Többnyire mintaprojektokról van szó, amelyek hozzájárulnak az ökológiai (természetvédelmi) célú vízpótláshoz, továbbá tájgazdálkodási, mezőgazdasági és klímavédelmi célokat is szolgálnak. Ezen fejlesztéseket azonban a megkérdezett szakemberek eltérően ítélik meg. Míg egyesek szerint ezek térségi hatása nyilvánvaló, mások aggályosnak tartják, hogy egyes települések vízellátási, öntözési infrastruktúrájának javításával a Homokhátság ügye „ki van pipálva”.

„Jól érzékelhető, hogy a források nagyságrendje igen csekély egy térségi program megvalósításához. A csatornabővítések, mederkotrások, védművek és gátak építése nem nevezhető komplex térségi programnak, főleg úgy, hogy a csatornahálózat kialakítása sincs megfelelően lekoordinálva. A megvalósult fejlesztések is csak pontszerűek, így jöhettek létre a semmiből a semmibe vezető vízvezetőcsatornák. A kezdeti lépéseknek a műszaki projekteken túl jóval szélesebb körűnek és nagyobb volumenűnek kellene lenniük. A stratégiai irányok között mindenképpen szerepelhetne egy erős települési hálózat kialakítása, egy térségi önellátást biztosító gazdasági program és egy tanyarendszer revitalizáció. Ehhez minél előbb meg kellene erősíteni a középszintű, azaz vármegyei és a helyi szintű kompetenciákat, ami viszont már nem csak a Homokhátság, de az egész ország szempontjából kulcsfontosságú szakpolitikai feladat. Egyelőre azonban az önkormányzatok nem tudnak aktív résztvevőivé válni a területpolitikának, csupán atomizált forrásokért képesek lobbizni. Ez pedig a központi kormányzattól való függést erősíti. A Homokhátság elhúzódo konfliktusai jól demonstrálják az EU-s és hazai vidékfejlesztés korlátait” – fejtette ki markáns véleményét egy országos szakpolitikában is jártas helyi vezető.

Homokhátsági kihívások: tanyavilág, tájgazdálkodás, idegenforgalom

Valamennyi válaszadó egyetértett abban, hogy a rendkívül összetett homokhátsági problémák enyhítésében a térségi megközelítés lehet eredményes, az ágazati koncepciókat ennek tudatában érdemes kidolgozni. Azonban az interjúk során felmerültek bizonyos tényezők, amelyekre nagyobb hangsúlyt kell fektetni. A többség szerint ilyen kulcstényező a tanyavilág, amelynek megőrzése az egész térség számára fontos. Egy avatott szakember a következőket mondta ezzel kapcsolatban:

„A tanyavilág átalakulóban van és egy része kétségtelenül erodálódik, azonban a Tanyafejlesztési Program megmutatta, hogy van még potenciál a tanyákban. Létezik egy társadalmi réteg, aki a külterületi életmódban és gazdálkodásban gondolkodik. A tanyavilágot a mezőgazdaság, a környezethez alkalmazkodó tájgazdálkodás és turizmus szinergikus hatásai miatt is érdemes támogatni, hiszen a térsé-

get fémjelző településtípusban megjeleníthető a vidékfejlesztés szinte valamennyi alternatívája. Amennyiben sikerülne tovább bővíteni a Tanyafejlesztési Programot, a külterületi lakott övezetek stabilizálódna és megerősíthetnék szerepüket a génmegőrzés, a helyi ellátási láncok és a vidéki turizmus terén. Ez minden bizonnyal a város-vidék kapcsolatokra is pozitív hatást gyakorolna, mind a gazdaságban, a piacok szervezésében, mind a népességmegőrzés, a foglalkoztatás terén.”

Egyesek szerint a tanyarendszert már nem feltétlen az agrár-szerepkörök elsőbbségével kell elképzelni. A támogatások egy része azért nem tud hasznosulni, mert a tanyán élőknek nem termelőeszközökre, hanem életminőség javításra volna szükségük.

„A területpolitikának azonban kalkulálni kellene mindezzel, ezért nagyon sajnálatos, amikor olyan források szűnnek meg; mint pl. a Falugondnoki Egyesületek szakmai tevékenységének támogatása 2021-ben” – tette hozzá egy szakember.

Nem csak a tanyarendszer, de az egész térség szempontjából, többen is kiutat látnak a helyi termelői közösségek, az élelmiszeripar, a gasztronómia és a szálláshely-modernizáció együttesében.

„A homokháti idegenforgalom, egy-egy frekventált látnivalótól eltekintve egy kiaknázatlan szegmens. Néhány nagyobb attrakció létrehozásával, mint amit egy tematikus lovaspark, vagy extrém sportközpont jelenthetne, a térség belföldi, sőt nemzetközi vonzerejét is meg lehetne növelni. Gondoljunk csak a 80-as években még tömegesen érkező nyugati látogatókra, akik a pusztai-turizmusban találtak kikapcsolódást. Mindezek újragondolása az átfogó területpolitika egyik központi kérdése lehetne” – fogalmazott egy interjúalany.

„Az elmúlt 7-8 évben sok látnivaló megújult, de a turisztikai attrakciók egymástól elkülönülten léteznek. Nincs számottevő térségi összefogás, közös marketing. Gond, hogy nincs elegendő keret a szálláshelyek korszerűsítésére, ami miatt a szolgáltatások nem profitábilisak.”

A forrásvezéreltség problémaköre

Az interjúzás során szerzett tapasztalatok alapján a területpolitika válságának legfontosabb jellemzője a térségi igényeket és összefogást, valamint a fenntarthatósági kérdéseket figyelmen kívül hagyó, a pénzügyi eszközök lehívására koncentrált forrásvezérelt tervezés. Az önkormányzatok célja legtöbb esetben az, hogy fenntartsák, illetve modernizálni tudják intézményeiket és a település infrastruktúráját. Ez a típusú logika egyfajta túlélési stratégia, vagy kényszerpálya, amit a megszerzhető pénzügyi eszközök szabnak meg. Így aztán a rendszer szereplői a legkisebb ellenállás felé haladnak, azokat a fejlesztéseket tervezik, amelyre várhatóan kapnak finanszírozást, még akkor is, ha a projektek fenntarthatósága kérdéses. Ugyanakkor ezen a módon mégis vannak helyi eredmények, tehát kialakul egyfajta pozitív visszacsatolás. Így aztán az önkormányzatok ezt az utat folytatják mindaddig, amíg a szabályozási és intézményi környezetben változás nem áll be. Ebben az is kódolva van, hogy a települések nem tudnak (és talán nem is akarnak) mikro- és makrotérségi együttműködésekben gondolkodni, hanem inkább mint atomizált egységek igyekeznek a központi kormányzattól minél több forrást szerezni. A megfogalmazott vélemények egyvebágnak, miszerint ez a rendszer elsősorban a kormányzat azon célkitűzését segít elérni, amely az EU-ból érkező források maximális lehívására koncentrál hatékonysági, hasznossági megfontolások és területi szempontok nélkül. A forrásvezéreltségből következik, illetve azzal összefügg számos más jellemzői is, amelyeket az interjúzás megállapítások összegzésével az 1. táblázatban foglaltunk össze.

A forrásvezérelt területpolitika és vidékfejlesztés veszélyei a Homokhátságon
The dangers of resource-driven spatial policy and rural development in the Sand Ridge

---

Korlátozott önkormányzati autonómia: Az állandósult forráshiány következtében az önkormányzatok azt terveznek és fejlesztenek, amire finanszírozást tudnak szerezni. Ráadásul az állami centralizációs törekvések miatt az egyes területi szinteken egyre szűkebb mozgástérben zajlik a tervezés.

Közösségi részvételen alapuló tervezés hiánya: A területfejlesztési jogszabályok előírják a partnerségi tervek készítését és azok megvalósulásának dokumentálását, ugyanakkor az egyeztetések elsősorban az önkormányzatok, a vármegyék és a kormányzat és háttérintézményei között zajlanak, sok esetben a lakosság és a vállalkozások érdemi részvétele nélkül.

Inkonzisztens területpolitika: A centralizált (gazdaság)fejlesztési politika által támogatott projektek nem minden esetben igazodnak a térségi és helyi igényekhez és prioritásokhoz. Ez a különböző szintű szakpolitikák összehangolatlanságához és irrelevant programokhoz vezethet, amelyek nem képesek reflektálni a területi kihívásokra.

Fragmentált fejlesztés, elaprózott projektek: A projekt alapú finanszírozás hézagos területfejlesztéshez vezethet, ahol a projektek egymástól függetlenül valósulnak meg. Megfelelő koordináció hiányában a szinergiák nem érvényesülnek.

Jövőorientált fejlesztési szemlélet hiánya: A gyors projekt-eredményekre és a forráslelővételre történő összpontosítás a hosszú távú tervezés megszűnéséhez vezet.

Gazdasági sérülékenység: A központi támogatásoktól való függés miatt gazdasági sérülékenység alakulhat ki, különösen akkor, ha ezek a támogatások hirtelen csökkennek, vagy megszűnnek.

Infrastruktúra-központúság: A projekt alapú finanszírozás gyakran prioritizálja a fizikai infrastruktúra fejlesztését, más, legalább ilyen fontos vidékfejlesztési szempontok, mint a humán tőke fejlesztése, szociális szolgáltatások és a helyi gazdasági diverzifikáció ellenében.

Bürokrácia: A projekt alapú finanszírozás igénylése és kezelése jelentős adminisztratív többletfeladatokat vonhat maga után. Ez az eleve korlátozott kapacitású közösségek számára komoly kihívást jelenthet.

Az átláthatóság hiánya: A nagy mennyiségű uniós pénz kezelése és elosztása korrupciós veszélyeket hordozhat magában, különösen akkor, ha a folyamatok nem megfelelően átláthatók és ellenőrizhetők.

Függőség és fenntarthatóság: Ha a vidéki területek túlzottan függenek a külső finanszírozástól, az fenntarthatatlansághoz vezethet. Amikor a projektfinanszírozás megszűnik, a közösségek nehezen tudják megtartani a projektek által elért előrehaladást. A helyi önkormányzatok, saját forrás híján, leginkább csak standardizált célokra tudnak pályázni. A lokális érdekeknek megfelelő, alulról építkezés nehézkes, a homokhátsági összefogást rendszerszintű tényezők is gátolják.

Megkésetttség: Bár a fejlesztési programok többnyire próbálják követni a társadalmi igényeket, a tervezési folyamatok lassúsága miatt a források egy része már nem aktuális, vagy már nem felel meg az új igényeknek.

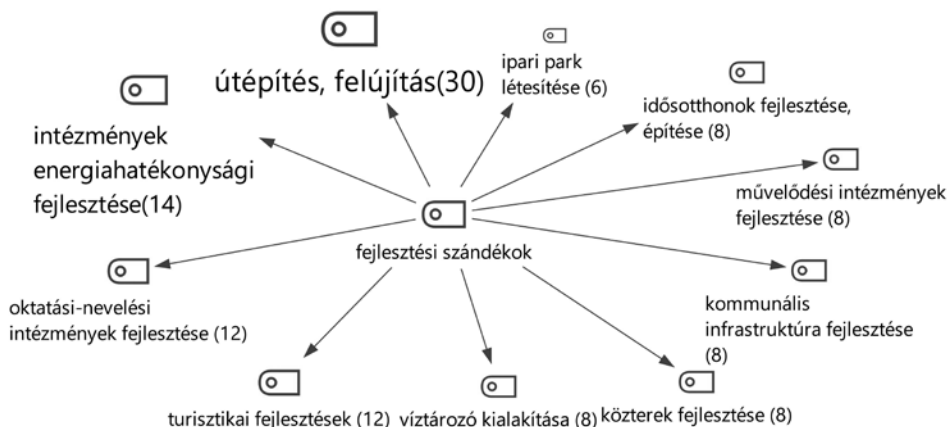
Forrás/Source: saját szerkesztés/own editing

Problémák és jövőbeni elvárások – a kérdőívészés legfőbb eredményei

A kérdőívet kitöltők alapvetően visszaigazolták a DTkH Területfejlesztési Konceptió készítésekor kapott helyzetértékelésünk eredményeit, mind a környezeti, mind a tár-

sadalmi kihívásokat tekintve. Az egyes önkormányzati vélemények a szakértők által összegzett interjú véleményekkel is sok esetben összeesengtek. Ebben az esetben is egyértelműen kirajzolódtak azok a problémák, amelyek a térségben évtizedek óta jelen vannak. Az említési gyakoriság szerint legszembetűnőbbek a csapadék- és vízhiány, a hulladékkezelés hiányosságai, a növekvő szegénység, az elöregedés és az utak állapota.

A kérdőív legfontosabb tanulsága, hogy a válaszadók nem voltak következetesek a térségi problémák és igények megfogalmazása terén. Már a 2014-2020-as programozási ciklusban megvalósult legfontosabb fejlesztések kapcsán érzékelhető volt bizonyos ellentmondás. A válaszok alapján az elmúlt támogatási időszakban erőteljesen domináltak a közúti beruházások, ezt követték az ipari parkokra költött összegek, majd a bölcsőde- és óvoda, illetve orvosi rendelő korszerűsítések. Ez alapján úgy tűnik, hogy a megnevezett megoldásra váró problémák és a végrehajtott beruházások csak részben fedik egymást, illetve a problémák nagyságrendjével nem voltak arányosak a forrásfelhasználások. Ezt az ellentmondást tükrözik a válaszadók által megadott jövőbeni szándékok is (2. ábra). Az eddigi fejlesztések közül több olyan elem is van, amelyet továbbra is prioritásként kezelnek a térség döntéshozói (mint az útépités, ipari parkok létesítése, intézménykorszerűsítés). A válaszadók tehát legtöbb esetben továbbra is olyan általános célokat jelöltek meg, amelyek a 2014-2020-as időszakra voltak jellemzők. Holott a kérdés nyitott volt, alig néhány válaszadó írt le térségspecifikus igényeket, amelyek például a közös vízgazdálkodási, szociális- és termelői szövethozói, vagy külterületi revitalizációs célokra vonatkoztak volna. Ebből látszik, hogy az önkormányzatok a jelenlegi standardizált és uniformizált rendszerbe leginkább beilleszthető lokális, pontszerű beruházásokban tudnak gondolkodni, az együttműködésekre nem is tekintenek alternatívaként. A szándékok persze jók, de a belső erőforrásokra építő ötletek helyett a többség inkább az „előírás-szerű” opciókra fókuszál.

2. ábra Jövőbeli fejlesztési szándékok az online kérdőívezés eredményei alapján
 Figure 2 Future development intentions based on the results of the online survey
 Forrás/Source: saját szerkesztés/own editing

A kapott véleményekből kiolvasható, hogy a helyben azonosított kihívások és a megvalósítható fejlesztések között nem feltétlen van okszerű kapcsolat. Vagyis a térség legnagyobb problémáira nem fognak megoldást kínálni azok a beruházások, amelyeket a településeken meg tudnak valósítani. Ezzel vélhetőleg a válaszadók is tisztában vannak, mégis a megkérdezettek a jövőben sem gondolkoznak alapvetően más irányokban, és tovább-

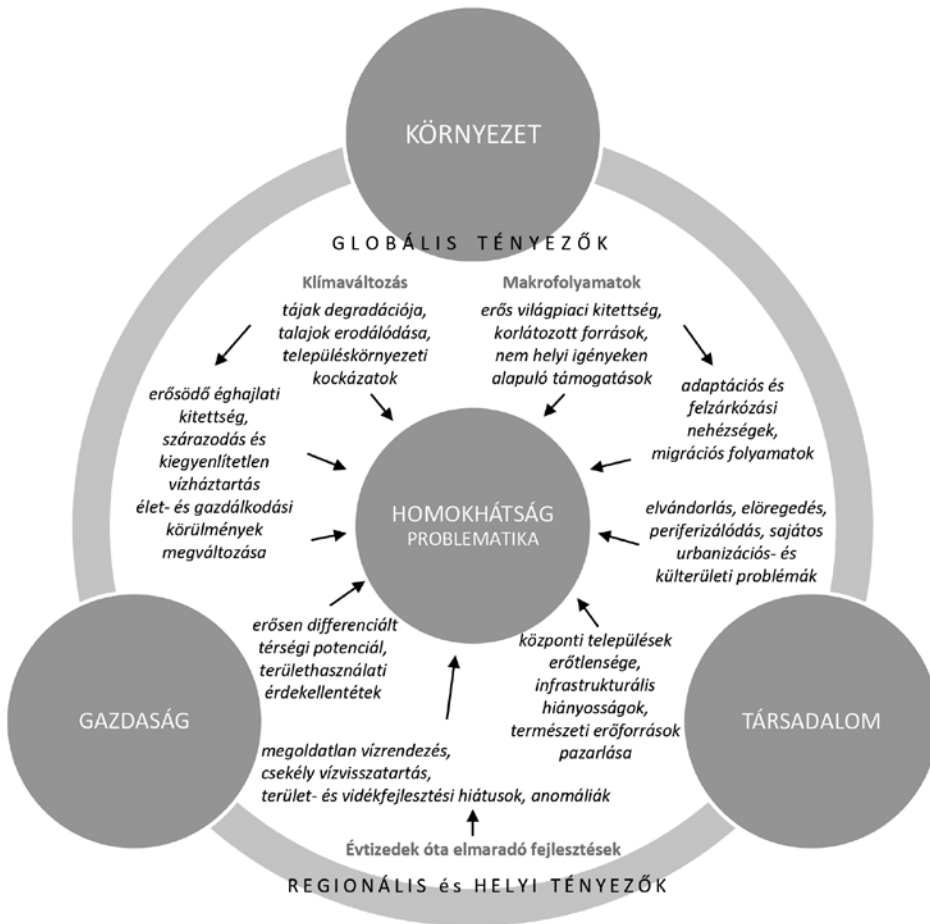
ra is a közlekedési és települési infrastruktúra fejlesztését favorizálják. Természetesen néhány válaszdó utal a térség-specifikusabb igényekre, mint az integrált települési vízgazdálkodási tervek elkészítése, víztározók kialakítása, homokháti identitás- közösségi terek és időstthonok bővítése, de ezek az ötletek csak elvétve jelennek meg a válaszok között. A többletforrást igénylő irányok kapcsán is hasonló válaszokat kaptunk.

Az együttműködések vonatkozásában a központi kormányzat, a Duna-Tisza Közi Homokhátság Térségi Fejlesztési Tanács és a települési önkormányzatok koordinációját tartják a legfontosabbnak a megkérdezettek. Az érdekelt szereplők közül a válaszadók túlnyomó része az állam felelősségét emelte ki. Csupán néhányan említettek olyan térségi programokat, amelyek széleskörű együttműködést feltételeznek, mint például az önkormányzati bérlakások építése, vagy a teljeskörű települési felszínborítottsági kataszter elkészítése.

Összefoglalás

A Homokhátság problematikája kapcsán érdemes történeti kontextusba helyezni a hazai területpolitikát, amely 1996-ot követően jó úton indult el (az európai összehasonlításban is előremutató 1996. évi XXI. területfejlesztésről és területrendezésről szóló törvény megalkotásával). Az ezredfordulón sikeres hazai forrásokra épülő programok valósultak meg. A vidékfejlesztés törvényi szintű szabályozására azonban már nem került sor, és a SAPARD program megmutatta, hogy nehéz egyensúlyt találni az agrárium és a vidék területi megközelítésű fejlesztése között. A 2004-es EU-csatlakozás a korábbiaknál ugyan jelentősebb forrásokat hozott mind a mezőgazdaság, mind a vidékfejlesztés számára, azonban sajnálatos módon a folyamatosan változó európai és magyar intézményi keretek és forráselosztási mechanizmusok nem tették lehetővé, hogy egy kiszámítható területpolitika és stabil eszköz- és eljárásrendszer jöjjön létre (FARKAS J.Zs. – KOVÁCS A.D. 2018). A helyzetet tovább nehezítette a régiók, a kistérségek, majd az azokat felváltó járárok, a különböző települési társulások (pl.: LEADER HACS-ok) szerepének, funkcióinak és forrásbevonási lehetőségeinek folyamatos változása. A 2010-es évek második felére csak egyetlen EU-s forrásra épülő területorientált program maradt, a forráselosztást pedig a települések, a megyék és a központi kormányzat egyenlőtlen „együttműködése” határozta meg (NYIKOS GY. – SOÓS G. 2020). Ennek következményeként mára a területfejlesztés, mint ágazat válságba került, a vidékfejlesztés pedig az agrárium árnyékában jelentősebb források nélkül maradt (FINTA I. 2020). Ezek az előzmények és a bemutatott folyamatok rávilágítanak arra, hogy a magyar terület- és vidékfejlesztés működése nem elég hatékony, a Homokhátság ügye pedig nem kellő mértékben koordinált. A fenntarthatóbb és ellenállóbb hazai vidéki térségek megteremtéséhez a jövőben nagyobb figyelmet kell fordítani az Európai Bizottság által lefektetett Vidékfejlesztési Paktum (EC, 2021) elveire és azok szélesebb körű alkalmazására, mind a társadalmi innováció, a hálózatosodás, mind a részvételen alapuló megközelítések és a helyi kormányzás terén (MAÁ CZ, 2023). Emellett a Homokhátságon különösen nagy jelentősége lesz a szakpolitikai intézkedések nyomonkövetésének és a vidéki szempontok hosszú távú érvényesítésének (“rural proofing”) (PARNELL, W. 2023).

Az interjúk és a kérdőívek alapján jól összegezhető a térséget érintő komplex problémák sora, amelyeket az alábbi ábrán mutatunk be (3. ábra). Kutatásunk eredményei a Homokhátság példáján keresztül azt mutatják, hogy számos térségi probléma mögött részben általános, globális és országos, részben pedig térség-specifikus problémák állnak.

3. ábra A Homokhátság jövőjét befolyásoló problémátényezők a környezet-gazdaság-társadalom hármas egységének összefüggésrendszerében
 Figure 3 Problem factors affecting the future of the Sand Ridge in the context of the environment-economy-society triangle
 Forrás/Source: saját szerkesztés/own editing

A Homokhátság fejlesztését gátló specifikus tényezők közül további három kulcsfontosságú szempontot emelünk ki.

A környezeti kihívások nem lineárisan és nem ciklikusan jelentkeznek. Vagyis a vízhiány az egyes évek időjárásának megfelelően néha kevésbé, néha markánsabban jelenik meg, és adott esetben belvizes évek sora előfordulhat. Ebből következően a térségben működő szereplők érdekei rövid távon gyorsan változhatnak, és amíg nem alakul ki a hosszútávú kihívás elfogadása, addig a konszenzusos megoldáson sem lehet dolgozni. Ennek kulcsszerepe volt abban, hogy az állami szereplők részéről egyfajta halogatás volt a jellemző a 2000-es években, hiszen sok esetben például az érdekelt helyi társadalmi csoportok között sem volt megegyezés (pl. természetvédelem versus agrárium).

Második fontos tényezőként a területi megközelítés és a többszintű tervezés hiánya emelhető ki. Egészen egyszerűen a környezeti, gazdasági, társadalmi problémák komplex

tervezését sem a területfejlesztők, sem a műszaki tervezők nem tudták megvalósítani, így az elkészült tervek is egyoldalúan közelítik meg a térség fejlesztését. Ráadásul, ha születne is egy átfogó terv, kétséges, hogy azt a jelenlegi területfejlesztési intézményrendszeren belül, a rendelkezésekre álló forrásokkal meg lehetne-e valósítani.

A harmadik ok, amely miatt a Homokhátság fejlesztése mindig is elodázódott, hogy a megvalósítás és a fenntartás (pl. vízpótlás esetében) költségei túlságosan magasak a központi kormányzat számára, tekintetbe véve egy ilyen fejlesztés multiplikátor hatásait is. A jelenlegi ökológiai vízpótlást célzó tervezési folyamatban ezt azzal igyekeznek elkerülni, hogy jórészt csak az infrastrukturális fejlesztésekre koncentrálnak, illetve kisebb területi egységekre bontott projekteket alakítanak ki.

Meggyőződésünk, hogy a Homokhátság fejlesztésének kibontakozásához a fenti három felsorolt faktorban jelentős változást kell elérni. Az első pontot illetően pozitívum, hogy kialakult egy egyetértés, miszerint a vízpótlásra és a vízvisszatartásra szükség van. A második észrevételünk sem megoldhatatlan probléma, vagyis megfelelő intézményi és jogszabályi keretek kialakítása után, a meglévő platformok megerősítésével és a komoly tapasztalattal rendelkező szakembergárdával lehetséges volna egy nagy volumenű terület- és vidékfejlesztési program kialakítása. A harmadik pont kapcsán pedig az jelenthetne előrelépést, ha a források elosztásában egy paradigmaváltás történne. Új szabályozások mentén, területileg összehangolt intézményekre, friss szemléletre és hazai forrásokon alapuló jelentős programokra van szükség, amelyek az európai célok mellett a specifikus hazai igények és területi problémák kezelésére szolgálnak.

Végezetül, a térségi problémák enyhítésében rendkívül fontosnak véljük a geográfiai szemléletmód, a regionális ismeretek és a területi szakpolitikai gondolkodás egységének megteremtését, valamint az ezáltal is segíthető társadalmi konszenzus és a helyi társadalmi közösségekre támaszkodó részvételi kormányzási módszerek alkalmazását.

Köszönetnyilvánítás

FARKAS JENŐ ZSOLT munkáját a BO/00353/21/10. Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

KOVÁCS ANDRÁS DONÁT és VASÁRUS GÁBOR munkáját az OTKA_FK 146599-es számú NKFI projekt támogatta.

FARKAS JENŐ ZSOLT

HUN-REN KRTK Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Budapest
farkas.jenozsolt@krtk.hun-ren.hu

KOVÁCS ANDRÁS DONÁT

HUN-REN KRTK Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Budapest
kovaacs.andrasdonat@krtk.hun-ren.hu

VASÁRUS GÁBOR

HUN-REN KRTK Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Budapest
vasarus.gabor@krtk.hun-ren.hu

LENNERT JÓZSEF

HUN-REN KRTK Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Budapest
lennert.jozsef@krtk.hun-ren.hu

IRODALOM

- BARCA, F. 2012: The case for regional development intervention: place-based versus neutral approaches. – *Journal of Regional Science* 52.1. pp. 134–152.
- BARTHOLY J. – MIKA J. – PONGRÁCZ R. – SCHLANGER V. 2005: A globális felmelegedés éghajlati sajátosságai a Kárpát-medencében. In: Takács-Sánta A. (szerk.): Éghajlatváltozás a világban és Magyarországon. – *Alinea Kiadó – Védjegyet, Budapest*, pp. 105–139.
- BÍRÓ M. 2011: Változástérképek használata tíz év alatt bekövetkezett élőhelypusztulási tendenciák kimutatására a Kiskunsági-homokhátság területén. – *Tájökológiai Lapok* 9.2. pp. 357–374.
- BÍRÓ M. – RÉVÉSZ A. – MOLNÁR ZS. – HORVÁTH F. 2007: Regional habitat pattern of the Danube-Tisza interfluvium in Hungary I. The landscape structure and habitat pattern; the fen and alkali vegetation. – *Acta Bot. Hung.* 49. 3-4. pp. 267–303.
- COPUS, A. – KAHLIA, P. – DAX, T. – KOVÁCS, K. – TAGAI, G. – WEBER, R. – GRUNFELDER, J. – MEREDITH, D. – ORTEGA-REIG, M. – PIRAS, S. – LÖFVING, L. – MOODIE, J. – FRITSCH, M. – FERRANDIS, A. 2021: European shrinking rural areas: key messages for a refreshed long-term European policy vision. – *TERRA. Revista de Desarrollo Local* 8. pp. 280–309.
- COWIE, P. – TOWNSEND, L. – SALEMINK, K. 2020: Smart rural futures: Will rural areas be left behind in the 4th industrial revolution?. – *Journal of Rural Studies* 79. pp. 169–176.
- CSATÁRI B. – GLATZ F. – KOVÁCS A. D. 2004: Homokhátság 2004: Szembesítés, lehetőségek, teendők. – *Kecskemét: MTA RKK*, pp. 1–24.
- CSATÁRI B. – FARKAS J. ZS. – KOVÁCS A. D. 2016: Egy alföldi tanyás mezőváros terének dinamikus változásai Kecskemét példáján In: KÓKAI S (szerk.): A változó világ XXI. századi kihívásai: tanulmánykötet Prof. Dr. Hanusz Árpád egyetemi tanár 70. születésnapja tiszteletére. – *Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézet, Nyíregyháza*, pp. 89–111.
- CSEERNY I. – FÜLEKY G. 2008: A Duna-Tisza közti homokhátság talajainak vízgazdálkodása. – *Talajvédelem*, pp. 53–63.
- EZCURREA, R. 2019: Regional disparities and within-country inequality in the European Union. – *Revista De Economía Mundial* 51. pp. 139–162
- FARKAS J. Z. – KÖSZEGI I. R. – HOYK E. – SZALAI Á. 2023: Challenges and Future Visions of the Hungarian Livestock Sector from a Rural Development Viewpoint. – *Agriculture* 13.6. 1206.
- FARKAS J. ZS. – KOVÁCS A. D. 2006: A homokhátsági tanyás térségek vizsgálata. – *Gazdálkodás* 50.1. pp. 72–79.
- FARKAS J. ZS. – KOVÁCS, A. D. 2018: Kritikai észrevételek a magyar vidékfejlesztésről a vidékfejlesztés szempontjából. – *Területi Statisztika* 58 (1), pp. 57–83. <https://doi.org/10.15196/TS580103>
- FARKAS J. ZS. – KOVÁCS A. D. 2021: Nature conservation versus agriculture in the light of socio-economic changes over the last half-century–Case study from a Hungarian National Park. – *Land Use Policy* 101. 105131.
- FARKAS J. ZS. – RAKONCZAI J. – HOYK E. 2015: Környezeti, gazdasági és társadalmi éghajlati sérülékenység: esettanulmány a Dél-Alföldről. – *Tér és Társadalom* 29.1. pp. 149–174.
- FAYET, C. M. – REILLY, K. H. – VAN HAM, C. – VERBURG, P. H. 2022: What is the future of abandoned agricultural lands? A systematic review of alternative trajectories in Europe. – *Land Use Policy* 112. 105833.
- FINTA I. 2020: A vidékfejlesztés lépcsői a rendszerváltástól napjainkig. – *Tér és Társadalom*, 34.4. pp. 172–177.
- GEORGIOU, C. – NIKOLAOS, N. – MICHALIS, P. 2021: Neo-endogenous rural development: a path toward reviving rural Europe. – *Rural Sociology* 86.4. pp. 911–937.
- IPCC, 2023: Summary for Policymakers. – In: LEE, H. – ROMERO, J. (szerk.): *Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change.* – IPCC, Genf, pp. 1–34.
- JÁNOSI I. M. – BÍRÓ T. – LAKATOS B. O. – GALLAS J. A. – SZÖLLŐSI-NAGY A. 2023: Changing Water Cycle under a Warming Climate: Tendencities in the Carpathian Basin. – *Climate* 11.6. 118.
- KOVÁCH I. 2017: Fogalmak és megközelítések. – In: KOVÁCH I. (szerk.) *Társadalmi integráció: az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban.* – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Budapest, pp. 7–21.
- KOVÁCS A. D. – HOYK E. – FARKAS J. ZS. 2017: Homokhátság – A semi-arid region facing with complex problems in the Carpathian Basin. – *European Countryside* 9.1. pp. 29–50.

- KOVÁCS A. D. – GULYÁS P. – FARKAS J. Zs. 2021. Tájhasználati érdekek és ellenérdekek az Alföldön – a természetvédelem, a mezőgazdaság és a turizmus kapcsolata a Kiskunsági Nemzeti Park példáján. – Földrajzi Közlemények 145 (4). pp. 317–334.
- KULL, M. (2016). European integration and rural development: Actors, institutions and power. Routledge.
- LEE, H. – CALVIN, K. – DASGUPTA, D. – KRINNER, G. – MUKHERJI, A. – THORNE, P. – ZOMMERS, Z. (2023). AR6 Synthesis Report: Climate Change 2023. Summary for Policymakers.
- MAÁCS M. 2023: Az EU vidékfejlesztési politikájának aktuális irányai és ezek megjelenése a magyar KAP Stratégiai Tervben. – *Gazdálkodás*, 67(3), pp. 247–266.
- MARGARIAN, A. 2013: A Constructive Critique of the Endogenous Development Approach in the European Support of Rural Areas. – *Growth and Change* 44.1. pp. 1–29.
- MARGARIAN, A. – HUNDT, C. 2023: One economy, but different growth regimes: why Germany's rural east is still lagging. – *Competitiveness Review* 33.7. pp. 1–21.
- MENCONI, M. E. – CHIAPPINI, M. – HENSEN, J. L. M. – GROHMANN, D. 2017: Thermal comfort optimisation of vernacular rural buildings: passive solutions to retrofit a typical farmhouse in central Italy. – *Journal of Agricultural Engineering* 48.3. pp. 127–136.
- MICHALCEWICZ-KANIOWSKA, M. – ZAJDEL, M. 2019: Rural development in European Union policy. – *Economic science for rural development* 50. pp. 140–146.
- NALDI, L. – NILSSON, P. – WESTLUND, H. – WIXE, S. 2015: What is smart rural development? – *Journal of Rural Studies* 40. pp. 90–101.
- NYIKOS Gy. – Soós G. 2020: The Hungarian Experience of Using Cohesion Policy Funds and Prospects. In: MUSIAŁKOWSKA, I. – IDCZAK, P. – POTLUKA, O. (szerk): *Successes & Failures in EU Cohesion Policy: An Introduction to EU cohesion policy in Eastern, Central, and Southern Europe*. – De Gruyter Open Poland. pp. 119–142.
- PARNELL, W. 2023: New perspectives on Rural Proofing. https://rural-vision.europa.eu/news/news/new-perspectives-rural-proofing-2023-02-21_en (letöltés: 2024. április 10.)
- PÁLFAI I. – SZILÁRD Gy. – VÁRADI J. 1998: Az aszály vízgazdálkodási hatásai Magyarországon. – *Vízügyi Közlemények* 80. 1. pp. 169–179.
- PE'ER, G. – ZINNGREBE, Y. – MOREIRA, F. – SIRAMI, C. – SCHINDLER, S. – MÜLLER, R. – BONTZORLOS, V. – CLOUGH, D. – BEZÁK, P. – BONN, A. – HANSJÜRGENS, B. – LOMBA, A. – MÖCKEL, S. – PASSONI, G. – SCHLEYER, C. – SCHMIDT, J. – LAKNER, S. 2019: A greener path for the EU Common Agricultural Policy. – *Science* 365. 6452. pp. 449–451.
- PE'ER, G. – BONN, A. – BRUELHEIDE, H. – DIEKER P. – EISENHAEUER, N. – FEINDT, PH. – HAGEDORN, G. – HANSJÜRGENS, B. – HERZON, I. – LOMBA, Á. – MARQUARD, E. – MOREIRA, F. – NITSCH, H. – OPPERMAN, R. – PERINO, A. – RÖDER, N. – SCHLEYER, C. – SCHINDLER, S. – WOLF, C. – ZINNGREBE, Y. – LAKNER, S. 2020: Action needed for the EU Common Agricultural Policy to address sustainability challenges. – *People and Nature* 2.2. pp. 305–316.
- PERGER É. – KOVÁCS A. D. 2019: A Tanyafejlesztési Program vidékkutatói szemmel. – In: FARKAS J. Zs. – KOVÁCS A. D. – PERGER É. – LENNERT J. – HOYK E. – GÉMES T. (szerk): *Alföldi kaleidoszkóp*. – MTA KRTK RKI, Kecskemét, pp. 254–263
- PERGER É. 2015: A Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat együttműködése keretében megvalósult komplex vidékkutatási programról. *Tér és Társadalom* 29. 1. pp. 3–10.
- RAKONCZAI J. 2011: Az Alföld tájváltozásai és a klímaváltozás. – In: RAKONCZAI J. (szerk.): *Környezeti változások és az Alföld*. Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba, pp. 137–148.
- RAKONCZAI J. – LADÁNYI Z. – BLANKA V. – FEHÉR Z. Z. – KOVÁCS, F. 2021: A globális környezeti változások fontosabb magyarországi hatásai. In: RAKONCZAI J. (szerk.): *Elfogyasztott jövőnk?: Globális környezeti és geopolitikai kihívásaink*. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, pp. 271–303.
- ROMVÁRI R. – SZIKORA A. Á. – PAP-SZUROMI, O. 2018: Nemzeti vidékfejlesztési programok eredményei és aktualitásai: A Tanyafejlesztési Program és a Zártkerti Program. – *Falu Város Régió* 23.1. pp. 156–164.
- SALEMINK, K. – STRIJKER, D. – BOSWORTH, G. 2017: Rural development in the digital age: A systematic literature review on unequal ICT availability, adoption, and use in rural areas. *Journal of Rural Studies* 54. pp. 360–371.
- SIKORA, A. 2021: European Green Deal – legal and financial challenges of the climate change. – *ERA Forum* 21. pp. 681–697.
- SMERIGLIO, A. – BACHTLER J. – SLIWOWSKI P. 2016: Administrative capacity and cohesion policy: new methodological insights from Italy and Poland. In: DOTI, N. F. (szerk): *Learning from Implementation and Evaluation of the EU cohesion policy*. – RSA Research Network on cohesion policy, Brüsszel, pp. 173–190.
- SMIT, M. J. – VAN LEEUWEN, E. S. – FLORAX, R. J. G. M. – DE GROOT, H. L. F. 2015: Rural development funding and agricultural labour productivity: a spatial analysis of the European Union at the NUTS2 level. – *Ecol. Indic.* 59. pp. 6–18.

- Terra Studio ÁBK SZ Konzorcium, 2007: Előzetes megvalósíthatósági tanulmány – A Duna-Tisza közti Homokhátság fenntartható fejlesztése című projekt megalapozásához, Vezetői összefoglaló – Kormányhatározat – tervezet. 51 p.
- TOLLEFSON, J. 2022: Climate change is hitting the planet faster than scientists originally thought. – Nature.
- TOSUN, J. 2013: Absorption of Regional Funds: A Comparative Analysis. – JCMS 52. 2. pp. 371–387.
- TÖLGYESI C.–BÁTORI Z.–DEÁK B.–ERDŐS L.–HÁBENCZYUS A. A.–KUKLA, L. S.–TÖRÖK P.–VALKÓ O.–KELEMEN A. 2021: A homokfásítás alkonya és az ártérfásítás hajnala. – Természetvédelmi Közlemények 27, pp. 126–144.
- TRAN, H. Q.–FEHÉR Z. Z.–TÚRI N.–RAKONCZAI J. 2022: Climate change as an environmental threat on the central plains of the Carpathian Basin based on regional water balances. – Geographica Pannonica 26.3. pp. 184–199.

Internetes források

- Az MTA-RKK korábbi Alföld kutatási programjai. <http://www.alfoldinfo.hu/> (letöltés: 2023. május 10.)
- EC, 2021: A long-term Vision for the EU's Rural Areas – Towards stronger, connected, resilient and prosperous rural areas by 2040. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:6c924246-da52-11eb-895a-01aa-75ed71a1.0003.02/DOC_1&format=PDF (letöltés: 2024. április 10.)
- EC, 2023: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/reports/swd_regional_trends_growth_convergence_en.pdf (letöltés: 2023. május 10.)
- GVI, 2019; Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet honlapja: <https://gvi.hu/interaktiv-tabla/17/jarasi-fejlettségi-mutato> (letöltés: 2024. április 10.)
- LAURINYEZ, P. 2024: A Duna-Tisza közti homokhátság vízgazdálkodásának fejlesztése. Csongrád-Csanád Vármegye Önkormányzata honlapja <https://www.csongradcsanad.hu/onkorm/kozgyul/20240412/k04.pdf> (letöltés: 2024. április 10.)
- OMSZ, 2023; Az Országos Meteorológia Szolgálat honlapja. https://www.met.hu/eghajlat/magyarorszag_eghajlata/ (letöltés: 2023. május 10.)
- 105/1995. (XI. 1.) OGY határozat a Duna-Tisza közti homokhátság vízpótlásáról. <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=995H0105.OGY> (letöltés: 2023. május 10.)
- 97/2005. (XII. 25.) OGY határozat az Országos Területfejlesztési Konceptióról. <https://njt.hu/jogszabaly/2005-97-30-41> (letöltés: 2023. május 10.)

MIÉRT NINCSENEK AKTÍV, OLDÓDÁSOS (DRAWDOWN) DOLINÁK A DUNÁNTÚLI-KÖZÉPHEGYSÉGBEN?

UNGER ZOLTÁN – VERESS MÁRTON

WHY ARE THERE NO ACTIVE, DRAWDOWN DOLINES IN THE TRANSDANUBIAN MOUNTAINS?

Abstract

We analyse the relationship between epikarst development and surface formations in karst areas in order to interpret the reasons for the lack of drawdown dolines in the Transdanubian Range. For this purpose, we compare the average specific resistivities of the bedrock – acquired by VES (Vertical Electric Sounding) measurements – of the karst areas included in the study. It can be seen that in Bakonyvidék, where there are no dissolution dolines, the resistivities in the bedrock are small and this indicating a water-rich epikarst (or higher water level). While in the other karst areas studied, where there are dissolution dolines, the resistivities are higher and therefore the epikarst is poor in water (or the water level is deeper). At low resistivities, where the piezometric surface is high, the epikarst is undeveloped, which is not in favour of doline formation. At high resistivities, the piezometric surface is deeper (the karst dissolution depths do not reach the aqueous part of the epikarst), so the epikarst is developed, which facilitates the formation of dissolution dolines.

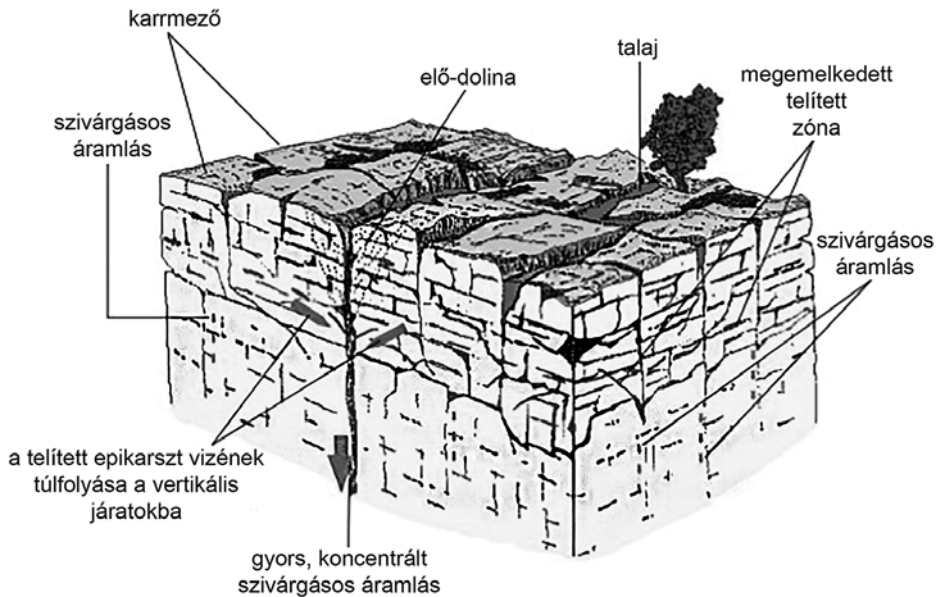
Keywords: VES measurement, epikarst, piezometric surface, drawdown doline

Bevezetés

Ebben a tanulmányban vizsgáljuk és összehasonlítjuk a Bakonyvidék és néhány más karszterület fekvésének ellenállásait a célból, hogy a különböző fejlettségű epikarsztnak az oldódásos (drawdown) dolinák képződésére gyakorolt hatását elemezzük.

Az epikarszt a karszt felső, felszíni és felszínközeli része (BAKALOWITZ, M. et al. 1974, MANGIN, A. 1975, WILLIAMS, P.W. 1983, 1985, JONES, W.K. 2013, DE WHALE, J. – GUTIÉREZ, G. 2022, *l. ábra*), ahol a másodlagos porozitás eléri a 10-20%-ot (WILLIAMS, P.W. 2008). A másodlagos porozitást a felszínen karrok, valamint a kőzetben törések és réteglapok mentén létrejött üregek képezik. Vastagságát 10-től 30 m-ig adják meg (AL-FARES, W. et al. 2002, WILLIAMS, P.W. 2004, DE WHAELE, J. – GUTIÉREZ, G. 2022). Miután a telítődési szint alatt az üregesedés lecsökken, az epikarsztból származó, illetve a beszívárgott víz visszaduzzad és ennek felülete lesz a piezometrikus szint (JONES, W.K. 2013, BAKALOWITZ, M. 2019). Az epikarszt vizét az átharántoló járatok, aknák, a vadózus zónába vezetik.

Az oldódásos dolinák, amelyek a talajos karszt legelterjedtebb formái, ott jönnek létre, ahol a felszínről az anyagelszállítás oldat formájában lokálisan megnő. Ez a megnövekedett oldóképességhez és vízmennyiséghez köthető. A dolinák lehetnek point recharge dolinák, inception dolinák és drawdown dolinák (FORD, P.C. – WILLIAMS, P.W. 2007, SAURO, U. 2012). A point recharge dolinák átöröklődéses völgyek talpán alakulnak ki, amelyek a magyar karsztos irodalomban használt víznyelődolina megnevezésnek felelnek meg (HEVESI A. 1980), míg az inception dolinák felszín közeli vízzáró betelepülések felett képződnek. A drawdown dolinák, amelyek a leggyakoribb oldódásos dolinák, kialakulása az epikarszthoz kapcsolódik (WILLIAMS, P.W. 2008). Az epikarsztba bejutó víz hasadékkarrok alatt járatokat fejleszt. Közülük a legfejlettebb alatt a gyors vízvezetés miatt a piezometrikus felszín besüllyed. Oldalról, ahol a piezometrikus felszín magasabb

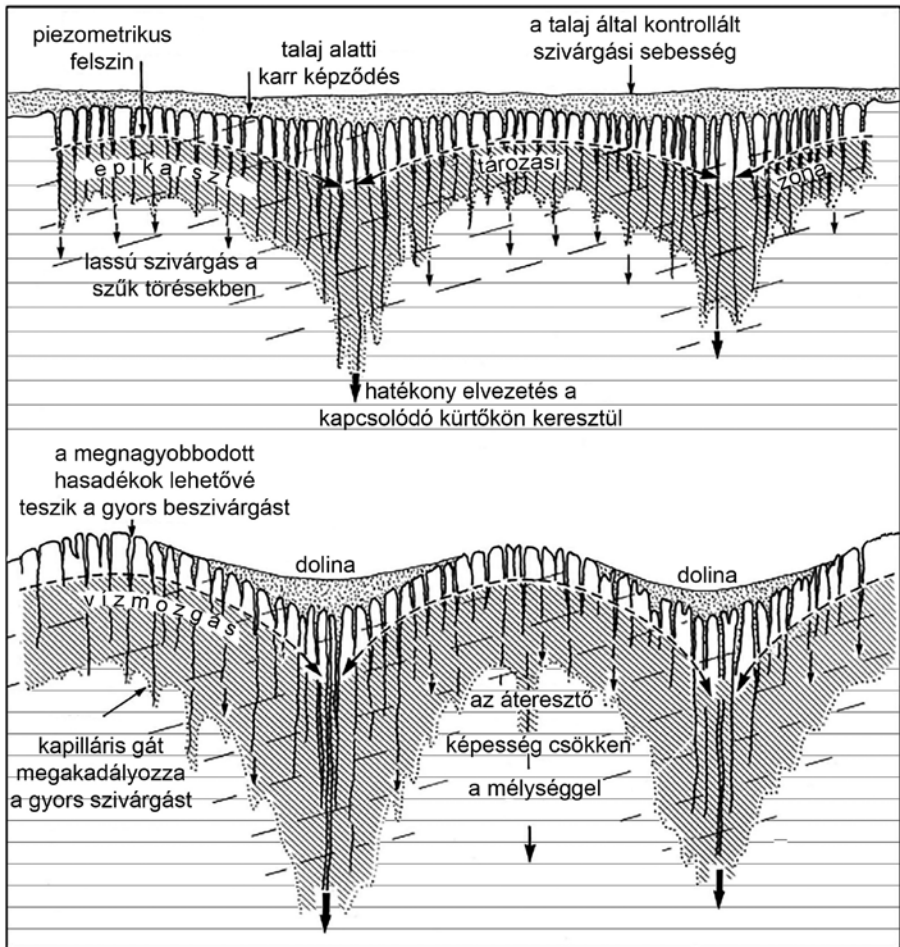

1. ábra Az epikarszt (Bakalowitz, M. [2019] nyomán)
 Figure 1 The epikarst (after Bakalowitz, M. [2019])

helyzetű, a víz ideáramlik. (Az áramlás mentén újabb járatok is kialakulhatnak.) A felszínről befolyó víz a járatnál összefolyik, ezért a felszín itt mélyül leginkább. Mivel az elvezetőhöz mellékágak csatlakoznak a vízvezetés és így a piezometrikus felszín besüllyedése a főág mentén egyre erőteljesebb (SAURO, U. 2012). Pozitív visszacsatolás lép fel: a több víz miatt a járat növekedés és így a legmélyebb pontnál a mélyülés gyorsabb lesz, a felszínen mélyedés fejlődik ki, ami miatt még több víz áramlik a legmélyebb pontra (2. ábra).

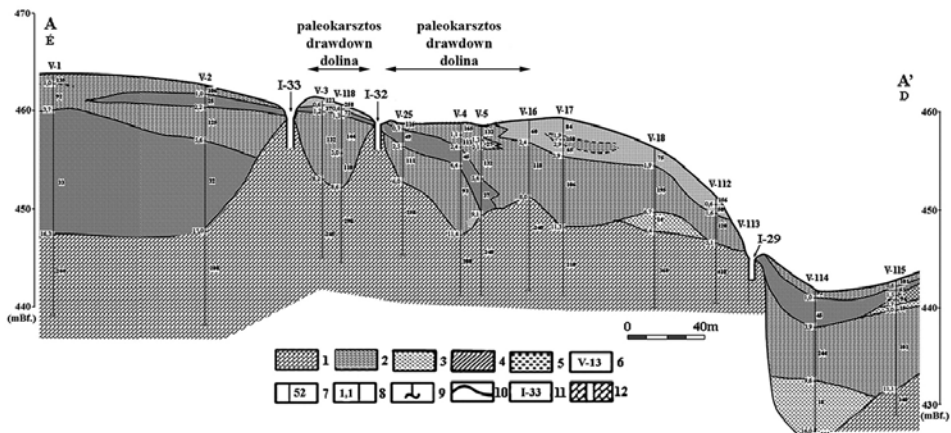
A magyarországi karsztokat dunántúli és aggteleki típusba (jellegű) sorolták (LEÉL-ŐSSY S. 1959, JAKUCS L. 1977, HEVESI A. 1991a, 1991b). Előbbiekbe a Dunántúli-középhegység, utóbbiakba a Bükk-hegység és az Aggteleki-karszt karsztja, a Dunántúlon elhelyezkedő Nyugat-Mecseki karszt és a Villányi-hegység tartozik. A két típus karsztosodása és formakincse számottevően különbözik egymástól annak ellenére, hogy felépítésük hasonló, távolságuk egymástól kicsi. Az aggteleki karsztok formakincse megegyezik más mérsékeltövi talajos karsztok formakincsével, ahol is a karsztosodás intenzív és területükön elterjedtek az oldódásos dolinák. A dunántúli típusú karsztok karsztosodási intenzitása (elteljesítve a hypogén ágak menti karsztosodástól) kicsi és az oldódásos dolinák hiányoznak.

A dunántúli típusú karsztokon talajos és fedett karsztok fordulnak elő (VERESS M. 2022). Ahol a fedő vízáteresztő (pl. lösz), utánsüllyedéses dolinák (főleg szuffúziós dolinák) fordulnak elő, főleg a Bakonyvidéken, kisebb részben a Gerecsében és a Vértes-hegységben), de ezek száma és mérete nem jelentős. Az utánsüllyedéses dolinák alatt a fekvőn nincs depresszió, de a fekvőn a vadózus zónába lenyúló akna van (3. ábra). A depresszió a fedő anyagának a karsztba szállítása során jön létre. A hegységben említhető néhány szakadék dolina (bakonyi Tapolcai-karszt, és Vértes), valamint ugyancsak kis számban átöröklődéses dolinák (a Kab-hegy bazaltján).

2. ábra Epikarszt és a dolinaképződés kapcsolata (WILLIAMS, P.W. [2008] nyomán)
 Figure 2 The relationship between epikarst and doline generation (after WILLIAMS, P.W. [2008])

A két típus eltéréseinek okára különböző magyarázatok születtek. Így LEÉL-ŐSSY S. (1959) szerint a hegység törések, vetők mentén aprólékosan feldarabolódott és ezért csak kis kiterjedésű fennsíkok vannak, amelyek nem kedveznek a karsztosodásnak. HEVESI A. (1991a) szerint a kis kiterjedésű rögökön nem jöhetett létre völgyhálózat az egykori fedőn, ami az átöröklődéshez kapcsolódó karsztosodásnak kedvezhetett volna. LÁNG S. (1958) szerint a hegység fiatal kiemelkedése miatt a fedő késői lepusztulása csak rövid idejű karsztosodást tett lehetővé és ezért a karsztosodás kezdeti stádiumban van. JAKUCS L. (1977) szerint a hegység eltemetődése a karsztosodás folyamatát megszakította, a fedő karsztos kőzetfelszínek karsztosodási folyamatai ezért a mélyebb helyzetű paleokarsztos formákhoz nem kapcsolódhattak és így a különböző idejű karsztosodási folyamatok elszigetelődtek egymástól, a jelenlegi karsztosodás nem a múltbeli hatások összege. Ezek a magyarázatok akár együtt is indokul szolgálnak a karsztosodás kicsi mértékére (és így a formák kis méretére is), de nem adnak magyarázatot az oldódásos dolinák hiányára. Ugyanis kisméretű drawdown dolinának a rövid karsztosodási idő ellenére is lenniük kellene, mint ahogy

3. ábra Kicsi ellenállások drawdown dolina nélküli szelvény mentén (Tábla-völgy, Tési-fennsík, Bakonyvidék, VERESS M. [2012] nyomán)

- Jelmagyarázat:* 1. mészkő, 2. mészkőtörmelék (agyagos), 3. lösz (homokos, vagy mészkőtörmelékes)
 4. lösz (agyagos-iszapos), vagy mészkőtörmelékes agyag, 5. agyag, 6. VESZ mérés helye és száma,
 7. összlet fajlagos geoelektromos ellenállása (Ohmm), 8. geoelektromos összlet talpmélysége (m), 9. VESZ mérés körülbelüli behatolása, 10. geoelektromos összlethatár, 11. szuffúziós dolina és jele 12. akna

Figure 3 Low resistivity profile without drawdown dolines

(Tábla Valley, Tési Plateau, Bakony Region after VERESS M. [2012])

- Legend:* 1. limestone, 2. limestone debris (argillaceous), 3. loess (sandy or limy debris), 4. loess (argillaceous-silty),
 5. shale, 6. VES profile and its location, 7. specific geoelectric resistivity of the sequence (Ohmm),
 8. the measured sequence depth, (m), 8. the approximated penetration depth of the geoelectric measurement,
 10. the limit of the measured sequence, 11. suffusion doline and its sign, 12. shaft

más karsztformák (karrok) már kialakultak. VERESS M. (2022) szerint a talajos karsztos, nem fedett karsztos területek kis kiterjedésűek, lokalizáltak, felszínük dőlése nagy. Utóbbi kedvez a felszíni vízfolyásnak, de nem kedvez a beszivárgásnak, ami az oldódásos dolinák kialakulásához szükséges feltétel. De a dolomit elterjedése sem, miután e kőzetben nincs, vagy gyengén fejlett, illetve korlátozott kiterjedésű az epikarszt (VERESS M. 2023). A fedett területeken viszont a körülmények az utánsüllyedéses dolinák képződésének kedveztek.

A Dunántúli-középhegységben csak a Bakonyvidéken fordul elő néhány olyan depresszió, amely oldódásos dolinának tekinthető. Néhány ilyen depresszió említhető a Tapolcai karsztról (Zalalhaláp közelében), Devecser környékéről és a Kőris-hegyről egyetlen depresszió, amely az Eleven-Förtés utánsüllyedéses dolinacsoportot hordozza (VERESS M. 2022). Ezek a depressziók nem aktív karsztformák erre utal pl. kicsi mélységük is és feltöltődtek fedőüledékekkel, amelyben utánsüllyedéses dolinák is kialakulhattak. A vizsgálatainkban használt VESZ (Vertikális Elektromos Szondázás) szelvények azt is mutatják, hogy több helyen vannak a fedő által kitöltött és elfedett depressziók, amelyek paleokarsztos nem aktív, oldódásos (drawdown) dolinák (Eleven-Förtési dolinacsoport, Tési-fennsík, 3. ábra).

A területek jellemzése

Az Aggteleki karsztot gipszes-anhidrites, valamint triász karbonátos kőzetek építik fel, amelyek takarórendszerként képeznek (KERCSMÁR Zs. et al. 2022). A karszt fennsíkokra tagolódik, amelyeket völgyek különítenek el egymástól. Felszíni karsztformái közt említhetők a vakvölgyes ponorok, a völgytalpi oldódásos dolinák sorai, a tetőhelyzetű oldódásos dolinák, uvalák, uvalarendszerek. Itt a drawdown dolinák sűrűsége, amely közel

hasonló a többi ilyen formakincsű karszt dolina sűrűségével 9,71 darab/km² (TELBISZ T. 2001). Innen egy szelvény adatait vettük figyelembe, amely uvalát alkotó töbör soron van. A töbör sor talajos karszton alakult ki, az Aggteleki-fennsíkban a Hideg-völgy területén.

Bakonyvidék a Dunántúli-középhegység legnagyobb kiterjedésű része. Főleg triász dolomitból épül fel, amelyet kisebb-nagyobb foltokban fednek jura, kréta és eocén mészkövek (KERCSMÁR Zs. et al. 2022). A karbonátos térszint több helyen is a Csatkai Kavics Formáció nagy kiterjedésű foltjai fedik, de nagy kiterjedésben fordul elő lösz és ennek agyagos változatai. Utóbbiak karsztformái az utánsüllyedéses (szuffóziós) dolinák. A Bakonyvidéken három fedett karsztos foltjának az elektromos ellenállásait vizsgáltuk. A Tábla-völgy és környékének VESz szelvényei a Tési-fennsík K-i részén vannak. A Mester-Hajag Északi terület a Hajag csoport egyik rögén a Mester Hajagon, míg az Eleven-Förtési dolinacsoport a Kőrös-hegyen van. A Tábla-völgy és az Eleven-Förtési dolinacsoport területe jura mészkőből, az Mesterhajag-hegy É-i területe kréta mészkőből épül fel.

A Hochschwab az Északi-Mészkő-Alpok része, amely perm homokkőből alsó és középső triász mészkővekből épül fel. Glaciokarsztokon elterjedtek a paleodolinák. E formák több száz méteres átmérőjük is lehetnek. Talpukat többnyire fedő béleli ki, amelyen utánsüllyedéses dolinák fordulhatnak elő. A szelvényeket egy ilyen nagyméretű depresszióban vettük fel.

A Pádis a Bihar-hegység (Erdélyi-Szigethegység, Románia) központi részét alkotja. Aljzatát metamorf kőzetek képezik, amelyre triász és jura mészkövek, dolomitok települnek, a peremeken permi homokkővel (BLEAHU, M. 1976). E karbonátok két szintre különülnek: a felsőt magaslatok-, az alsót a magaslatok közötti közel sík, talajos és fedett karsztos térszínnek alkotják. A sík térszínnek többnyire lefolyástalanok. Az oldódásos dolinák mind a felső, mind az alsó szinten kifejlődtek, melyek gyakran összekapcsolódnak egymással. A karsztos depressziókban, miután a homokkőves térszínről származó vízfolyások homokkő törmelékkel kibélelték, fedett karsztos foltok vannak, sok utánsüllyedéses dolinával. A szelvényeket, amelyek adatait alább bemutatjuk egy ilyen alacsony lefolyástalan térszín fedett karsztján (Răchite) és mellette egy átöröklődéses völgy fedett talpán alakítottuk ki.

A Nyugat-Mecseki karszt alsó- és középső triász mészkőből épül fel, amelyet D-ről dolomit és homokkő határol. A karszt É-i irányba dől, felszínét lösz fedi. Számos, sorokat alkotó oldódásos dolina van ezen a karszton és nagyon sok utánsüllyedéses (főleg szuffóziós) dolina. Utóbbiak előfordulnak az oldódásos dolinákban, de azokon kívül is. E karszterület feltűnő sajátossága, az utánsüllyedéses dolinák nagy sűrűsége. A dolinasűrűség (az oldódásos dolinákkal együtt), LIPPMANN L. et al. (2008) szerint elérheti a 80 db/km²-t.

A Totes Gebirge triász-, nyugati részén jura mészkővekből épül fel, a triász kőzetekben kova betelepülésekkel. Itt glaciokarszt található, gyakoriak a paleodepressziók, a ponorok és a karrok (PLAN, L. et al. 2009). Előzőek mészkőtörmelékkel és kovatörmelékkel, mállási maradékkal vannak kibélelve. A fedett karsztos foltokon gyakoriak az utánsüllyedéses dolinák, a foltok pereménél a ponorok. Innen azon szelvények adatait közöljük, amelyek a Tauplitzalmhoz közel a Tragl-csúcs alatt, egy paleodolina talpán alakítottunk ki.

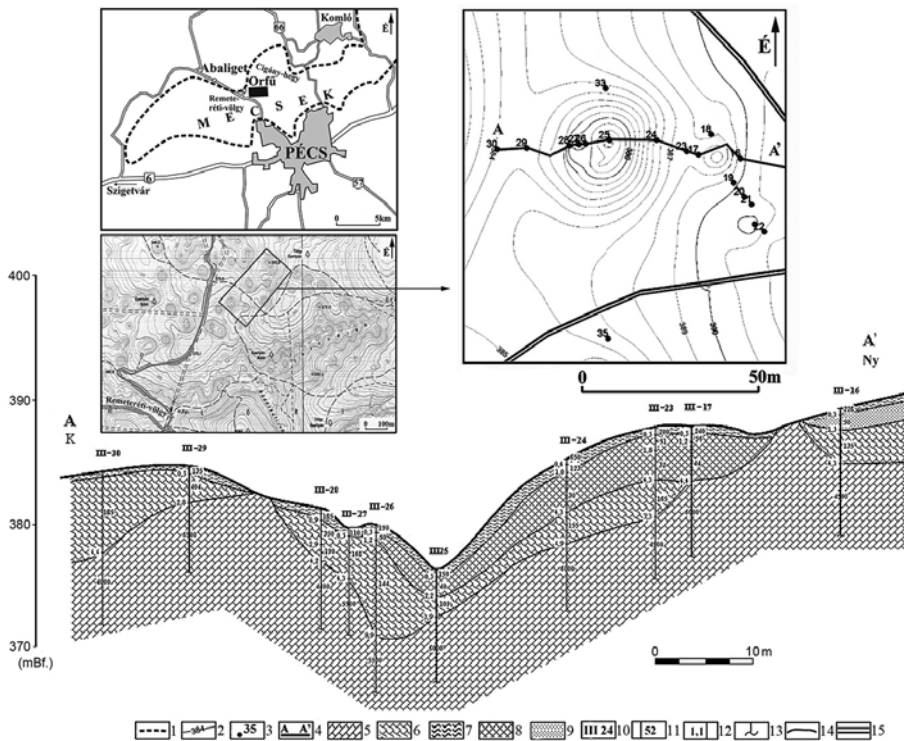
Módszerek

Különböző karszterületek fedett karsztjain (az Aggteleki-karszt Hideg-völgyi területe azonban talajos karszt), szelvények mentén VESZ méréseket végeztettünk a Terratest Kft-vel (a VESZ mérés leírása megtalálható VERESS M. 2009 munkájában). Az egyes szelvények mentén mért fekvő fajlagos ellenállásainak az átlagát képeztük. A szelvényekről leolvastuk a fekvő felszínéhez képesti VESZ mérések behatolási mélységét.

A különböző kőzeteknek igen változatos fajlagos ellenállásuk van. Általában a lazább szövetűeknél kisebb, a tömörebbeknél nagyobb. Miután VESz mérési adatainkat mészkövekre kaptuk ezért e kőzet ellenállására fókuszálunk. A nagy másodlagos porozitású mészköveknek 200–700 Ohmm, míg a tömör mészköveké 700 Ohmm feletti (CsóK As et al. 1968). RENNER et al. (1970) szerint a harmadkorú kicsi elsődleges porozitású mészköveké 100–1000 Ohmm, míg az idősebb és tömött mészköveké 100–5000 Ohmm. Az ellenállások tág határok közötti szóródását számos tényezőtől függ, így a víztartalomtól és az elsődleges és másodlagos porozitástól.

A fajlagos ellenállások átlagait szelvényenként, szelvénycsoportonként, területenként hasonlítottuk össze. Szelvényenkénti összehasonlítás történt a Nyugat-Mecseki karszton is. Itt az oldódásos dolinák középső részére eső szelvényt szakaszok ellenállás átlagait hasonlítottuk össze a dolinák peremén lévő szelvényt szakaszok ellenállás átlagaival (4. ábra). Szelvénycsoportonként összehasonlítást végeztünk a Nyugat-Mecseki karszton és a Pádison is. Előző karszton az oldódásos dolinák (dolina középső részének, ill. a dolina egészének ellenállása) ellenállás átlagait hasonlítottuk össze a dolinákon kívül

4. ábra A Nyugat-Mecseki karszt egy drawdown dolinájának szelvénymenti fajlagos ellenállásai

Jelmagyarázat: 1. hegység határa, 2. szintvonal, 3. kőzetkibúvás, 4. szelvény nyomvonala, 5. mészkő,

6. mészkőtörmelék (homokos?), 7. homok, homokliszt, 8. agyag (mészkőtörmelékes, agyagos),

9. homok-löss (mészkőtörmelékes), 10. VESz mérés és helye és száma, 11. összlet fajlagos geoelektromos ellenállása (Ohmm),

12. geoelektromos összlet talpmélysége, 13. VESz mérés körülbelüli behatolása, 14. geoelektromos összlethatár

Figure 4 The specific resistivity values along a profile with drawdown doline from Western Mecsek Karst area

Legend: 1. location and the limits of the Mecsek Mountain, 2. isolines, 3. outcrop, 4. profile location, 5. limestone,

6. limestone debris (sandy?), 7. sand, sandy silt, 8. shale (limy debris, argillaceous), 9. sand-loess (with limy debris),

10. VES profiles location, 11. resistivity of the sequence (Ohmm), 12. the depth of the measured profile,

13. penetration of the VES measurement, 14. sequence limit of the geoelectric measurements

eső szelvények, vagy szelvény részek ellenállás átlagaival. A Pádison a Rächite belsejében kialakított két szelvénycsoport ellenállásait hasonlítottuk össze egymással és a fenti depresszió kívüli szelvények fekü ellenállásainak átlagával. (A Rächite szelvénycsoportjainál az egyikhez olyan szelvények tartoznak, amelyeknél a fekül nincs depresszió, a másokhoz olyanok, ahol van depresszió.)

A területenkénti vizsgálatnál összehasonlítottuk a Bakonyvidéki mérések fajlagos átlagos ellenállásait a Nyugat-Mecseki karszt dolináinak átlagos ellenállásaival, valamint az összes drawdown dolinás (Pádis, Aggtelek, Nyugat-Mecsek, Hochschwab, Totes Gebirge) karsztterület depresszióban lévő szelvények fajlagos ellenállás átlagaival.

A dawndown dolinák és utánsüllyedéses dolinák és környezetük (a Pádison és Nyugat-Mecseki karszton) az ellenállás szignifikanciáját vizsgáltuk *t*-próbaival. A *t*-próba-hoz használt ellenállásokat az *1. táblázat*ban adjuk meg.

1. táblázat – Table 1

Ellenállások a Nyugat-Mecsek és a Pádis drawdown dolinái
és az utánsüllyedéses dolináinál
Resistivity values at the drawdown dolines and subsidence dolines of
Western Mecsek and Pádis

hely	dolinatípus és szelvény azonosítója	ellenállás
Nyugat-Mecsek	drawdown (C-1) dolina	6000, 5500, 6000, 5500, 5500, 3000, 5000, 4000, 5500, 3500, 4000
	utánsüllyedéses dolina (D-D', E-E')	4300, 4000, 3200, 4000, 4500, 3000, 4200, 5500, 5000, 4100
Pádis	drawdown dolina (I-I')	12 000, 12 500, 13 000, 11 300, 11 100, 12 200, 11 800, 11 500, 17 300, 11 400, 11 100, 11 300, 11 200, 10 500, 11 100
	utánsüllyedéses doliona (A-A', B-B')	9200, 822, 7600, 7600, 8500, 9100, 8200, 8700

A hasonló esetszám érdekében a drawdown dolinák szelvényeinél csak egyet-egyét használtunk fel.

A *t*-próba-hoz felhasznált adatsorból a többi adathoz képest erősen eltérő 3 adat kimaradt. Ezek a következők: C-1 szelvény 2500 Ohmm, D–D' 160 Ohmm, az I–I' szelvénynél 17300 Ohm ellenállás.

Eredmények

A szelvények ellenállását a 2. táblázatban mutatjuk be. Megállapítható, hogy a különböző karsztterületeken, ill. az oldódásos dolinákban és környezetükben az ellenállás átlagok eltérőek, bár karsztterületen belül is lehetnek kisebb eltérések.

A szelvénycsoportonkénti összehasonlításnál Nyugat-Mecseki karszton a dolina bel-seji és peremi fajlagos ellenállás átlagok különböznek (4340,00 ill. 3818,45 Ohmm), de ugyancsak különböznek a dolinák területeinek átlagos ellenállásai a dolinákon kívüliektől (4340,00 ill. 3442,27 Ohmm). A dolinákban az ellenállások nagyobbak, külső részükön kisebbek. Az oldódásos dolinák ellenállásának összegzett átlaga meghaladja az azokon kívüli átlagos ellenállásokat (*2. táblázat*).

Ellenállás értékek a fekében
Resistivity values in the bedrock

terület	figyelembe vett szelvények száma (db)	ha a szelvény depresszió ment keresztül azok száma	VESZ mérés száma (db)	mérés behatolása a fekébe (m) (átlag)	átlagos fajlagos ellenállás (Ohmm)	szelvény helye
Bakony Tési-fennsík K-i része	14	–	104	3,00–10,00	315,00	többnyire völgytalpon
Bakony, Eleven-Förtés	10	1	68	5,00–7,00	611,00	nem aktív depresszió, területén utánsüllyedéses dolinák
Bakony Mester-Hajag E-i része	18		137	3,00–8,00	1273,00	magaslatokkal közrefogott terület utánsüllyedéses dolinákkal
összeg és átlag	42		309	–	733,00	
Erdélyi-Szigethegy-ség, Pádis Răchite (Románia)	3	12	45	4,55–8,58	10910,67	magaslatokkal közrefogott zárt terület a fekében eltemetett recens depressziók, felszínén utánsüllyedéses dolinákkal
Erdélyi-Szigethegy-ség, Pádis Răchite (Románia)	5	12	34	4,76–6,96	10335,83	magaslatokkal közrefogott zárt terület, feké-sík, felszínen utánsüllyedéses dolinákkal
Răchiténél az összeg és átlag	8		80	–	10623,25	
Aggteleki-karszt, Hideg-völgy	1	2	6	4,40–5,40	5220,00	oldódás dolinák (talajos karszt), recens
Răchite melletti terület	2	–	8	2,49–6,37	8387,50	fedett karszt, utánsüllyedéses dolinákkal
Mecseki karszton az oldásos dolinák	42	42	40	5,16–6,56	4340,00	drawdown dolinában utánsüllyedéses dolinák
A fentiből a Mecseki karszton az oldásos dolinák pereme	42	42	19	5,61–7,12	3818,45	drawdown dolinában utánsüllyedéses dolinák
Mecseki karszton az oldásos dolináknál	4	4	40	–	4340,00	
összeg és átlag						
Mecseki karszt oldásos dolinákon kívül	2		11	4,70–6,20	3442,27	utánsüllyedéses dolinák
Hochswab	3	1	19	5,39–11,54	5258,98	nagyméretű paleo depresszió, fedett karsztos, utánsüllyedéses dolinákkal
Totes Gebirge	2	1	13	0,50–5,00	4176,40	nem aktív paleodolina, fedett karsztos utánsüllyedéses dolinákkal
depresszióknál az összegzett ellenállások átlaga	18	7	157	–	6099,66	drawdown dolinák (recens és paleo-karsztos)

¹ szelvények átlagából; ² ugyanaz

A Rächite területén azon szelvények ellenállás átlagai a nagyobbak, ahol a fekü még depressziókkal tagolt (10 910,67 Ohmm) és kisebb, ahol sík (10 623,25 Ohmm). Ugyanakkor a Rächite területén kívül egy völgytalp részlet (száraz völgy) térszínének ellenállásait mérjük. Itt a fekűn nincsenek depressziók, vannak viszont a fedőn utánsüllyedéses dolinák.

A drawdown dolinás és utánsüllyedéses dolinás területek epikarsztjai, különösen a Pádis esetében, szignifikánsan különböznek egymástól. A Nyugat-Mecski karszt esetében a $t_0 = 0,13$, míg a Pádison a $t_0 = 0,0000000043$. Előző esetben a kisebb szignifikanciának a magyarázata lehet, hogy az utánsüllyedéses terület itt a drawdown dolinák közé esik és azoktól csak néhány méterre van.

Területi összehasonlításnál jelentős különbségek vannak az egyes karszterületek oldódásos dolináinál mérhető ellenállásában. Megállapítható, hogy a Nyugat-Mecseki karszt oldódásos dolina mentes térszíneinek az ellenállásai is meghaladják a Bakonyvidék mért ellenállásait. A legnagyobb ellenállás különbségek akkor adódnak, amikor a különböző karszterületek oldódásos dolináinak együttes ellenállás átlagát a Bakonyvidéki együttes ellenállás átlagaival hasonlítjuk össze (6099,66 Ohmm; ill. 733 Ohmm). A dolinás térszínnek ellenállása többszöröse még azon nem drawdown dolinás térszínnekhez képest is, ahol a legmagasabb az ellenállás (Mester-Hajag Észak).

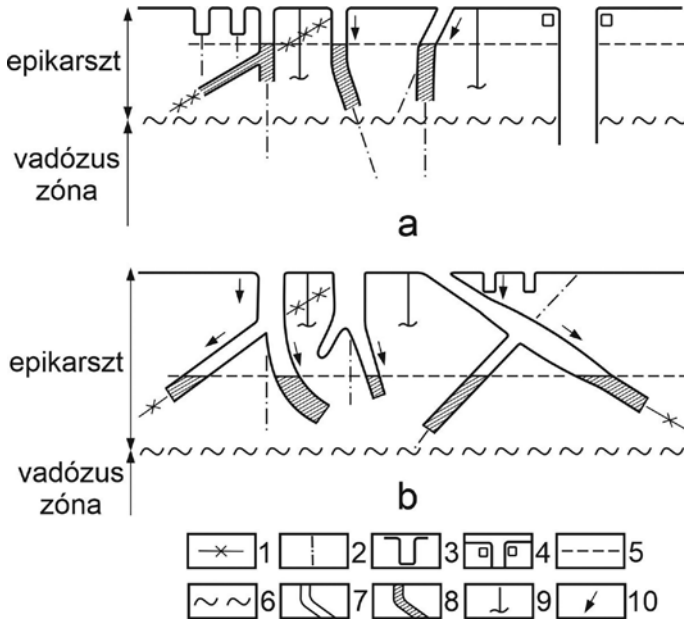
A Bakonyvidék különböző területein alacsony ellenállás átlagok mutathatók ki (átlag: 733 Ohmm), de az egyes területek ellenállásában három, négyszeres eltérések is lehetnek. Ott kisebb az ellenállás (Tési-fennsík), ahol a felszíni karsztosodás jelentősebb és ott nagyobb, ahol kevésbé (Mester-Hajag Észak).

Megvitatás

Az egyes karszterületek fajlagos ellenállásainak különbségei az epikarszt eltérő fejlettségére utalnak, mivel ez eltérő vízzel feltöltöttséget okoz. A drawdown dolina nélküli Bakonyvidéki karszton a szelvények átlagos ellenállásai kicsik (3. ábra) és ebből következik, hogy az itteni karszterületek átlagos ellenállása is kicsi (733 Ohmm, 2. táblázat). A drawdown dolinás karszton a szelvények átlagos ellenállásai nagyok és emiatt az ilyen karszterületek ellenállása nagyobb (5 958,12 Ohmm), mint a Bakonyvidék vizsgált területeinek az ellenállása. Az értéke függ attól, hogy a mérés a csapadékhulláshoz képest mikor történt, mennyire víztartó a fedő és a felszínen van-e vízfolyás. Ez utóbbira jó példa a Pádis egyik karsztos részlete, ahol az állandó vízfolyások elszivárgó vizei juthatnak az epikarsztba lecsökkentve ezáltal ott az ellenállást. (A Tăul Vărășoiaa tóhoz közeli víznyelés depresszióban az átlagos fajlagos ellenállás egyik szelvényénél 1042 Ohmm volt, míg a vízfolyás nélküli depressziókban ennek több, mint tízszerese is előfordult.) Az ellenállásra hatással van a fedő minősége is. A Tábla-völgy területén (de a többi Bakonyvidéki karszterületen is) és környékén a fedő vastag és agyagai, vagy magas agyagtartalmú. Ez jó víztározást és az epikarsztnak jó vízutánpótlást tesz lehetővé. A Pádison jelentős, de a glaciokarsztokon is, a fedőben megjelenő kőzettörmelék, ami miatt az epikarsztnak nincs folyamatos vízutánpótlása és emiatt a piezometrikus szint alacsonyabb helyzetben lehet a nem csapadékos időszakban. Ugyanazon a helyen az epikarszt fejlődik is (nő az üregesedés) és ez ugyancsak hatással van a fajlagos ellenállásra.

Általában nagy az ellenállás, ha a piezometrikus felszín mélyebben van, mivel a mérés több száraz üregre terjed ki. Ha a piezometrikus felszín magasabban van, a vizes rész ellenállásának mérése történik, ami kisebb ellenállást eredményez a mérés során (5. ábra). Miután a VESZ mérések legfeljebb 10-11 m-ig hatoltak le a fekübe, az ellenállások a fekü felszintől maximum 10-11 m mélységig nyújtanak információt az epikarsztról. Az epi-

karsztban lévő azonos vízmennyiségnél a piezometrikus szint magassága eltérő lehet: ha az epikarsztban nagyobb az üregtérfogat (több üreg van és ezek nagyobbak) ugyanazon tározott vízmennyiség szintje alacsonyabb és így a piezometrikus szint is alacsonyabb lesz. Ezek a helyek a drawdown dolináknál fordulnak elő. A Nyugat-Mecseki karszton és a Pádison a drawdown dolinákban nagyobb az átlagos ellenállás, mint azokon kívül. Sőt a Ráchte depressziójának a területén, ahol a fekűn kisebb depressziók vannak a nagyobb ellenállások jelzik itt a piezometrikus szint mélyebb helyzetét, mint ott, ahol a fekű sík és az ellenállások kisebbek.

5. ábra Fekű ellenállások nagysága és a piezometrikus felszín helyzete közötti kapcsolat
a. az ellenállás kicsi, b. az ellenállás nagy

Jelmagyarázat: 1. réteglap, 2. törés, 3. hasadékkarr, 4. akna, 5. piezometrikus szint, 6. telítődési szint, 7. üreg,
8. vízzel telt üregrész, 9. VESZ mérés behatolása, 10. víz bepótlás

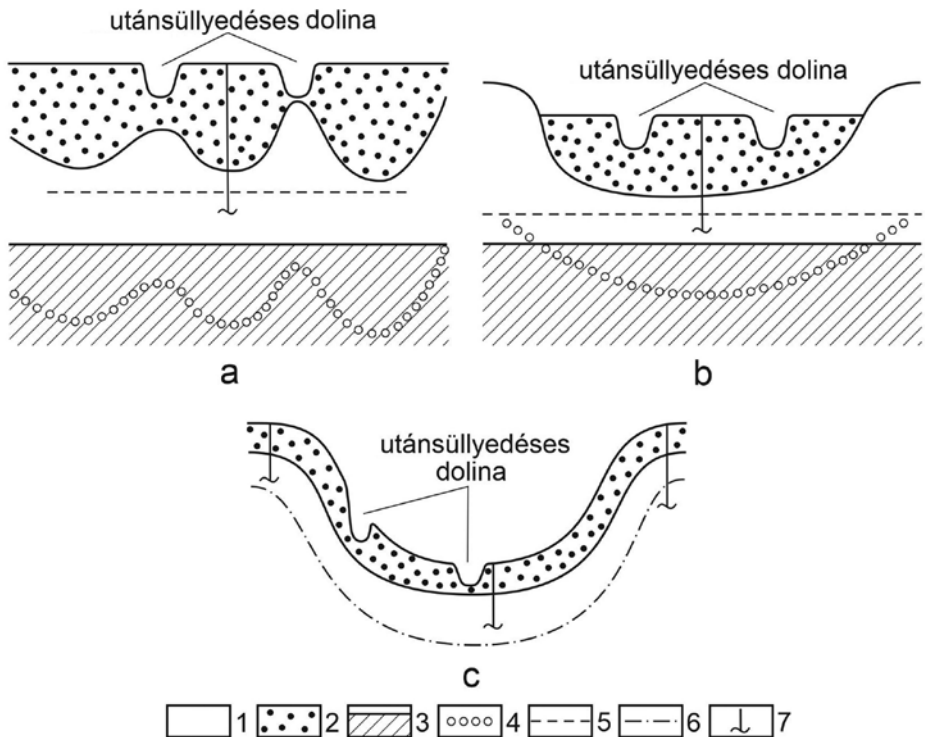
Figure 5 Relation between the resistivity values of the bedrock and the position of the piezometric surface,
a. the resistivity is low, b. the resistivity is high

Legend: 1. sheet, 2. fault, 3. grikes, 4. shaft, 5. piezometric level, 6. saturation level, 7. hole, 8. cavity with water,
9. penetration of the VES measurement, 10. additional water infiltration

Éppen ezért a jobban karsztosodott nagy átlagos ellenállású karsztokon (Pádis, Aggteleki-karszt, Nyugat-Mecsek), ahol sok drawdown dolina van, az epikarszt fejlettebb, üregesedettebb és a piezometrikus szint alacsonyabb és tagoltabb. A kevésbé karsztosodott karszton, mint a Dunántúli-középhegység, ahol nincsenek drawdown dolinák és az átlagos ellenállás a három Bakonyi részterület adatai szerint kicsi, az epikarszt fejletlenebb és ezért a piezometrikus szint magasabb helyzetű és kevésbé tagolt. (A tagoltság azonban az utánsüllyedéses dolináknál némileg megnőhet, amelyeknél a felszínről víz-bevezetés történik.)

A Bakonyvidéken az Eleven-Förtési dolinacsoportot hordozó forma oldódásos depresszió. Ennek ellenére itt alacsony ellenállások mutathatók ki (611 Ohmm). Ez visszavezethető a terület vízben gazdagságára, amit a területén kialakult völgy is bizonyít, a vastag agyagos összletekre, amelyek jó víztartók. Miután a hordozó depresszió belsejében nem

nagyobb az ellenállás a peremekhez képest, mint az a Nyugat-Mecseki drawdown dolinánál tapasztalható, a piezometrikus felszín nem besüllyedt, mert a hordozó depresszió nem aktív paleokarsztos forma. Ezt bizonyítja az is, hogy a fekü kisebb depressziókkal tagolt, amelyek a hordozó depresszió kialakulása után, annak talpán alakultak ki. Ezért az itt lévő piezometrikus szint nem az egykori, aktív depresszió piezometrikus szintje, hanem egy fiatalabb, és így egy magasabb helyzetű epikarsztot képvisel. A hordozó depresszió epikarsztja valószínűleg kitöltődött a bemosott fedővel és a VESZ mérések behatolása alatt helyezkedik el. Ez a folyamat bekövetkezhet teljesen kitöltött és eltemetett fekü depresszióknál. Ilyenek előfordulnak a VESZ mérések tanúsága szerint itt is, mivel a hordozó depresszió feküje, mint említettük kisebb, eltemetett depressziókkal tagolt (6b. ábra) de pl. a Tési fennsík on is (3, 6a. ábrák). Ha a dolinát csak vékonyan béleli ki a fedő, mint a Nyugat-Mecseki karszton az epikarszt nem töltődik ki (kevés anyag mosódik be), így aktív marad (4, 6c. ábrák). Ekkor a hordozó dolina is aktív lehet.

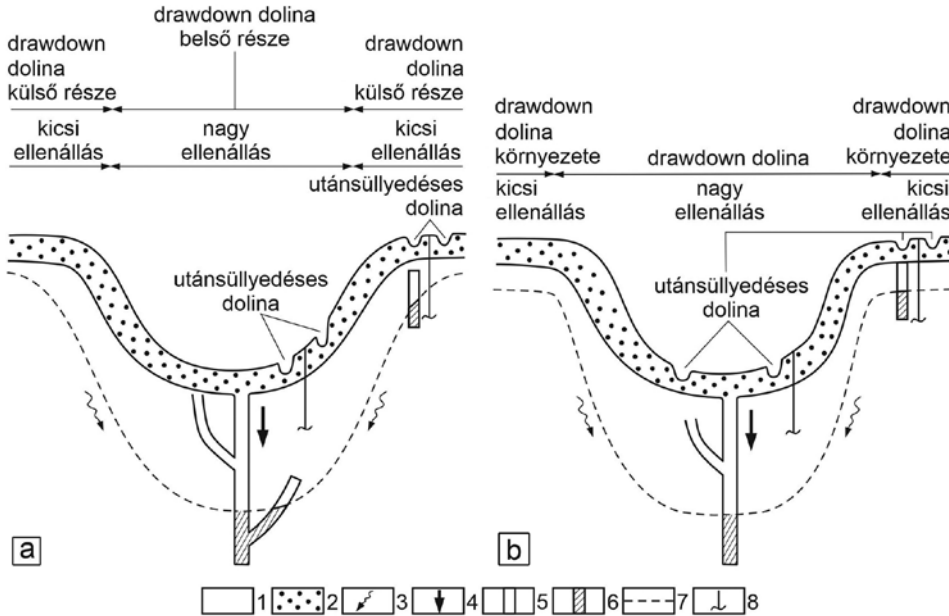
6. ábra A fekü depresszióinak eltérő mértékű feltöltődésével kialakult utánsüllyedéses dolinák, valamint a piezometrikus felszín mintázata

Jelmagyarázat: a. a fekü depresszió: kitöltött és eltemetett, b. a fekü depresszió erőteljesen feltöltött fedővel, c. a depresszió fedővel vékonyan kibélelt (a peremeken különböző ellenállások lehetnek attól függően, hogy a behatolás elérte-e a piezometrikus szintet), 1. fekükőzet, 2. fedő, 3. kitöltött epikarsztos üregek, 4. egykori piezometrikus felszín, 5. jelenlegi piezometrikus felszín, 6. egykori és jelenlegi piezometrikus felszín, 7. VESZ mérés behatolása

Figure 6 Subsidence dolines that developed by the infilling of the bedrock depressions in a different degree, respective the piezometric surface pattern

Legend: a. depression of the bedrock: filled and buried, b. depression of the bedrock intensively filled with superficial deposits, c. depression of the bedrock slightly filled (on the rim different specific resistivity can appear if the piezometric level was reached by the measurement), 1. bedrock, 2. superficial deposit, 3. filled epikarsstic cavity, 4. formerly piezometric level, 5. actual piezometric level, 6. formal- and actual piezometric levels, 7. penetration of the VES measurement

A Nyugat-Mecseki karszton a drawdown dolinák alatti nagy ellenállás nem csak a piezometrikus felszín besüllyedt helyzetét mutatja, hanem a dolinák peremi részén a kisebb fajlagos ellenállásokat, ami két okra is visszavezethető. Az egyik, hogy a peremen a piezometrikus felszín kevésbé süllyedt, mint a dolina belsejében (7a. ábra), ahol a nagyobb ellenállás a piezometrikus felszín nagyobb mértékű süllyedésére utal, mint a peremeken. Ez összhangban van a drawdown belsejében a gyorsuló víz- és oldott anyag elvezetéssel. Ez arra is utal, hogy a piezometrikus felszín nagyobb mértékben süllyedt, mint a fekvő felszíne. (Tehát az epikarsztból itt több anyag távozik, mint a fekvő felszínéről.) A másik lehetséges ok, hogy a kisebb ellenállású helyek nem a dolina peremét reprezentálják, hanem a dolinán kívüli térszínt (7b. ábra).

7. ábra Drawdown dolináknál a különböző nagyságú ellenállások lehetséges okai

Jelmagyarázat: a. a kicsi ellenállású rész a dolina peremi része, ahol a piezometrikus felszín kevésbé süllyedt, b. a kicsi ellenállású rész a dolinán kívüli területre esik, 1. karstos kőzet, 2. fedő (löss), 3. vízmozgás az epikarsztnban, 4. vízmozgás az epikarszt járatában, 5. járat, 6. vízzel kitöltött járat, 7. piezometrikus szint, 8. VESZ mérés behatolása

Figure 7 The possible reasons for different magnitudes of resistivity in drawdown dolines

Legend: a. the part with low resistivity is the peripheral part of the doline, where the piezometric surface is less subsided, b. the small resistivity part is located in the outside area of the doline, 1. karstic rock, 2. covering loess/superficial deposit (loess), 3. water flow in the epikarst, 4. water flow in the channels/galleries of the epikarst, 5. gallery, 6. gallery filled with water, piezometric level, 8. penetration of the VESZ measurement

A Totes Gebirge jégerózióval átalakított drawdown dolinájánál a fajlagos ellenállások nagyok, de a dolina belsejében nem nagyobbak, mint a peremeken (2. táblázat). Ezért a piezometrikus felszínen nincs bemélyedés, ami arra utal, hogy ez a hordozó dolina már nem aktív.

A Bakonyvidék vizsgálati területein az utánsüllyedékes dolinák környezetében az ellenállások, mint említettük kicsik, ami arra utal, hogy a VESZ behatolások a piezometrikus felszín alá hatoltak (5a. ábra). Ezért a piezometrikus felszín sem lokálisan, sem kiterjedtebben nincs mélyebben, mint a VESZ mérések behatolásai. Ez arra utal, hogy az epikarszt kevésbé üregesedett (emiat kisebb az esélye a járatok összekapcsolódásának is)

és kevésbé vastag. Ez gátolja a vízvezetés felgyorsulását és így a felszínen lokális mélyedés kialakulását, és egyben a piezometrikus felszín lokális besüllyedését is. Az epikarszt fenti sajátosságai nem kedveznek az oldódásos dolinák kialakulásának.

A Bakonyvidéken gyakoriak az aknák, pl. a Tési-fennsíkon 46 db található (VERESS M. 2018). Ezeknél azonban szemben a dolinás karsztokkal, a fekül nincs depresszió, a mélyedés (az utánsüllyedéses dolina) a fedőben van (3. ábra). Az akna felső, felszínhez közeli része viszont omlásos. A draw down dolinás akna kialakulása vakakna beomlásával történik. A vakakna kialakulása arra vezethető vissza, hogy a felszíni karr hasadékokba bemosódó fedő néhány m-ig bevonja a falakat (a fedőn utánsüllyedéses dolina képződik a bemosódás során), a hasadék falak összeoldódására csak az üledék bevonat alatti aknaszakaszon lehetőséges (VERESS M. 2016). A vakakna felett a piezometrikus felszín nem süllyed be, mert felette a vízvezetés ugyanakkora sebességű, mint máshol (sőt a kitöltődés miatt kisebb). A felnyíló akna az epikarsztot részekre különíti. A piezometrikus felszínen az aknáknál nem jönnek létre bemélyedések, tehát a drawdown dolinák sem fejlődhetnek ki, hanem utánsüllyedéses dolinák. Drawdown dolinák a hegység nem fedős talajos karsztjain sem alakulhattak ki, hiszen korábban ezek is fedettek voltak. A fedőüledék késői lepusztulása miatt az epikarszt e helyeken még kezdetlegesebb állapotban van. A piezometrikus felszínen valószínűleg még nincsenek lokális bemélyedések, járat összekapcsolódások a rövid idejű kitaraktság miatt.

Végül megemlítjük, hogy point recharge dolinák sem alakulhatnak ki a kis területű rögök gyengén fejlett vízfolyás- és völgyhálózat miatt, összhangban a korábbi kutatásokkal (LEÉL-ŐSSY S. 1959, HEVESI A. 1991b), és inception dolinák sem. Ugyanis, ha van is betelepült vízzáró (pl. a kréta mészkőből felépült sasbérceken), a kicsi kiterjedésű rögökről kevés víz juthat be a karsztba.

Következtetések

A fekül fajlagos ellenállásaiból a piezometrikus felszín helyzetére és az epikarszt állapotára lehet következtetni. Az epikarsztnál a kőzet lehet kicsi, vagy nagy fajlagos ellenállású. A kicsi ellenállások a vizsgált területeken gyenge, a nagy ellenállások erőteljes karsztosodást reprezentálnak. Kicsi ellenállás akkor fordul elő, ha a piezometrikus felszín magas helyzetű, vagy vizes üledékek mosódnak be az epikarsztba. Magas helyzetet okoz az is, ha az epikarszt a várhatónál több vizet kap (esőzés, felszíni vízfolyás). A piezometrikus felszín magas helyzete fejletlen, fiatal epikarsztra utal. Ez visszavezethető a Dunántúli-középhegység késői kitarakodására.

A fiatal epikarszton nem alakulnak ki a piezometrikus felszín bemélyedései és a járatok nem kapcsolódnak össze. Ez nem kedvez az oldódásos (drawdown) dolinák kialakulásának. De az sem kedvez kialakulásuknak, hogy a dolomit elterjedése jelentős a hegységben.

UNGER ZOLTÁN
ELTE SEK BDTK Földrajzi Tanszék Szombathely
unger.zoltan@sek.elte.hu

VERESS MÁRTON
ELTE SEK BDTK Földrajzi Tanszék Szombathely
veress.marton@sek.elte.hu

IRODALOM

- AL-FARES, W. – BAKALOWICZ, M. – GUERIN, R. – DUKHAN, M. 2002: Analysis of the karst aquifer structure of the Lamalou area (Herdut, France) with ground penetraradar. – *Journal of Applied Geophysics* 51. pp. 97–106.
- BAKALOWICZ, M. – BLAVOUX, B. – MANGIN, A. 1974: Apports du traçage isotopique naturel à la connaissance du fonctionnement d'un système karstique. Teneurs en oxygène 18 de trois systèmes des Pyrénées, France. – *Journal of Hydrology*, 23. pp. 141–158.
- BAKALOWICZ, M. 2019: Epikarst. – In: WILLIAM, B. WHITE – DAVID, C. CULVER – TANJA, PIPAN (eds) *Encyclopedia of Caves* pp. 394–398.
- BLEAHU, M. 1976: Structural position of the Apesuni Mountains in the Alpine System. – *Revue Roumaine de Geologie, Geophysique et Geographie: Serie de Geologie*, v. 20. pp. 7–19.
- CSÓKÁS J. – EGRSZERGI P. – VITÁLIS GY. (1978): Geoelektromos mérések a Váci Nagyszál nyugati részén, Földtani Kutatás 11. (3-4), pp 31–35.
- DE WHELE, J. – GUTIÉRREZ, F. 2022: Karst Hydrogeology. – *Karst Hydrogeology, Geomorphology and Caves*. WILEY Blackwell pp. 260–335.
- FORD, D.C. – WILLIAMS, P.W. 2007: *Karst Hydrogeology and Geomorphology*. – John Wiley & Sons, Chichester, 561 p.
- HEVESI A. 1991a: Magyarország karsztvidékeinek kialakulása és formakincse, I. rész. – *Földrajzi Közlemények* 1-2. pp. 25–35.
- HEVESI A. 1991b: Magyarország karsztvidékeinek kialakulása és formakincse, II. rész. – *Földrajzi Közlemények* CXV. 3-4. pp. 99–120.
- JAKUCS L. 1977: A magyarországi karsztok fejlődéstörténeti típusai. – *Karszt és Barlang I-II*. pp. 1–16.
- JONES, W.K. 2013: Physical Structure of the Epikarst. *Acta Carsologica* 42. 2-3. pp. 311–314. DOI: <https://doi.org/10.3986/ac.V4212-3.672>
- KERCSMÁR ZS. – SELMECZI I. – BUDAI T. – LESS Gy. – KONRÁD Gy. (2022): Geology of the Karst Terrains in Hungary – In: VERESS M. – LEÉL-ÖSSY Sz. (eds.): *Cave and Karst Systems of Hungary* DOI: 10.1007/978-3-030-92960-2-8 pp. 63–176
- LÁNG S. 1958: A Bakony geomorfológiai képe. – *Földrajzi Közlemények* 6. pp. 325–343.
- LEÉL-ÖSSY S. 1959: Magyarország karsztvidékei. – *Karszt és Barlangkutatás* pp. 79–88.
- LIPPMANN L. – KISS K. – MÓGA J. 2008: Az Abaliget-Orfői karszt karsztos felszínformáinak vizsgálata térinformatikai módszerekkel. *Karsztfejlődés* XIII. pp. 151–166.
- MANGIN, A. 1975: Contribution a l'étude hydrodynamique des aquifères karstiques. – *Univ. Dijon These Doct. es. Sci.* [Annales et Speleologie, 29. 3. pp. 283–332; pp. 29(4), pp. 495–601, 1974; 30(1), pp. 21–124, 1975.]
- PLAN, L. – FILIPPONI, M. – BEHM, M. – SEEBAHER, M. – JEALTER, P. (2009): Constraints on alpine speleogenesis from cave morphology – A case study from the Eastern Totes-Gebirge (Northern Calareous Alps, Austria, *Geomorphology* 106 (1-2), pp. 118–129.
- RENNER J. – SALÁT P. – STEGENA L. – SZABADVÁRY L. – SZEMERÉDY P. (1970): *Geofizikai kutatási módszerek III. Felszíni geofizika* – Tankönyvkiadó Budapest. 413. p.
- SAURO, U. 2012: Closed Depressions in Karst Areas – In: WHITE, W.B. – CULVER, D.C. (eds.), *Encyclopedia of Caves*, Elsevier, Amsterdam, pp. 140–155
- TELBISZ T. 2001: Új megközelítések a töbör-morfológiában az Aggteleki-karszt példáján. – *Földrajzi Közlemények* XXV. 1-2. pp. 85–108.
- VERESS M. 2009: Investigation of covered karst form development using geophysical measurements. – *Z. f. Geomorph* 53. 4. pp. 469–486.
- VERESS M. 2012: Fedőüledékes depressziók típusai és kialakulásuk. – *Földrajzi közlemények* 136 (1) pp. 2–20.
- VERESS M. 2016: *Covered Karst*. – Springer: Berlin/Heidelberg; Springer: New York, NY, USA, 536 p. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-7518-2>.
- VERESS M. 2018: A Bakonyvidék genetikai aknatípusai. – *Karsztfejlődés* XXIII. pp. 55–84.
- VERESS M. 2022: The surface morphology of karsts in Hungary. – In: VERESS M. – LEÉL-ÖSSY Sz. (eds), *Cave and Karst Systems of Hungary* pp. 179–247. DOI:10.1007/978-3-030-92960-2_8 pp.
- VERESS M. 2023: Rubbles Mines in the Environs Veszprém (Bakony Region, Hungary), *Mining* 3(4), pp. 579–604.
- WILLIAMS, P. W. 1983: The role of the subcutaneous zone in karst hydrology. – *J. Hydrol.* 61. p. 45–67.
- WILLIAMS, P.W. 2004: Dolines. – In: GUNN J (ed.), *Encyclopedia of Caves and Karst Science*, Fitzroy Dearborn, New York, London, pp. 304–310.
- WILLIAMS, P.W. (2008) The role of the epikarst in karst and cave hydrogeology. A review. – *International Journal of Speleology* 37. 1. pp. 1–10.

CSOPORTOS JELLEGŰ EGYÉB BELTERÜLETEK ÉS KÜLTERÜLETEK TELEPÜLÉSFÖLDRAJZI FOLYAMATAI BÁCS-KISKUN VÁRMEGYÉBEN

BAJMÓCY PÉTER – PINTÉR JÁNOS

SETTLEMENT GEOGRAPHY OF NUCLEATED SETTLEMENTS WITHOUT
ADMINISTRATIVE INDEPENDENCE IN BÁCS-KISKUN COUNTY

Abstract

In Bács-Kiskun county there are 106 nucleated settlements that are not administratively independent. Their common characteristic is that they are census-designated as a part of a settlement, have a settlement core and in at least one of the censuses from 1980 onwards had a population of 20 persons. Based on our analysis, the 106 settlements can be divided genealogically into the following types: 28 manors, 19 tanya centres, 14 Kalocsa clustered tanyas, 6 suburban settlements, 15 settlements with a holiday and tourism function, 11 agricultural co-operative centers, 3 settlements with an institutional function, 4 settlements on the edge of a larger town or village and 6 other settlements not elsewhere classified. In 1949, there were around 11 000 people living in these settlements, a number that slowly increased until 1980, from where the population growth became more dynamic: in 1990, there were around 17 000 people living in these settlements, a number that exceeded 24 000 in 2022. The most dynamic group of settlements are the suburban settlements, and also the settlements with a holiday and tourism function and those with an institutional role, but population growth in these groups is not common in all decades. The population of the tanya centres and the agricultural co-operative centres grew until 1990, and then both started to decline. The manors and the clustered tanyas near Kalocsa lost significant population. Thus, while all but the latter two groups experienced population growth (or stagnation) between 1949 and 1990, after 1990 only the suburbanisation, holiday-tourism and institutional settlements increased their population. The empirical research shows that the non-administratively independent nucleated settlements of Bács-Kiskun County, form a highly differentiated picture from a functional point of view. Among them, the residential function is dominant, while formal economic activity and the presence of municipal services are on the decline.

Keywords: nucleated settlements, other inner area, outskirts, residential and economic functions, Hungary

Bevezetés

A magyarországi településállomány közigazgatási határon belül lejátszódo folyamatairól ugyan számos tanulmány született már a rendszerváltozás előtti évtizedekben is (LETTRICH E. 1968; ROMÁNY P. 1973; SÁNTHA J. 1975, 1982; CSATÁRI B. 1986), de a témában zajló kutatások felértékelődése leginkább az elmúlt két évtizedre tehető. Ezek leginkább a kül- és belterületi népesség általános folyamatival foglalkoztak (BECSEI J. 1988; BAJMÓCY P. 2003; MAJDÁNNÉ M. M. 2008; PÓCSI G. 2009; BALOGH A. – BAJMÓCY P. 2011; BALOGH A. 2012a, 2012b; BALOGH A. – BAJMÓCY P. 2014; KRISTÓF A. 2015; BAJMÓCY P. – MAKRA ZS. 2016; VASÁRUS G. 2016; BAJMÓCY P. et al. 2018; BELUSZKY P. et al. 2021), de sorra jelentek meg a tanyákról (BALOGH A. – CSAPÓ T. 2013; CSATÁRI B. – FARKAS J. ZS. 2018.), a zártkertekről (CSORDÁS L. 1993; PÓCSI L. 2009) és majorokról szóló, azok településföldrajzi folyamatait és differenciálódásukat taglaló kutatások is (PÓCSI G. et al. 2008; BAJMÓCY P. – BALOGH A. 2011, 2012; BALOGH A. – CSAPÓ T. 2013; MASINKA K. 2018; MIKLE Gy. 2021; BAJMÓCY P. – BALOGH A. 2022).

A településszint alatti társadalomföldrajzi folyamatok kutatása nem csak hazánkban került az érdeklődés központjába. Az elmúlt évtizedekben világszerte egyre inkább felértékelődtek azok a kutatások, melyek a vidéki települések társadalomföldrajzi mintázaival, vagy a közigazgatási határokon átnyúló vidék-város peremzóna konfliktusai-val foglalkoztak (PACIONE, M. 2013; PRYOR, R. J. 1968; SHARP J. S. – CLARK J. K. 2008; WEAVER, D. B. – LAWTON, L.J. 2001).

E kutatások eredményei rávilágítottak arra, hogy a településállományt differenciáló tényezők (pl. természeti adottságok, földrajzi fekvés, településközi kapcsolatok, település-politika, stb.) nem csak települési szinten, de azok igazgatási határain belül is markánsan eltérő településfejlődési folyamatokat indíthatnak el, amelyek hatására új csoportos települések jöhetnek létre, alakulhatnak át, vagy szűnhetnek meg, ám mivel településszint alatti értékelésre alkalmas statisztika csak igazgatási egységek szerint áll rendelkezésre, azok formálódásának elemzése komoly nehézségekbe ütközik.

Kutatásunk kiindulási alapját az az 1986-os kutatás adja, amely először kísérlete meg matematikai-statisztikai és empirikus eszközök segítségével bemutatni Bács-Kiskun megye különböző eredetű és formájú közigazgatásilag nem önálló csoportos településeinek keletkezési folyamatát, valamint azok tipizálását. Az akkori vizsgálat eredményei szerint a faluállomány változása elsősorban a tanyás térségekben volt a legaktívabb, és amelynek során olyan új települések keletkeztek, amelyek jellegükben, valamint népese-dési és települési mutatóikban is elkülönülnek a vizsgált településállományon belül. Ezek közül az első 3 típusba tartozó települések azok, melyek továbbfejlődésének feltételeit a szerzők szerint elő kell teremteni a jövőben (1: a települések belterületéhez közel fekvő csoportos települések; 2: szuburbán jellegű agglomerációs települések; 3: mezőgazdasági nagyüzemek lakótelepei) (CSATÁRI B. 1986).

Tanulmányunk célja, hogy a fent említett tanulmányra alapozva, feltárja Bács-Kiskun vármegye településszint alatti csoportos településeink legfőbb genealógiai típusait, demográfiai folyamatait, fejlődési útjait és annak következtében kialakult karaktertípusait, és hogy a kapott kutatási eredmények és tapasztalatok alapján jövőképet fogalmazzon meg a magyar településhálózat ezen egységeiről.

Fogalmi keretek: csoportos, átmeneti és magányos települések

A településeket – alaprajzuk alapján – a klasszikus településföldrajz két nagy csoportba sorolja. Megkülönböztetünk magányos és csoportos településeket (MENDÖL T. 1963). A besorolás pontosítása végett célszerű először tisztázni e legfőbb településkategóriák meghatározásait. A magányos település esetében az elemi lakóhelyegységek elkülönülten, a csoportos település esetében egymás mellett, térben érintkezve, zárt települést alkotva helyezkednek el (MENDÖL T. 1963). Ugyanakkor több szerző szerint a magányos települések esetében nem kell feltétlenül ragaszkodni ahhoz, hogy egyetlen ház álljon magában, magányos településnek tekinthetők a néhány házból álló egységek is (KOVÁCS Z. 2010).

A magányos települések esetében tehát nem beszélhetünk településmagról, csak egy – vagy néhány ház – alkotta képződményről, melyhez értelemszerűen kisszámú népesség tartozik. Kovács Zoltán 10 főben határozza meg a magányos települések népességszámának felső korlátját (KOVÁCS Z. 2001). A csoportos települések nagyobb lélekszámú, zárt településmaggal rendelkező települések, melyeknek két további speciális tulajdonságát is említhetjük, melyek általában, de nem feltétlenül jellemzőek a csoportos településekre: az alapfunkciókat (bolt, templom, kocsmá), valamint a közigazgatási önállóságot (KOVÁCS Z. 2010). Minden szerző egyetért abban, hogy létezik egy köztes kategória a két fő típus

között, ezeket leginkább átmeneti településeknek nevezik. Kovács Zoltán 10-50 fő között teszi e települések népességszámát (KOVÁCS Z. 2001).

A települések településföldrajzi tipizálása esetében a közigazgatási önállóság nem döntő szempont, hasonló jellegű települések között vannak olyanok, melyek közigazgatási önállósággal bírnak, mások pedig nem: vagy sohasem rendelkeztek ilyennel, vagy elvesztették azt. Jelen tanulmányunkban a településeket alaprajzi (településföldrajzi) kategóriaként kezeljük, vagyis nem (feltétlenül) a közigazgatási egységeket tekintjük településeknek. A közigazgatási szerepkör figyelmen kívül hagyása esetén az egyes településtípusok a lakóházak száma és a népességszám, az alapfunkciók, illetve a településmag léte alapján különíthetők el (BAJMÓCY P. – BALOGH A. 2012):

1. *csoportos település, amely sok házzal, legalább 50 főnyi népességgel, zárt településmaggal és alapfunkciókkal rendelkezik.* Az ilyen településeket nevezzük falunak vagy városnak (függetlenül attól, hogy rendelkeznek-e közigazgatási önállósággal).
2. *Magányos települések, melyek 1-2 házból állnak, kevesebb, mint 10 fő lakja őket, nem rendelkeznek sem zárt településmaggal, sem alapfunkciókkal.* Ide tartoznak a tanyák, a szőlőhegyi szórványok, a vendvidéki szórványok, erdészházak, gátórházak, vasúti őrházak.
3. *Átmeneti település, amely kevesebb (de nem 1-2) házzal, közepes (10-50 fő közötti) népességgel, kisméretű zárt településmaggal rendelkezik, de alapfunkciókkal nem.* Ide sorolhatók a majorok, a nyírségi tanyabokrok, a kalocsai szállások, az őrségi szerek, a göcseji szegek, a külterületi cigánytelepek, kisméretű fürdőtelepek, bányászkolóniák.

Tanulmányunkban azokkal a csoportos és nagyobb méretű átmeneti településekkel foglalkozunk, melyek közigazgatásilag nem önállóak (vagyis nem központi belterületi státuszban vannak, hanem vagy egyéb belterületek vagy külterületi lakott helyek), népességük meghaladta a 20 főt a vizsgált időszakban és rendelkeznek zárt településmaggal.

A kutatás módszertana

A megfogalmazott célok elérése érdekében kvalitatív és kvantitatív információkra egyaránt szükség volt. Ezek megszerzése érdekében primer (terepbejárás, fotódokumentáció készítése) és szekunder módszereket egyaránt alkalmaztunk (statisztikai adatelemzés).

A kutatás megkezdésének első lépéseként szükségünk volt egy, a közigazgatásilag nem önálló csoportos településeket tartalmazó adatbázis összeállítására. Ehhez azonban szükség volt azok kiválasztásának módszertani kidolgozására. Két alapvető kritériumunk volt: a közigazgatásilag nem önállóság és a csoportos jelleg. Az első kategória egyértelmű, a második pontosításra szorul. A csoportos települést meghatározó attribútumok közül elsődlegesnek a zárt településmag meglétét tekintettük, alapvetően, ha egy település rendelkezik zárt településmaggal, akkor csoportosnak tekintettük. E meghatározást kiegészítettük másik két kritériummal, a lakóházak számával és a népességszámmal. A lakóházak számát már a csoportos jellegnél is figyelembe vettük, a népességszám esetében pedig a 20 fős határ mellett döntöttünk, így a kört kellően bőre vettük, a definícióban meghatározott csoportos települések mellett a nagyobb lélekszámú átmeneti településeket is ide soroltuk. Ugyanakkor az alapfunkciók meglétét nem követeltük meg (látjuk majd, hogy az általk vizsgált települések nagy részén, még a nagyobb népességűekben sem áll rendelkezésre semmilyen alapfunkció).

E kritérium jelentősen leszűkítette mozgásterünket, hiszen csak a KSH által meghatározott településrészek jöhettek szóba. E településrészekre csak a népszámlálások

során közölnek lakónépességi adatokat, így csak ezeket tudtuk figyelembe venni. Mivel a kutatásunk kiindulási alapját képező kutatás az 1980-as adatbázist vette alapul (CSATÁRI B. 1986), így mi az 1980-2022 közötti időszakot vettük figyelembe. Így vizsgálatunk tárgyát azok a Bács-Kiskun vármegyei települések képezték, melyek közigazgatásilag nem önállóak (egyéb belterületek vagy külterületi lakott helyek), a népszámlálások során településrészként megjelennek (van ismert népességadatuk), rendelkeznek csoportos településmaggal és az 1980-tól számított népszámlálások legalább egyikében a népességszámuk elérte a 20 főt.

Bár e meghatározás meglehetősen precíz, mégis több eldöntendő kérdés merült fel a kutatásunk során. Azokat a településeket, melyek megfeleltek e kritériumok mindegyikének, de időközben közigazgatási önállóságot nyertek el (Felsőlajos, Bugacpusztaháza, Móricgát, Újtelek, Érsekhalma, Fülöpjakab), nem vizsgáltuk. Megoldandó problémát jelentett néhány esetben a csoportos jelleg eldöntése is. Egyrészt előfordultak olyan esetek, amikor egy KSH által lehatárolt külterületi lakott hely területén belül egyszerre fordul elő csoportos településmag és szórványjellegű településrész is. Ha a csoportos településmag önálló egységként egyéb belterületi státuszban van, ez nem jelentett problémát, ekkor a belterületi jellegű csoportos magot csoportos településként vettük figyelembe, a körülötte lévő ugyanolyan nevű szórványjellegű külterületet pedig nem (pl. Kiskunmajsa-Bodoglár, Kígyós és Tajó). Ha azonban a csoportos és szórványjellegű részek statisztikailag egy egységet képeztek a döntést az jelentette, hogy melyik rész a nagyobb. Ha a csoportos mag, akkor bekerült a vizsgálatba (a hozzá tartozó tanyákkal együtt), ha a szórványrész, akkor nem. Ilyen helyzet állt elő többek között Baja-Mártonszálláson (II. körzet) vagy számos Keckemét környéki szórványterületen. Ebben az esetben előfordulhatott az, hogy egyébként minden más kritériumnak megfelelő csoportos települések népességszám hiányában nem kerültek bele a vizsgálatba.

Néhány esetben gondot okozott a csoportos jelleg meghatározása. Besűrűsödő tanyás jellegű területeket, szőlőhegyeket vagy kiskerteket általában nem tekintettük csoportos településeknek, kivéve, ha a lakóhelyi jellegű besűrűsödés már olyan mértékű, hogy a lakóházak a terület nagy részét elfoglalják. A sortanyák jelentettek még kérdést (Tabdi, Tompa), de mivel a besűrűsödés mértéke nem kirívó, így ezeket sem tekintettük csoportos településeknek. Mindezekből adódóan jelentős eltérés adódott a kiindulási alapot képező 1986-os, valamint a mi általunk végzett kutatás által meghatározott csoportos települések száma között (*l. ábra*). A saját lehatárolásunk alapján 106 olyan települést találtunk Bács-Kiskun vármegyében, melyek minden kritériumnak megfeleltek. Ennyi közigazgatásilag nem önálló, csoportos jellegű település biztosan létezik vagy 1980 óta valamikor létezett a megyében, ám a valós szám ennél néhányval több lehet, ám ezek pontos léte népességszám hiányában nem dönthető el. Az 1980-as évekbeli felmérésben elsősorban olyan, besűrűsödni látszó tanyarészek kerültek még a vizsgálatba, melyeknél azóta kiderült, hogy a besűrűsödés nem következett be. Emellett az 1980-as vizsgálat figyelembe vette a sortanyákat és néhány olyan települést, mely azóta közigazgatási önállóságot nyert el, így mi nem vizsgáltuk. Ezzel szemben a majorok, üdülőtelepek és szuburbán települések közül a 2023-as vizsgálatba bevont települések köre sokkal bővebb.

Az adatbázis összeállítását követően került sor a csoportos települések genealógiai típusainak meghatározására, népességszámváltozásuk statisztikai elemzésére, valamint elérhetőségük és közlekedésföldrajzi helyzetük megítélésére. Az egyes genealógiai típusokat a történelmi fejlődés, a településszerkezeti, illetve morfológiai sajátosságok, valamint szakirodalmi kutatás szintézise nyomán igyekeztük meghatározni. A statisztikai elemzés során pedig a népszámlálások alkalmával közölt a népességszám adatokat használtuk fel.

I. ábra A Bács-Kiskun vármegyei nem önálló, csoportos települések földrajzi helyzete az 1986-os és a 2023-as felmérés alapján

Figure 1 Location of non-independent, nucleated settlements in Bács-Kiskun County based on the 1986 and 2023 surveys
Forrás/Source: Saját szerkesztés, 2023; Own editing, 2023

Annak érdekében, hogy képet kapjunk a csoportos települések funkcionális ellátottságáról (lakófunkció, gazdasági funkció, alapszolgáltatások) 2023. november 15. és 2024. február 7. között empirikus kutatást végeztünk, amely terepbejárást és fotódokumentáció készítését foglalta magában. A mintaterületek kiválasztása során arra törekedtünk, hogy a 106 csoportos település közül olyanok kerüljenek bele a mintába, amelyek leginkább reprezentálják saját típusukat. Ennek során 21 csoportos településre esett a választásunk (*1. táblázat*). A kiválasztott települések empirikus vizsgálata során 948 fotót készítettünk elemzési célból.

A Bács-Kiskun vármegyei nem önálló, csoportos települések genealógiai típusai

A csoportos települések múltjukat tekintve rendkívül differenciált képet mutatnak, amely mögött eltérő történeti fejlődésük és településszerkezeti adottságaik állnak. Az elkövetkezendőkben röviden sorra vesszük a Bács-Kiskun vármegyei nem önálló csoportos települések legfőbb genealógiai típusait és azok jellemzőit. A vizsgált településeket az alábbi kategóriákba soroltuk: major, tanyaközpont, kalocsai szállás, termelőszövetkezeti- (TSZ) lakótelep, üdülőtelep, kertvárosiasodó település, intézmény, településszél, valamint egyéb csoportos települések (*2. ábra*). Fontos megjegyezni, hogy a különféle típusok között nem húzható éles határ, több esetben keveredve jelennek meg a különféle funkcionális és morfológiai jegyek (BELUSZKY P.–SIKOS T.T. 2007). A kevert jegyek

A terepbejárás során vizsgált csoportos települések
The group settlements surveyed during the fieldwork

Sorszám	Település	Vizsgált csoportos település	genealógiai típus
1.	Császártöltés	Kiscsala	major
2.	Császártöltés	Középcsala	major
3.	Dávod	Püspökpuszta	üdülő
4.	Érsekhalma	Hild	major
5.	Hercegszántó	Hóduna	major
6.	Homokmégy	Halom	kalocsai szállás
7.	Homokmégy	Hillye	kalocsai szállás
8.	Kalocsa	Drágszélpuszta	major
9.	Kecskemét	Halasi úti kiskertek	kertvárosiasodó
10.	Kecskemét	Katonatelep	kertvárosiasodó
11.	Kecskemét	Hetényegyháza	kertvárosiasodó
12.	Kecskemét	Talfája	Tsz-lakótelep
13.	Kiskőrös	Erdőtelek	egyéb
14.	Kiskunmajsa	Bodoglár	tanyaközpont
15.	Kiskunmajsa	Tajó	tanyaközpont
16.	Kunfehértó	Üdülőtelep	üdülő
17.	Mélykút	Öregmajor	major
18.	Szabadszállás	Balázs	tanyaközpont
19.	Szalmár	Öregtény	kalocsai szállás
20.	Tázlár	Felsőtelep	tanyaközpont
21.	Városföld	Dózsa Tsz lakótelepe	Tsz-lakótelep

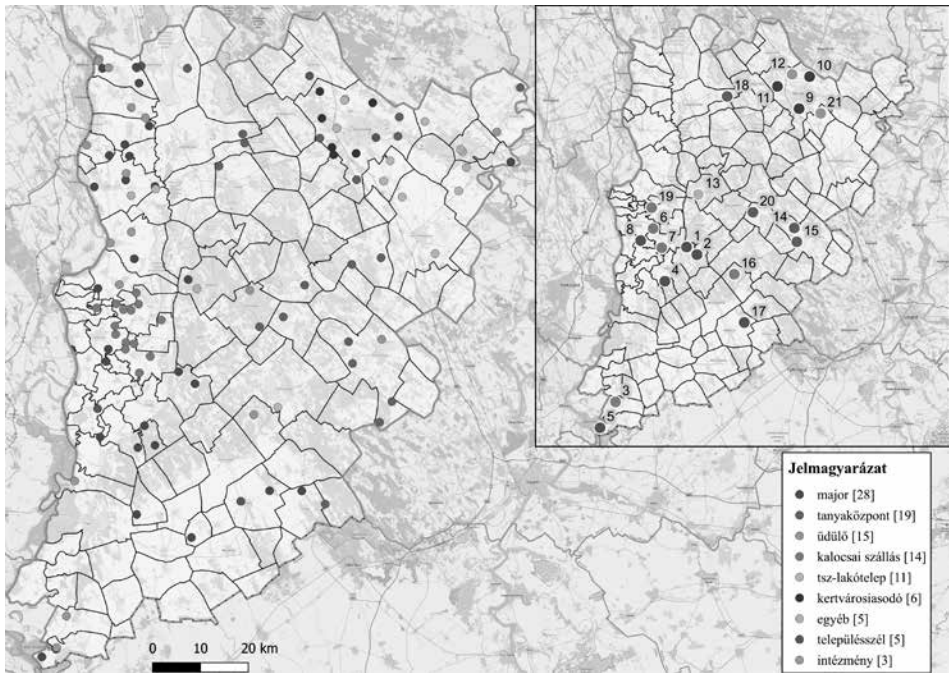
Forrás/Source: Saját szerkesztés; Own editing, 2023

közül az egyes településeknél azokat tekintettük mérvadónak a tipizálásnál, amelyek szerepe az adott település történetében, funkcióiban, morfológiájában a legjelentősebb.

Majorok

Az elmúlt évtizedekben számos tudományág vizsgálta ezt a településtípust, ezért egységes definíció nehezen fogalmazható meg velük kapcsolatban. Általánosságban elmondható, hogy a major egy olyan sajátos településtípus volt, amely egyszerre jelölt egy mezőgazdasági üzemformát és egy településformát, ahol gazdasági épületek mellett a földesúrnak, valamint annak szolgálatában álló mezőgazdasági cselédségnek csoportos lakhelye is megtalálható volt (ILLYÉS GY. 1936; MENDŐL T. 1963; ERDEI F. 1974; BEREND T.–RÁNKI GY. 1976; BELUSZKY P. 2003; BAJMÓCY P.–BALOGH A. 2011, 2012, 2022).

Habár a majorok kezdeti formában már a 13. században megjelentek, virágkorukat a 19. század végétől a 20. század közepéig terjedő időszakban élték. A második világháborút követően a mezőgazdaság szocialista átszervezése megszüntette a majorok létalapját,

2. ábra A Bács-Kiskun vármegyei nem önálló, csoportos települések elhelyezkedése és genealógiai típusai, valamint a kutatás során bejárt települések

Figure 2 Location and genealogical types of non-independent nucleated settlements in Bács-Kiskun county and the places of field-work

Forrás: Saját szerkesztés, 2023 (Megjegyzés: a számozott települések nevei az 1. táblázatban olvashatók)
Source: Own editing, 2023 (Note: the names of the numbered settlements are given in Table 1)

így legtöbbjük pusztulásnak indult. A rendszerváltozás után népességsükkenésük ugyan lelassult, demográfiai folyamataik továbbra is kedvezőtlennek bizonyulnak. Ugyanakkor nem minden major tűnt el nyomtalanul, jelentős részük ma is valamely közigazgatásilag önálló település kül- illetve egyéb belterülete, több közülük új funkciót (intézmény, gazdasági központ stb.) is kapott (BEREND T.I.–RÁNKI Gy. 1987; PÓCSI G. et al. 2008; KOZÁRI M. 1999; KRISTÓ A. et al. 2002; BAJMÓCY P.–BALOGH A. 2022).

A majorok fő elterjedési területe a Dunántúl (Mezőföld, Somogy, Hanság és Fertővidéke), de megtalálhatók Bács-Kiskun vármegye egyes térségeiben is, leginkább a térség azon területein, amelyek jó szántóföldi adottságokkal rendelkeznek (Dunamenti síkság, Észak-bácskai löszös hát), de a Homokhátság területein is fellelhetők. A Bács-Kiskun vármegyei nem önálló csoportos települések jelentős részét is ezek az egykori majorságok alkotják. Kutatásunk során 28 olyan csoportos települést találtunk, amelyek genealógiai alapja ez a településtípus (Tass és Solt közigazgatási területén 3; Dunavecse, Kalocsa, Császártöltés, Érsekhalma és Hercegszántó 2; Apostag, Újsolt, Harta, Dunapataj, Kiskörös, Sükösd, Nemesnádudvar, Csávoly, Mátételke, Mélykút, Tompa pedig 1-1). A majorok számát tekintve ugyan Bács-Kiskun vármegye messze elmarad a dunántúli megyékhez képest, de azok társadalmi, gazdasági és infrastrukturális tekintetben hasonlóan differenciált képet mutatnak, mint dunántúli társaik. Kutatásunk során 6 egykori majorságban tettünk terepbejárást: Nagydrágszél (Kalocsa), Hild (Érsekhalma), Hóduna (Hercegszántó) Öregmajor (Mélykút), Kiscsala és Középcsala (Császártöltés).

Tanyaközpontok

A tanyákról, valamint azok besűrűsödése által létrejött tanyaközpontokról az elmúlt évtizedekben számos tanulmány született. Kialakulásuk az Alföld egyes térségeiben már a 19. század második felétől megfigyelhető volt, annak legfőbb időszaka azonban 20. század közepe, de létrejöttekre még az 1970-es, 1980-as években is találhatunk példát (GYÖRFFY I. 1937; ERDEI F. 1976; ORBÁN S. 1980; BECSEI J. 1993; DURÓ A. 1995; BECSEI J. 1995; BELÉNYI GY. 1998; BECSEI J. 1996; DURÓ A. 2000; BAJMÓCY P. 2000, 2001b; BECSEI J. 2004; CSATÁRI B. 2004; BECSEI J. 2007).

Kialakulásuk a tanya és az anyaváros térkapcsolatának gyengülésén, ezzel együtt pedig a tanya tartozéktelepülés jellegének fokozatos elvesztésén, illetve a lakófunkció általánossá válásán alapult. Kezdetben ez még többnyire természetes tanyasűrűsödés útján ment végbe, de a 20. század első felétől egyre meghatározóbbá vált a központok mesterséges módon történő kialakítása hatósági utcakimérések és házhelyosztások révén. Ennek hátterében részben szociális (vidéki szegénység enyhítése, távoli határban élők ellátása) részben pedig államhatalmi érdekek álltak. A tanyás térségek központosításának szempontjából jelentős intézkedést jelentett az 1944. évi II. törvény bevezetése, amely előírta többek között a tanyai igazgatási rendszer megszervezését, a tanyai határrészek közszolgáltatásosainak kiépítését, valamint a jövőben faluvá alakítandó központok kijelölését. Az intézkedések hatására a létrejött tanyaközpontok egyre inkább önállósodtak egykori anyatelepülésüktől és saját társadalmi egységet kezdtek alkotni. Az intézkedés végső célja a korszakban – a tanyaközpontok közigazgatásilag is önálló falvakká alakítása – ugyan nem valósult meg, de számos mai tanyaközpont alapját teremtette meg (BELÉNYI GY. 1998; BECSEI J. 2004).

A tanyaközpontok életének következő meghatározó szakaszát a második világháborút követő időszak jelentette. A megszerveződött államszocialista hatalom új település- és gazdálkodási rendszert kezdett kiépíteni azzal a céllal, hogy a szocialista faluhálózatba és gazdaságpolitikába illeszkedő községeket hozzon létre. Ennek érdekében az ebből a célból létrehozott Tanyai Tanács országsszerte 236 tanyaközpontot jelölt ki, amelyekbe az addig tanyán élő népességet házhelyek osztásával és közszolgáltatások kiépítésével igyekezett betelepíteni, ám a községesítés elhúzódása miatt (amiben a bürokratikus és anyagi nehézségek mellett a lakossági ellenállás is közrejátszott) ezt leginkább a külterületi építési tilalom bevezetésével és a tanyák fejlesztésének korlátozásával értek el, amely, ha egyre enyhülő szigorral is, de 1986-ig fennállt. A tanyaközségek sikerességüket tekintve rendkívül differenciált képet mutatnak: míg egyes központok sikeresen „falvasodtak” és fejlődési ívüket lezárva váltak közigazgatásilag is önálló tanyaközségekké, addig mások életképtelennek bizonyulva néptelenedtek el (az eredetileg kijelölt 236 központnak csupán egy része valósult meg). Az, hogy mely bizonyult életképesnek, nem pusztán a központi akaratától és a fejlesztési eszközöktől függött, perspektívájukat jelentősen befolyásolta az is, hogy korábban mely határrészhez tartoztak, illetve melyek rendelkeztek már a korábbi időszakokból örökölt szervesen kialakult településmaggal és belső társadalommal.

Kutatásunk során 19 olyan közigazgatásilag nem önálló, csoportos települést határoztunk meg, amely ebbe a csoportba sorolható. (Kecskemét, Kiskunmajsa területén 4; Kunszentmiklós, Szabadszállás, Fülöpszállás, Izsák, Bócsa, Bugac, Móricgát, Tázlár, Soltvadkert, Kelebia, Tiszakécske pedig 1-1) Ezek közül Balázst (Szabadszállás), Felsőtelepet (Tázlár), valamint Bodoglárt, és Tajót (Kiskunmajsa) választottuk ki terepbejárás céljából.

Kalocsai szállások

Ezek a csoportos települések a kalocsai városhatárban jöttek létre a 18-19. században. Kezdetben időszakosan lakott gazdasági üzemközpontként funkcionáltak és csak fokozatosan váltak állandóan lakott településekké. Ezen fejlődési útjuk miatt a 20. század során gyakran kategorizálták őket „csoportos tanyáknak”, ám közös vonásaik mellett számos különbség állapítható meg a kalocsai szállás és az alföldi tanya között. Ezek közül is talán a leglényegesebb, hogy a szállásépületek a szántóktól és a rétektől elkülönülve csoportosan jöttek létre úrbéri, valamint természetföldrajzi és területhasználati okokból kifolyólag, szemben az alföldi tanyákkal, amelyek szórványszerűen elhelyezkedő parasztbirtokok voltak. Különleges települési formájuk lehetővé tette, hogy a kalocsai szállások mintegy fél évszázaddal az alföldi tanya mezővárosok községeibe szervezése előtt már szerves településfejlődés révén önállósodni kezdjenek. Kalocsa egykori külterületéből 1898-ban alakult önálló községgé Homokmégy és Szakmár, később, 1914-ben Homokmégyből önállósodott Öregcsertő, 1921-ben pedig Drágszél (BÁRTH J. 1975).

A kalocsai szállások látványos pusztulása az 1950-es éveket követően gyorsult fel a tanyaközségesítési politika nyomán. Azokat a szállásokat, amelyek távol estek a kijelölt faluközpontoktól tanyává nyilvánították, így fejlesztésük ellehetetlenült a külterületeket érintő építési korlátozások következtében. Mindez jelentős hatást gyakorolt azok népességmegtartó képességére: 1960-1990 között a külterületté nyilvánított szállások elvesztették népességük 89%-át. Felmérésünk alapján napjainkban 14 olyan csoportos település található Bács-Kiskun vármegyében, amik genealógiájukat tekintve kalocsai szállásnak minősülnek (Szakmár és Homokmégy területén 5-5; Kalocsa 2; Foktó és Öregcsertő 1-1). Terepbejárásunk alkalmával ezek közül Öregtény (Szakmár), Halom (Homokmégy), valamint Hillye (Homokmégy) került felmérésre.

Kertvárosiasodó csoportos települések

A város közeli csoportos településeknek jelentős szerepe van a hazai szuburbanizációban. Ezek ugyanis olyan lakóhelyeket jelentenek, amelyek a kiköltözők számára vonzóak lehetnek a jó közlekedéscsoporthelyi helyzet, a vidéki környezet, illetve a városi lakásnál jelentősen olcsóbb ingatlanok miatt. Mindezek hatására a települések adminisztratív határain belül is megjelennek a szuburbán övre jellemző településföldrajzi formák és társadalmi folyamatok, melyek azonban a statisztikai sajátosságok miatt részben rejtve maradnak (TIMÁR J. 1993; BAJMÓCY P. 2003; SZIRMAI V. 2011; BALOGH A. 2012a; CSATÁRI B. et. al. 2013). Ezekben az egykori mezőgazdasági jellegű településekben a jelentős számú kiköltöző hatására megindult a népességnövekedés, amely a társadalom átstrukturálódását valamint a területhasználat és az épületformák városiasodását eredményezte. A vidéki városok környezetét érintő ezen folyamat különösen az ezredfordulót követően volt meghatározó, de napjainkban is jelentős szerepet tölt be a városközeli térségek átalakulásában (BAJMÓCY P. 2001a; GÁBOR P. 2001; CSANÁDI G. – CSIZMADY A. 2002; EDELENYI B. 2002; TÓZSA I. 2002; JANKÓ F. 2004; HARDI T. 2010; KÓKAI S. 2011; HARDI T. 2012; PRISTYÁK E. – KÓKAI S. 2012).

A Bács-Kiskun vármegyei nem önálló, csoportos települések szintén markáns kategóriáját alkotják a szuburbanizáció miatt „kertvárosiasodó” települések. Kutatásunk során összesen 6 olyan csoportos települést határoztunk meg, amelyek ebbe a típusba tartoznak, közülük valamennyi – a helvéciai Szabó Sándor telep kivételével – Kecskemét egyéb belterületi lakott helye (Kadafalva, Hetényegyháza, Méntelek, Katonatelep, Halasi

úti kiskertek). Habár alapjukat tekintve eltérőek (megtalálhatók köztük egykori kiskertek, tanyaközpontok és TSZ-lakótelepek egyaránt) napjainkra már modern alvó-lakófaluvá váltak a lakóhelyi szuburbanizáció következtében. A felsoroltak közül Katonatelepe, Hetényegyháza, valamint a Halasi úti kiskertek lettek kiválasztva terepbejárás céljából.

Üdülő és turisztikai funkciójú települések

Az üdülő és turisztikai funkciójú települések jellemzően olyan lakóhelyek, amelyek turisztikai szempontból vonzó térségben jöttek létre. Üdülési infrastruktúrájuk rendszerint a település központjától távolabb, a turisztikai attrakció (pl. tópart) közelében kezdett kiépülni, jelentősen átalakítva a település morfológiáját. Ennek hatására ezek a korábban többnyire agrárjellegű központi települések mellett turisztikai funkciójú településrészek jöttek létre. E településrészek életét ma is nagyrészt az idegenforgalmi szerepkör határozza meg, e foglalkozási szektor súlya kiemelkedően magas. Ugyanakkor az üdülés mellett egyre nagyobb teret hódít a lakófunkció a vonzó környezet miatt (BELUSZKY P. 2003).

Üdülő és turisztikai funkciójú települések is jelentős számban találhatóak a Bács-Kiskun vármegyei csoportos települések között. Lehatárolásunk alapján számuk 15-re tehető (Tass 3; Szalkszentmárton 2; Apostag, Dunapataj, Tiszakécske, Soltvadkert, Kiskunmajsa, Kunfehértó, Dávod, Érsekszanád, Harta és Hercegszántó pedig 1-1) Többségük felszíni vizek közelében jött létre (Szentgyörgypuszta, Soroksári-Dunaág, Vadkerti tó stb.) vagy termálfürdők mellett kialakított üdülőtelepek (Kerekdomb). Kutatásunk során Püspökpusztát (Dávod), valamint a kunfehértói Üdülőtelepet jártuk be személyesen is.

TSZ-lakótelepek

A TSZ-lakótelepek olyan lakott helyek, melyek a mezőgazdasági nagyüzemek szervezésével jöttek létre az 1950-es éveket követően azzal a céllal, hogy biztosítsák a TSZ-ek működéséhez szükséges állandó munkaerő jelenlétét és helyben tartását. Lakóik kezdetben az adott gazdaság dolgozói és azok családtagjai voltak, a lakások pedig az üzem tulajdonát képezték. A rendszerváltozás után lehetőség nyílt ezeknek a házaknak a kiváltására és magántulajdonba vételére, így ma már lényegükben nem különböznek az általános lakófunkciójú településrészektől, egykori funkciójukról mindössze elnevezésük, fizikai elkülönülésük, és/vagy morfológiájuk tanúskodik (VALLER É. 1996; BALOGH A. 2012a).

Kutatásunk során 11 olyan csoportos települést azonosítottunk, amely egykor TSZ-lakótelepként funkcionált (Kecskemét 3, Kiskunfélegyháza és Városföld 2, Tiszaalpár, Szentkirály, Kiskunmajsa, valamint Solt pedig 1-1). Terepbejárásunk alkalmával a városföldi Dózsa TSZ lakótelepét és Kecskemét-Talfáját kerestük fel.

Intézményi szerepkör nyomán kialakult csoportos települések

A csoportos települések egy része jellemzően korábbi majorok kastélyaiban, vagy újonnan épült ingatlanokban kialakított szociális, egészségügyi vagy egyéb, pl. oktatási vagy büntetés-végrehajtási intézmény. Habár az ilyen típusú települések viszonylag kis számban fordulnak elő, statisztikai szempontból jelentősen befolyásolhatják a közigazgatási értelemben vett települések demográfiai mutatóit a halálozások és a beköltözések számának adminisztratív nyomon követésé révén (VALLER É. 1996; BALOGH A. 2012a).

Kutatásunk során Bács-Kiskun vármegyében 3 csoportos települést soroltunk ebbe a kategóriába: a solti Nagymajort (itt időközben megszűnt az intézmény), a hartai Állampusztát, valamint a kunszentmiklósi Felsőszenttamást, melyekben büntetés-végre-

hajtási intézmény, illetve idősok otthona működik. Intézményi jellegük miatt terepbejárásra itt nem kerülhetett sor.

Településszéli csoportos települések

A településszéli kategóriába azok a csoportos települések kerültek, melyek kialakulását a központi belterület igazgatási határain való túlnövés eredményezte. Közigazgatásilag ugyan nem tartoznak a központi belterülethez, jellegüket tekintve nem különböznek attól (BAJMÓCY P.–MAKRA Zs. 2016). Bács-Kiskun vármegye esetén a dusnoki Papföld, a lajosmizsei Klábertelep, a kecskeméti Parasztfőiskola, valamint a Kunszentmiklósi Tasskertes tartozik ebbe a kategóriába. Szintén ebbe a kategóriába soroltuk az egykori mélykúti cigánytelepet is.

Egyéb csoportos települések

A csoportos települések között akadnak olyanok, melyek nem sorolhatók egyetlen település típusba sem. Egyrészt, mert mára oly mértékben átalakultak, hogy eredeti genealógiájuk csak közvetett módon fejthető fel, másrészt, mert morfológiai előzmény nélkül, gyakorlatilag új településként jöttek létre tervszerű építkezés útján. Bács-Kiskun vármegyében ilyen csoportos településnek tekinthető a korábban Oncsa telepként funkcionáló Szikra (Lakitelek), amely már összeolvadt Kapásfaluvá; az árvízkarosultak számára a 20. század közepén létrehozott Tételhegy (Solt); valamint az egykori szőlőhegyek szomszédságában létrejött, ám azóta faluvá sűrűsödött Árpádtelep (Tiszaalpár) és Erdőtelek (Kiskörös). Kutatásunk alkalmával utóbbit választottuk terepbejárásunk helyszínéül.

A Bács-Kiskun vármegyei csoportos települések a statisztikai adatok tükrében

1980 óta 106 olyan közigazgatásilag nem önálló települést találtunk Bács-Kiskun vármegyében, melyek legalább egy népszámlálás alkalmával megfeleltek azoknak a kritériumoknak, hogy csoportos településnek tekintsük. Mivel közigazgatásilag nem önálló, alig rendelkezünk róluk hivatalos adatokkal. Mindössze a népszámlálások alkalmával közli a KSH ezen településrészek népességszámát és az ott található lakások számát, így statisztikai elemzésünkben ezekre koncentráltunk, részben 1949-2022, részben pedig csak 1980-2022 között. Azt is meg kell jegyezni, hogy néhány település esetében az adatok nem teljesek, előfordult, hogy ideiglenesen az adott település központi belterületének képezték részét vagy más külterületi lakóhellyel összevontan kezelték őket, mindez azonban az alapvető trendeket nem befolyásolja jelentősen.

A 106 települést az előző fejezetben ismertetett genealógiai típusok szerint csoportosítottuk. Számuk nagyságrendileg megegyezik Bács-Kiskun vármegye közigazgatásilag önálló településeinek számával (118). Ugyanakkor e nem önálló csoportos települések összességében kis népességűek, 1949-2022 között a megye népességének 2-5%-a lakott csak bennük. 1949-ben mintegy 11 ezer fő élt e településeken, ez a szám lassan emelkedett 1980-ig, majd onnan a népességnövekedés dinamikusabb lett, épp akkor, amikor a megye egészének népességszáma csökkenni kezdett. 1990-ben mintegy 17 ezer ember élt e településeken, ez a szám 2022-re már meghaladta a 24 ezret (2. táblázat). Összességében tehát egy igen dinamikus településcsoportról beszélhetünk. E dinamikus összkép azonban meglehetősen csalóka, jól mutatja ezt, ha a településcsoportot típusok szerint vizsgáljuk.

A Bács-Kiskun vármegyei nem önálló csoportos települések
népességszámának változása 1949-2022 között
Population change of the non-autonomous nucleated settlements
in Bács-Kiskun county between 1949 and 2022

Településtípus	települések száma (db)	Települések népességszáma							
		1949	1960	1970	1980	1990	2001	2011	2022
Major	28	3225	2873	2593	2076	1432	1133	820	666
Tanyaközpont	19	1014	1376	2569	3219	3357	3424	3138	3081
Kalocsa környéki szállás	14	3480	3128	2696	1999	1556	1368	1045	913
Kertvárosiasodó csoportos	6	1229	1054	1276	3216	6332	9311	11128	13214
Üdülő és turisztikai	15	1158	1342	1373	1314	659	817	955	1603
TSZ-lakótelep	11	0	0	249	970	1204	1054	1036	1056
Intézményi szerepkörű	3	501	150	173	100	161	1219	1386	1458
Településszéli csoportos	5	0	0	125	222	1577	1792	1432	1374
Egyéb csoportos	5	320	338	776	721	723	849	783	715
Összesen	106	10927	10261	11830	13837	17001	20967	21723	24080

Forrás/Source: KSH Helynévtára; HSO register

A legdinamikusabb településcsoportot a kertvárosiasodó csoportos települések jelentik, 1970-ig az összes nem önálló csoportos település népességének 10-11%-át koncentrálták, 1990-re már 37%-át, 2022-re pedig 55%-át. E csoport népességszám növekedése 1970 óta folyamatosan hozzávetőlegesen kiadja a teljes 106 település népességnövekményét. Közöttük található a legnépesebb csoportos, nem önálló települések Bács-Kiskun vármegyében (Hetényegyháza, Kadafalva, Katonatelepe). Dinamikusaknak tekinthetők még az üdülő- és turisztikai funkciójú települések és az intézményi szerepkörűek is, ám e csoportoknál a népességnövekedés már korántsem általános minden évtizedben. A turisztikai településeknél a legnagyobb növekedés épp 2011-2022 között volt, az intézményieknél viszont 1990-2001 között. Az előzőnek a COVID-19 pandémia, az utóbbinak pedig egy adminisztratív módosítás a fő oka, nevezetesen, hogy a Harta-Állampusztai börtön lakosságát inntől számítják be a népességszámba. A tanyaközpontok és a TSZ-lakótelepek sok tekintetben mutatnak hasonlóságot, így van ez a népességszám változás trendjeiben is. Mindkét csoportba tartozó településeknek lényegesen nő a lakosságszáma 1990-ig, majd mindkét esetben népességfogyás indult el. Külön típust képvisel a népességszám változás tekintetében az a két településcsoport, melyek az eddigiekkel épp ellentétesen folyamatosan és jelentősen vesztek népességszámukból. A majorok és a Kalocsa környéki szállások tartoznak ide, e két csoport koncentrált a Bács-Kiskun vármegyében lévő nem önálló csoportos települések népességszámának mintegy 60%-át 1949-ben, mely 1990-re 20% alá csökkent, 2022-ben pedig mindössze alig több mint 6% ez az érték. E majorok 1949-2022 között népességük csaknem 80%-át, a Kalocsa környéki szállások

pedig mintegy 75%-át veszítették el. Amíg tehát e két utóbbi csoport kivételével 1949-1990 között minden típusra a népességnövekedés (esetleg stagnálás) volt jellemző, addig 1990 után csak a kertvárosiasodó, az üdülő-turisztikai és az intézményi jellegű települések növelték népességszámukat.

1980 és 2022 között összesen 106 település volt csoportos valamely népszámlálásnál Bács-Kiskunban. Azonban korántsem mindegyik település volt végig ilyen az érintett 5 népszámlálás esetében. Mindössze 48 ilyen település van csak, közülük 13 tanyaközpont, 9-9 major és Kalocsa környéki szállás, 7 TSZ-lakótelep, 5 kertvárosiasodó csoportos település, 3 egyéb csoportos település és 2 üdülő-turisztikai funkciójú település. Az egyes csoportokon belül nagy a fluktuáció, a csoportosnak tekinthető majorok száma gyorsan csökken 1980 óta, szintén folyamatosan csökken a csoportosnak tekinthető Kalocsa környéki szállások száma is. A legtöbb csoportnál inkább a hullámzás a jellemző, bizonyos időszakokban nő a számuk, máskor csökken. Összességében az adott időszakokat tekintve aktuálisan csoportos nem önállóan tekinthető települések száma lassan csökken, 1980-ban még 84 volt ilyen Bács-Kiskunban, 2022-ben már csak 71 (3. táblázat). Ugyanakkor egyre több olyan település van, amely megőrizte csoportos jellegét, de népességszáma 20 fő alá csökkent. Az ilyen településeket részben csoportosnak tekintettük, ahol megvolt a csoportos település, legalább 8 lakással rendelkezett az adott időpontban, de népesség-

3. táblázat – Table 3

A Bács-Kiskun vármegyei nem önálló csoportos települések számának változása 1980 és 2022 között
Change in the number of non-autonomous clustered settlements in Bács-Kiskun County between 1980 and 2022

Településtípus	Település (db)	1980		1990		2001		2011		2022	
		Csoportos	Részben	Csoportos	Részben	Csoportos	Részben	Csoportos	Részben	Csoportos	Részben
Major	28	26	0	21	1	16	5	10	4	9	6
Tanyaközpont	19	13	0	17	0	19	0	19	0	18	1
Kalocsa környéki szállás	14	14	0	13	0	11	2	9	4	9	4
Kertvárosiasodó csoportos	6	5	0	5	0	5	0	6	0	6	0
Üdülő és turisztikai	15	8	0	4	4	5	2	11	2	13	1
TSZ-lakótelep	11	10	0	11	0	8	0	8	0	8	0
Intézményi szerepkörű	3	1	0	2	0	3	0	3	0	2	1
Településszéli csoportos	5	3	0	3	0	4	0	2	1	2	1
Egyéb csoportos	5	4	0	5	0	5	0	5	0	4	0
Összesen	106	84	0	81	5	76	9	73	11	71	14

Forrás/Source: KSH Helységnévtárai; HSO register

száma nem érte el a 20-at. Az ilyen települések száma fokozatosan emelkedik, 1980-ban még nem volt ilyen Bács-Kiskunban, 2022-re pedig már 14 ilyen létezik, közöttük 6 major és 4 Kalocsa környéki szállás. Ha ezeket a településeket is hozzászámítjuk a teljes mértékben csoportosnak tekinthető közigazgatásilag nem önálló települések számához meglepő állandóságot tapasztalunk, 1980-2022 között minden népszámlálás során 84-86 csoportos vagy részben csoportos település volt Bács-Kiskunban.

A Bács-Kiskun vármegyei csoportos települések közlekedési adottságai is igen eltérők. A 106 település közül 8-at nem lehet elérni szilárd burkolatú úton, közöttük öt majort. A legtöbb ilyen település alig lakott vagy lakatlan, néhány esetben 10-20 fős népességszámuk van még. Ugyanakkor a bekötőutak minősége elég változatos, néhány esetben alig járhatók. A települések tömegközlekedési ellátottságát tekintve összesen 66 települést lehet elérni menetrend szerinti tömegközlekedéssel, 40-et nem. A kertvárosiasodó települések 100, a tanyaközpontok több mint 90, a Kalocsa környéki szállások és a TSZ-lakótelepek mintegy 80%-a rendelkezik tömegközlekedéssel, ugyanakkor az üdülő-turisztikai települések fele, a majoroknak pedig csak negyede. Az elérés elsősorban autóbusszal lehetséges, vasúti megállója 11 vizsgált településnek van. Néhány esetben a tömegközlekedés helyijáratokkal lehetséges, különösen Kecskemét közigazgatási területén. A települések tömegközlekedési elérhetőség szerinti csoportosításánál a településre betérő járatokon túl sok esetben olyan járatokat is érdemes volt figyelembe venni, amelyek nem mennek be az adott településre, de annak közvetlen közelében megállnak. E néhány esetben közeli vasúti megállót jelent (Lajosmizse-Klábtertelep, Kiskunmajsa-Tajó), a legtöbb esetben buszmegállót az elágazásnál, bejáratú útnál vagy a településszéli csoport esetében a település belterületén. Abban az esetben, ha az ilyen, nem közvetlen megálló 2 km-nél nincs távolabb a településtől és onnan a tömegközlekedési elérhetőség jobb, mint a településről magáról, ezt külön is figyelembe vettük. Az, hogy egy településről jó-e a tömegközlekedés, szubjektív. Mi abban az esetben tekintettük jónak, ha az adott helyről legalább napi 10 járat indul valamely közeli város(ok)ba.

A vizsgált települések legnagyobb csoportját azok alkotják, ahol a tömegközlekedés jó. 42 ilyen van, közöttük az összes kertvárosiasodó település, de a tanyaközpontok, Kalocsa környéki szállások és TSZ-lakótelepek mintegy 2/3-a is jó tömegközlekedési adottságokkal bír (4. táblázat). Ezzel szemben alig találunk ilyen települést a majorok, településszéli csoportos települések és az intézményi szerepkörűek között, s meglepő módon az üdülő-turisztikai jellegűek között is csak 20% e csoport aránya. A második legnagyobb csoportot azok a települések alkotják (21+3), ahol van tömegközlekedés a településen, de rossznak értékeltük a minőségét (ez a gyakorlatban általában napi 1-3 járatot jelent). A nagyobb csoportok mindegyikében előfordulnak ilyenek (major 5, tanyaközpont 5, Kalocsa környéki szállás 4, üdülő-turisztikai 5). Közülük három esetben (Kistény, Tajó, Püspökpuszta) a település közelében van olyan megálló, ahonnan jók az eljutási lehetőségek. Azok közül a 40 település közül, ahol nincs helyben tömegközlekedés, 17 esetben van közeli megálló, ahonnan el lehet jutni a közeli városokba. 15 esetben ez gyakori (jó), 2 esetben ritka (rossz) tömegközlekedési lehetőséget jelent a település lakóinak. 8 major esetében ez a helyzet, emellett három TSZ-lakótelep és három településszéli csoportos település tartozik ide, valamint 1-1 Kalocsa környéki szállás, üdülőhely és egyéb csoportos település. 23 esetben ugyanakkor egyáltalán nincs tömegközlekedési lehetőség, sem a településről, sem a közeléből. 13 major és 6 üdülő-turisztikai település adja az ide tartozó települések zömét. A legtöbb ilyen település ma már alig lakott, 11-ben 10 fő alatti a népességszám, további 7-ben 10-35 fő közötti, ugyanakkor a szociális otthonnal rendelkező Kunszentmiklós-Felsőszenttamáson 111-en, Soltvadkert Vadkerti-tón 133-an, Tass-Soroksági Dunaágon 192-en, Kelebia Újfaluban pedig 225-en élnek.

A Bács-Kiskun vármegyei nem önálló csoportos települések megközelíthetősége
 Accessibility of non-autonomous nucleated settlements in Bács-Kiskun county

Településtípus	Település (db)	A településről								
		Jó	Rossz	Rossz	Nincs	Nincs	Nincs szilárd út	Nincs szilárd út	Nincs	Nincs szilárd út
		Az elágazástól, ha releváns								
		Jó	Jó	Rossz	Jó	Rossz				
Major	28	2	5		6	1	1		9	4
Tanyaközpont	19	13	4	1					1	
Kalocsa környéki szállás	14	8	3	1	1					1
Kertvárosiasodó csoportos	6	6								
Üdülő és turisztikai	15	3	4	1	1				5	1
TSZ-lakótelep	11	7	1		3					
Intézményi szerepkörű	3		2						1	
Településszéli csoportos	5	1			2			1	1	
Egyéb csoportos	5	2	2		1					
Összesen	106	42	21	3	14	1	1	1	17	6

Forrás/Source: Saját felmérés; Own fieldwork

A Bács-Kiskun vármegyei csoportos települések funkcionális differenciálódásának vizsgálata terepbejárás segítségével

A társadalomföldrajzi vizsgálatok egyik legkézenfekvőbb módszere a kvalitatív terepi kutatás. Segítségével közvetlen képet kaphatunk egy adott térség társadalmi-gazdasági folyamatainak fizikai térben megfigyelhető következményeiről (BABBIE, E 2001). Az elkövetkezendőkben sorra vesszük a terepbejárás során gyűjtött észrevételeinket és tapasztalatainkat a csoportos települések lakó, – gazdasági funkciójával, valamint a települési alapellátás minőségével kapcsolatban. Célunk nem egy szociálgeográfiai igényű felmérés készítése volt, hanem hogy bepillantást nyerjünk a csoportos települések térhasználatába, annak átalakulásába.

A csoportos települések lakófunkciójának minőségi és mennyiségi jellemzői

A lakófunkció minőségi jellemzőit tekintve magasan kiemelkednek azok a modern csoportos települések, amelyek kiépülése és népességük növekedése a rendszerváltozást követő évtizedekben gyorsult fel. Ide tartozik számos Kecskemét központi belterüle-

tének közelében elhelyezkedő, a szuburbanizáció által érintett csoportos település (pl. Katonatelep, Hetényegyháza, Halasi úti kiskertek), valamint az idegenforgalmi települések üdülőfunkciójú településrészei (pl. a Dávodi Püspökpuszta, vagy a kunfehértói Üdülőtelep). Ezek a településeken általános látványt jelentenek a beépítés alatt álló háztelkek, a magas komfortfokozatú modern kertes családi házak. Ugyanakkor a gyors népességnövekedés kedvező hatásai mellett annak negatív következményei is jelen vannak. Jó példa erre Katonatelep északkeleti településrésze (1. kép), ahol egyrészt a közlekedési infrastruktúra fejlődése nem képes lépést tartani a pozitív vándorlási egyenleg miatt gyorsan növekvő népességgel, másrészt a megnövekedett kereslet miatt egyre kisebb házhelyek kerülnek parcellázásra és beépítésre, amely zsúfolt településképet, valamint zöldfelületi degradációt eredményezett. Mindez hosszútávon együttélési nehézségekhez, valamint a településrészt idilli hangulatának, vagyis fő vonzerejének elvesztéséhez vezethet (KOK H. 1999; BROWN, L.D–SCHAFFT, K.A 2002; TÓZSA I. 2002; JANKÓ F.–KOMORNOKI M. 2008; GANT, et al. 2010; CSURGÓ B. 2013; GYENIZSE P. et al. 2016; ŽRÓBEK-RÓŽAŃSKA, A.–ZADWORNÝ, D. 2016a).

1. kép Szuburbán lakóingatlanok – Katonatelep (Kecskemét)
Picture 1 Suburban residential property – Katonatelep (Kecskemét)
Forrás/Source: Saját fotó, 2023; Own photo, 2023

A csoportos települések legnagyobb elemszámú csoportját a szocializmus évtizedeiben javarészt mesterséges úton létrehozott települések alkotják. Ezek az 1960-as éveket követően kibontakozó nagyüzemi gazdálkodás megerősödésével párhuzamosan kiépült csoportos települések (tanyaközpontok, TSZ-telepek) megye szerte megtalálhatók. Arculatukra legtöbb esetben a tervezettség, a szabályos, telepszerű kialakítás jellemző. Ilyen például a szabadszállási Balázs is, amely klasszikus kádárkockás településmagjával jól reprezentálja az 1960-1970-es évek szocialista falusi épített környezetet (2. kép). Műszaki állapotukat tekintve azonban már korán sem egységesek: amíg a Kecskemét központjától északra elhelyezkedő Talfája, vagy a városföldi egykori Dózsa-TSZ lakótelep alapvetően egy élhető átlagos település benyomását kelti, addig a kiskunmajsai Tajó és Bodoglár tanyaközpontok esetében a közepesen vagy súlyosan leromlott állapotú lakóingatlanok dominálnak. Mindebből arra lehet következtetni, hogy e települések társadalmi szerkezete is kifejezetten diverz.

A lakófunkció tekintetében a szocializmus előtti időszakban épült szállások és majorkok egyre kisebb szerepet töltenek be a kedvezőtlen demográfiai tendenciák következtében. Erről a települések arculata is árulkodik: az ingatlanok műszaki állapota többnyire

2. kép „Kádárkockák” a település központjában – Balázs (Szabadszállás)
Picture 2 „Kádár Cubes” in the centre of the settlement – Balázs (Szabadszállás)
Forrás/Source: Saját fotó, 2023; Own photo, 2023.

a közepes és a súlyosan leromlott állapot között mozog, a lakáskomfort alacsony, valamennyi településen számos romos és lakatlan ingatlant is felfedeztünk. A legtöbb település közlekedési infrastruktúrája hiányos: az utcák nagy részét aszfaltozott út helyett lerakott betonlapok alkotják, a falu végi utcák pedig sok esetben semmilyen szilárd burkolattal nem rendelkeznek. Habár az említett csoportba tartozó települések lakófunkció tekintetében rendkívül kedvezőtlen képet mutatnak, kis mértékű differenciálódás mégis megállapítható: azok a települések, melyek viszonylag kedvező közlekedésföldrajzi helyzettel és népességszámmal rendelkeznek, lakófunkciójukat képesek voltak jobban megőrizni, ám arcukat és lakásállományuk jelentősen átalakult, korabeli épületeik jelentős részét elvesztették, az egykori szállások, majorok esetében pedig a cselédházak helyén ma már jellemzően a 20. század második felében épült lakóházak (kádárkockák) dominálnak (kivételet képez ez alól az érsekhalmai Hild (3. kép) valamint a hercegszántói Hóduna). Legsúlyosabb helyzetben azok a települések vannak, amelyek alacsony

3. kép Lakóingatlanként használt egykori cselédházak – Hild (Érsekhalma)
Picture 3 Former servants' houses used as dwellings – Hild (Érsekhalma)
Forrás/Source: Saját fotó, 2023; Own photo, 2023.

népességgel és kedvezőtlen közlekedésföldrajzi helyzettel rendelkeznek. Ilyen például a szakmári Öregtény, amely, habár a legfrissebb népszámlálási adatok alapján 2 fő lakossal rendelkezik, vizsgálatunk idején egyértelműen egy elnéptelenedett település benyomását keltette. Az egyetlen utcából álló egykori szállás valamennyi épülete romosnak és/vagy lakatlannak bizonyult (4. kép). A Kalocsától 7,5 km-re déli irányban fekvő Drágszélpuszta pedig a már fizikailag is csaknem teljesen elpusztult településre ad szemléletes példát. Összességében megállapítható, hogy a szocializmus előtti időszakban kiépült csoportos települések lakófunkció tekintetében degradálódnak: lakásállományuk nagyrésze súlyosan károsodott vagy lakhatatlan népességük, pedig csökkenő és öregedő.

4. kép Romos lakóingatlan – Öregtény (Szakmár)
Picture 4 Ruined residential property – Öregtény (Szakmár)
Forrás/Source: Saját fotó, 2023; Own photo, 2023.

A csoportos települések gazdasági profilja

A csoportos települések jelentős részének kialakulásában (tanyaközpontok, szállások, majorok, TSZ-lakótelepek) elsősorban a mezőgazdaság játszott szerepet. Ennek ellenére terepi tapasztalataink alapján megállapítható, hogy a legtöbb település ma már érdemi gazdasági funkcióval nem rendelkezik. Bár néhol megfigyelhető jelentősebb ipari üzem (pl. Kadafalva, Hetényegyháza) az elsősorban egyedi fejlődési út következtében jött létre, nem pedig a lakossági szuburbanizációt követő jelenséggént. Ezeknek az egykor mezőgazdasági profilú településeknek a rendszerváltozást követő gazdasági szerkezetváltás következtében meggyengült a települési munkamegosztásban betöltött pozíciója. A lakosság nagy részét foglalkoztató TSZ-ek megszűntek, a népesség egy jelentős része ma már feltehetően a közeli térségi központokban vállal munkát. Ugyanakkor a vizsgált települések szinte mindegyikén találtunk mezőgazdasági tevékenységre utaló jeleket (pl.: mezőgazdasági kellékek jelenléte, kisebb gazdasági épületek, kiskertek stb.) ami arra

enged következtetni, hogy az informális gazdasági tevékenységek még a mai napig jelentős szerepet játszhatnak a háztartásoknak a mindennapi életében. Ugyanakkor a mezőgazdasági funkció megléte szempontjából az egykori majorságok továbbra is jelentős kategóriát jelentenek a csoportos településeken belül, mindannak ellenére, hogy a második világháborút követően a nagybirtokrendszer felszámolása, később pedig a mezőgazdaság szocialista átszervezése megszüntette eredeti létalapjukat. Például Hóduna és Hild esetében egy napjainkban is működő gazdasági üzemből beszélhetünk, ahol megfigyelésünk szerint mezőgazdasági tevékenységet folytató vállalatok telephelyei működnek részben új (5. kép) részben a régi majorsági épületeket is felhasználva (6. kép). Kiscsala és Öregmajor esetében viszont jelentősebb gazdasági funkcióról már nem beszélhetünk, legfeljebb az egykor központként szolgáló kúria idegenforgalmi (szálláshelyként történő) felhasználása kerül szóba időszakos jelleggel.

5. kép Mezőgazdasági üzem – Hild (Érsekhalma)
Picture 5 Agricultural holding – Hild (Érsekhalma)
Forrás/Source: Saját fotó, 2023; Own photo, 2023.

6. kép Mezőgazdasági üzem – Hóduna (Császártöltés)
Picture 6 Agricultural holding – Hóduna (Császártöltés)
Forrás/Source: Saját fotó, 2023; Own photo, 2023.

Ugyanakkor mindezek ellenére vannak olyan csoportos települések, ahol a gazdasági funkció, azon belül is a szolgáltató szektor jelenléte kifejezetten markáns. Ezen belül is a turisztikai és üdülőfunkció a legkiemelkedőbb. A települések egy része ugyanis olyan vonzó természetföldrajzi adottságokkal rendelkezik, amely kedvezően hat a vállalkozási aktivitásra. Az erre épülő beruhások pozitív hatást gyakorolhatnak az adott település gazdaságára, amely munkahelyteremtésben, az alpinfraktúra fejlődésében, illetve adóbevételek növekedésében nyilvánul meg (SADLER, P.–ARCHER, B. 1975; MESCON, T.–VOZIKIS, G. 1985; FLETCHER, J.E. 1989; GETZ, D. 1991; DWYER, L.–FORSYTH, P. 1996; VANHOVE, N. 2011; DÁVID L. et al. 2003; PUCZKÓ L.–RÁTZ T. 2005, MICHALKÓ G. 2001). A turizmus kedvező településfejlesztő hatásának némely eleméről mi magunk is több példát láttunk Püspökpusztán és a kunfehértói Üdülőtelepen. Ilyenek voltak többek közt a magas színvonalú szálláshelyek (7. kép) és a rekreációs célú szolgáltatások jelenléte, melyek mindamellett, hogy főszezonban bevételt generálnak, az ott élők számára is vonzó szolgáltatásokat és rekreációs lehetőségeket jelentenek. Ugyanakkor a turizmusnak lehetnek kedvezőtlen hatásai is. Ilyen többek között a fogyasztási cikkek és az ingatlanokat érintő árfelhajtó hatás, vagy a szezonalitásnak való gazdasági kitettség, amely jelenős hatást gyakorol a helyi bevételekre és a foglalkoztatottság stabilitására (PALANCSA A. 2005B; VANHOVE, N. 2011). Ilyen negatív jelenségekre szintén találtunk példát az empirikus kutatásunk során. Mindkét helyszínen számos olyan szálláshely található, amely napjainkban már nem üzemel feltehetően a szezonon kívüli kihasználtság következtében (8. kép).

A szolgáltató funkciójú települések egy másik markáns, ám jóval kisebb számú szegmensét jelentik azok, amely népességüket, és ezáltal létüket különféle megtelepedett szociális, egészségügyi vagy egyéb, pl. oktatási vagy büntetés-végrehajtási intézménynek

7. kép Modern szálláshely – Üdülőtelep (Kunfehértó)
Picture 7 Modern accommodation – Üdülőtelep (Kunfehértó)
Forrás/Source: Saját fotó, 2023; Own photo, 2023

8. kép Üzemen kívüli szálláshely – Püspökpuszta (Dávod)
Picture 8 Off-site accommodation – Püspökpuszta (Dávod)
Forrás/Source: Saját fotó, 2023; Own photo, 2023

köszönhetik (pl. a solti Nagymajor, a hartai Állampuszta, valamint a kunszentmiklósi Felsőszenttamás). Ez a fajta szolgáltató funkció leginkább az egykor majorként funkcionáló csoportos településeken figyelhető meg, azon belül is leginkább azoknál, amelyek kedvező közlekedéscsoporthelyi helyzettel, vagy hasznosítható épületállománnyal rendelkeznek (pl. kastély, kúria) ezzel állítva azokat új fejlődési pályára. (BALOGH A.–BAJMÓCY P. 2011, 2012; BALOGH A. 2015; MASINKA K. 2018; BAJMÓCY P. et al. 2018; BALOGH A.–BAJMÓCY P. 2022).

A csoportos településeken alapellátása

Habár a közlekedési és kommunikációs infrastruktúra fejlődésének következtében az alapszolgáltatások szerepe ugyan csökkent az elmúlt évtizedekben, de azok megléte, illetve minősége még mindig fontos tényező lehet a települések élhetőségének szempontjából (BELUSZKY P.–SIKOS T.T. 2007). Ide tartoznak mindazok a társadalmi tevékenységek, amelyek szükségesek a lakónépesség ellátásához, úgy, mint a hivatalos ellátórendszer által üzemeltetett közszolgáltatások (igazgatás, képzés, egészségügy, közlekedés) valamint a privát ellátószféra piaci szolgáltatásai (kereskedelem, vendéglátás stb.).

A legtöbb és a legmagasabb szintű települési alapszolgáltatással a viszonylag magas népességgel rendelkező kertvárosiasodó csoportos települések rendelkeznek. Ugyanakkor ezen a kategórián belül is jelentős eltéréseket tapasztaltunk. Megfigyeléseink szerint a legjobb ellátással ezeken belül is azok rendelkeznek, amelyek már korábban is térségi központként funkcionáltak. Ilyen többek között a Kecskemét központjától 10 km-re északnyugatra elhelyezkedő Hetényegyháza, amelynek központja már a 18-19. században elkezdett formálódni, 1952-1981 között pedig közigazgatásilag is önálló tanyaközséggé szervezték.

Habár azóta elvesztette önállóságát, ellátás tekintetében nem marad el a hasonló népességgel rendelkező falvaktól (9. kép): központjában az alapvető piaci szolgáltatások mellett (pl. élelmiszerbolt, kocsmá, étterem) közszolgáltatások (általános iskola, művelődési ház, orvosi rendelő, gyógyszertár), valamint néhány speciális igényeket kielégítő, jellemzően városi szolgáltatás is megtalálható (szépségszalon, kutyaiskola stb.). A Kecskemét központjától északra elhelyezkedő Katonatelep szintén számos piaci szolgáltatást biztosít a helyi lakosoknak (pl. panzió, büfé, dohánybolt stb.) de azok minősége és mennyisége már messze elmarad Hetényegyházához vagy Kecskemét központi belterületéhez képest, a Kecskemét központjától délre kb. 5 kilométer távolságra elhelyezkedő Halasi úti kiskertek esetében pedig már a szolgáltatások teljes hiányát tapasztaltuk. Mindez azt bizonyítja, hogy a lakóhelyi szuburbanizáció nem minden esetben jár együtt a gazdasági szuburbanizációs folyamatokkal. Az ellátás tekintetében a turisztikai és üdülő funkciójú települések felemás képet mutatnak. Habár a települési alapszolgáltatások bizonyos szegmensei megfigyelhetők (pl. élelmiszerüzletek, vendéglátóhelyek) azok a legtöbb esetben csak a turisztikai főszezonban funkcionálnak, települési közszolgáltatások pedig egyáltalán nem jellemzőek ezeken a településeken, mindez pedig erősíti a lakófunkció ideiglenes jellegét is.

9. kép Élelmiszer áruház és gyógyszertár Hetényegyháza központjában
Picture 9 Food store and pharmacy in the centre of Hetényegyháza
Forrás/Source: Saját fotó, 2023; Own photo, 2023.

Terepi tapasztalataink alapján azonban a – fent említett típusokon kívül – kijelenthető, hogy a legtöbb csoportos településen az alapszolgáltatások leépülése, illetve teljes hiánya a meghatározó jelenség. Különösen igaz ez a majorokra, valamint a Kalocsa környéki szállásokra, ahol ezt a folyamatot a rendkívül kedvezőtlen demográfiai folyamatok (természetes fogyás, negatív vándorlási egyenleg, lakónépesség előregedése) jelentős mértékben előre mozdították. Az alapszolgáltatások hiánya a felkeresett tanyaközpontok esetében is

megfigyelhető volt, vagyis eredeti funkciójukat – amely az 1300/1949-es kormányrendelet értelmében a szétszórt tanyai települések gazdasági, közigazgatási, kulturális és egészségügyi ellátása – mára már nem tudják betölteni: a terepi tapasztalataink alapján a vizsgált települések egyike sem rendelkezik alapélelmiszereket árusító boltokkal vagy egyéb üzletekkel, a legtöbb településen az orvosi szakrendelő is hiányzik, vagy korlátozottan vehető igénybe, a kulturális és közösségi épületek is használaton kívüliek.

Összefoglalás

Bács-Kiskun vármegyében napjainkban 106 közigazgatásilag nem önálló, csoportos település található. Közös jellemzőjük, hogy a népszámlálások során településrészként megjelennek (van ismert népességadatuk), rendelkeznek csoportos településmaggal és az 1980-tól számított népszámlálások legalább egyikében a népességszámuk elérte a 20 főt. Múltjukat tekintve rendkívül differenciált képet mutatnak, amely mögött eltérő történeti fejlődésük és településszerkezeti adottságaik állnak. Vizsgálatunk alapján a 106 település az alábbi típusokra bontható genealógiai szempontból: 28 major, 19 tanyaközpont, 14 kalocsai szállás, 6 kertvárosiasodó település, 15 üdülő- és turisztikai funkciójú település, 11 TSZ-lakótelep, 3 intézményi szerepkörű, 4 településszél és 6 egyéb, máshova nem besorolható település.

1949-ben mintegy 11 ezer fő élt e településeken, ez a szám lassan emelkedett 1980-ig, majd onnan a népességnövekedés dinamikusabb lett: 1990-ben mintegy 17 ezer ember élt e településeken, ez a szám 2022-re már meghaladta a 24 ezret. A legdinamikusabb településcsoportot a kertvárosiasodó csoportos települések jelentik, valamint szintén dinamikusnak tekinthetők még az üdülő- és turisztikai funkciójú települések és az intézményi szerepkörűek is, ám e csoportoknál a népességnövekedés már korántsem általános minden évtizedben. A tanyaközpontok és a TSZ-lakótelepek lakosság száma 1990-ig produkált növekedést majd mindkét esetben népességfogyás indult el. A majorok és a kalocsai szállások azok, amelyek jelentősen vesztek népességszámukból. Amíg tehát e két utóbbi csoport kivételével 1949-1990 között minden típusra a népességnövekedés (esetleg stagnálás) volt jellemző, addig 1990 után csak a kertvárosiasodó, az üdülő-turisztikai és az intézményi jellegű települések növelték népességszámukat.

Az 1980-2022 között létezett 106 Bács-Kiskun vármegyei nem önálló csoportos település közül mindössze 48 olyan van, amely ez időszak alatt végig csoportosnak volt tekinthető. Az egyes csoportokon belül nagy a fluktuáció: a csoportosnak tekinthető majorok száma gyorsan csökken 1980 óta, szintén folyamatosan csökken a csoportosnak tekinthető Kalocsa környéki szállások száma is. A legtöbb csoportnál inkább a hullámszerűség a jellemző.

A 106 település közül 21-ben terepbejárást folytattunk annak érdekében, hogy képet kapjunk a csoportos települések lakó-, és gazdasági funkciójával, valamint a települési alapellátás minőségéről. Az empirikus kutatás alapján megállapítható, hogy a Bács-Kiskun megye nem önálló csoportos települések funkcionális szempontból rendkívül differenciált képet alkotnak. Közülük a lakófunkció dominanciája figyelhető meg, a formális gazdasági tevékenység, valamint a települési szolgáltatások jelenléte pedig egyre inkább visszaszorulóban vannak.

Jövőképük tekintetében dinamikus növekedés várható a Kecskemét közeli kertvárosiasodó települések, településszélek és TSZ-lakótelepek, valamint az üdülő és turisztikai funkciójú települések esetében. A szocialista időszakban létrehozott csoportos települések esetében stagnálás vagy enyhe fogyás várható, függően a közlekedéshálójuk helyzettől. A szocializmus előtt kialakult csoportos települések esetében továbbra is kedvezőtlen

demográfiai tendenciák várhatók, ez alól kivételt jelenthetnek azok a települések, amelyek valamilyen speciális szolgáltató (pl. intézmény) vagy jelentősebb gazdasági szerepkörre tesznek szert. A Csatári-féle vizsgálat továbbfejlődésre prognosztizált településtípusai közül napjainkra a települések belterületéhez közel fekvő csoportos települések zömét a központi belterülethez csatolták, a szuburbán jellegű agglomerációs települések gyorsan fejlődtek, a mezőgazdasági nagyüzemek lakótelepei ugyan differenciált módon, de inkább a visszafejlődés jeleit mutatták, s ezek a tendenciák várhatók a jövőben is.

BAJMÓCY PÉTER

SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged
bajmocy@geo.u-szeged.hu

PINTÉR JÁNOS

SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged
pinterjanos91@gmail.com

IRODALOM

- BABBIE, E. 2003: A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. – Balassi, Budapest. 723 p.
- BAJMÓCY P. 2000: Szuburbanizáció a Szeged környéki tanyás településeken. – In. KOVÁCS T. (szerk.): Integrált vidékfejlesztés. V. Falukonferencia. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, pp. 469–474.
- BAJMÓCY P. 2001a: A szuburbanizáció motivációi Magyarországon. – In. DORMÁNY G. – KOVÁCS F. – PÉTI M. – RAKONCZAI J. (szerk.): A földrajz eredményei az új évezred küszöbén: A Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei. SZTE TTK Természeti Földrajzi Tanszék, Szeged, pp. 1–8.
- BAJMÓCY P. 2001b: A tanyaközség útja a népesedési adatok tükrében. – In. DURÓ A. (szerk.): Zákányszék földje és népe az ezredfordulón. Zákányszék Község Önkormányzata pp. 65–90.
- BAJMÓCY P. 2003: Sikeresek, de falvak? Nagyvárosaink néhány egyéb belterületének fejlődése 1980-tól napjainkig. – In. KOVÁCS T. (szerk.): A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás előtt. VI. Falukonferencia. MTA RKK – MRRT, Pécs, pp. 160–165.
- BAJMÓCY P. – BALOGH A. 2012: Egykori majorok tipizálása Vas megyei példákön. – Földrajzi Közlemények 2. pp. 165–181.
- BAJMÓCY P. – BALOGH A. 2014: Elnéptelenedő külterületek. – Településföldrajzi Tanulmányok, 3. pp. 59–69.
- BAJMÓCY P. – MAKRA ZS. – TÓTH L. 2018: A hazai külterületek átalakulása 1990 után. – Településföldrajzi Tanulmányok 1. pp. 3–17.
- BAJMÓCY P. – MAKRA ZS. 2016: Központi-, egyéb belterületek és külterületek népesedési trendjei Magyarországon 1960-2011 között. – Településföldrajzi Tanulmányok 2. pp. 3–21.
- BALOGH A. 2012a: A külterületek településföldrajzi vonatkozásai. – Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi központ Tudományos közleményei 19. (Természettudományok 14). NYME Kiadó, Szombathely, pp. 127–138.
- BALOGH A. 2012b: A Nyugat-dunántúli régió külterületi településrészeinek földrajzi sajátosságai. – In. PÁL V. (szerk.): A társadalomföldrajz lokális és globális kérdései: Tiszteletkötet Dr. Mészáros Rezső professzor 70. születésnapja alkalmából. SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged, pp. 134–145.
- BALOGH A. 2015: Aprófalvak és majorok: településföldrajzi hasonlóságok és különbségek. – Településföldrajzi tanulmányok, 4(2), pp. 24–43.
- BALOGH A. – BAJMÓCY P. 2011: Majorok a Nyugat-Dunántúlon. – Savaria University Press, Szombathely 126 p.
- BALOGH A. – BAJMÓCY P. 2022: Külterületi fekvésű majorsági területek eltérő fejlődési pályái Győr-Moson-Sopron és Békés megyei mintákon. – Comitatus: önkormányzati szemle 32. pp. 10–24.
- BALOGH A. – CSAPÓ T. 2013: Manors and scattered farms: special settlement forms of outskirt areas in Hungary. Revija Za Geografiju / Journal For Geography 8. 2. pp. 81–94.
- BÁRTH J. 1975: A kalocsai szállások településnéprajza. Kalocsai Múzeumi Dolgozatok, Kalocsa Város Tanácsa VB. 176 p.
- BECSEI J. 1988: Az alföldi külterületi társadalom tagozódása és térbeli rendje 1980-ban. – Tér és Társadalom, 2(1), pp. 19–42.
- BECSEI J. 1993: A tanya-fogalom tartalmáról. – Földrajzi Értesítő 1-4. pp. 35–39.

- BECSEI J. 1995: Az alföldi város és a külterületi népesség. – Az OTKA T 4511 sz. kutatási téma 3. kiadványa. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutatóintézete.
- BECSEI J. 1996: Az alföldi tanyarendszer történeti földrajza. – In. FRISNYÁK S. (szerk.): A Kárpát-medence történeti földrajza, Nyíregyháza. pp. 171–197.
- BECSEI J. 2004: A tanyarendszer jellegének változásai. – In. CSAPÓ T. (szerk.): A hazai városok funkcionális morfológiája. Berzsenyi Dániel Főiskola Társadalomföldrajz Tanszék, Szombathely. pp. 16–29.
- BECSEI J. 2007: Vélemények a tanya kialakulásáról. – In. Csapó T.–Kocsis Zs. (szerk.): A kistelepülések helyzete és településföldrajza Magyarországon. III. Településföldrajzi Konferencia. Savaria University Press, Szombathely. pp. 16–23.
- BELÉNYI GY. 1998: Községi önállósítások az Alföld területén a XX. században. – *Limes*, 2-3. pp. 161–177.
- BELUSZKY P. 2003: Magyarország településföldrajza. Általános rész. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. 568 p.
- BELUSZKY P.–BAJMÓCY P.–FARKAS J. ZS.–CSATÁRI B. 2021: Vidéki térségek. – In. Kocsis, K–Kovács Z –NEMERKÉNYI ZS–KINCSES Á–TÓTH G (szerk.) Magyarország nemzeti atlasza: Társadalom. Budapest. CSFK FKI. pp. 140–149.
- BELUSZKY P.–SIKOS T. T. 2007: Változó falvaink. Magyarország falutípusai az ezredfordulón. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest. 461 p.
- BEREND T. I.–RÁNKI GY. 1976: Közép-Kelet Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. – KJK, Budapest. 724 p.
- BEREND T.I.–RÁNKI GY. 1987: Közép-Kelet Európa gazdasági fejlődése a 19. században. Gondolat Kiadó, Budapest – Pécs. 584 p.
- BROWN, L. D.–SCHAPFF, K. A. 2002: Population deconcentration in Hungary during the post-socialist transformation. – *Journal of Rural Studies* 18. pp. 233–244.
- CSANÁDI G.–CSIZMADY A. 2002: Szuburbanizáció és társadalom. – In. Tér és társadalom 16. 3. pp. 83–107.
- CSATÁRI B. 2004: A tanyák változásairól általában: A tanya, mint rendszer – In. CSATÁRI B.–KISS A. (szerk.): Tanyai kaleidoszkóp: A 2002-2003. évi tanyakollégium munkájának eredményei. – MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, Kecskemét. pp. 6–18.
- CSATÁRI B.–FARKAS J. Z.–LENNERT J. 2013: Land use changes in the rural-urban fringe of Kecskemét after the economic transition. – *Journal of Settlements and Spatial Planning* 2. pp. 153–159.
- CSATÁRI B.–FARKAS J. ZS. 2018: Az alföldi tanyák változó szerepe a településszerkezetben. – *A Falu* 33.3. pp. 33–48.
- CSATÁRI B.–SÁNTHA J.-NÉ 1986: Az aprófalú méretű csoportos települések néhány jellemzője Bács-Kiskun megyében. – In. Alföldi tanulmányok 10. pp. 209–226.
- CSORDÁS L. 1993: Zártkertek és üdülők a szolnoki agglomerációban. – In. TÓTH J. (szerk.): A Szolnoki Agglomeráció. MTA RKK, Pécs. pp. 254–263.
- CSURGÓ B. 2013: Vidéken lakni és vidéken élni. A városból vidékre költözők hatása a vidék átalakulására: a város környéki vidék. Argumentum Kiadó, Budapest. 291 p.
- DÁVID L.–BUJDOSÓ Z.–PATKÓS Cs. 2003: A turizmus hatásai és jelentősége a területfejlesztésben. – In. SÜLLI-ZAKARI I. (szerk.): A terület- és településfejlesztés alapjai. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. pp. 433–453.
- DURÓ A. 1995: A tanyai átalakulás szociálgeográfiai értelmezése a szegedi tanyarendszer példáján, Kandidátusi értekezés, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét. 123 p
- DURÓ A. 2000: Az alföldi tanyaközség történeti útja. – In. HORVÁTH GY.–RECHNITZER J. (szerk.): Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. pp. 176–192.
- DWYER L.–FORSYTH P. 1996: Economic impacts of cruise tourism in Australia. – *Journal of Tourism Studies*. 7. 2. pp. 36–43.
- EDELÉNYI B. 2002: A telekárak változása a Győr környéki településeken 1998 és 2001 között. – *Tér és Társadalom* 3. pp. 153–164.
- ERDEI F. 1974: A magyar falu. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 246 p.
- ERDEI F. 1976: Magyar tanyák (Hasonmás kiadás). Akadémiai Kiadó, Budapest. 270. p.
- FLETCHER J. E. 1989: Input-output analysis and tourism impact studies. – *Annals of Tourism Research* 16. 4. pp. 514–529.
- GÁBOR P. 2001: Népességváltozás Magyarországon az 1990-es években. A szuburbanizáció kezdete? – *Falu Város Régió* 1. sz. 9–10.
- GANT R.L.–ROBINSON G. M.–FAZAL S. 2010: Land-use change in the 'edgelands': Policies and pressures in London's rural–urban fringe – *Land Use Policy* 28. pp. 266–279.
- GETZ D. 1991: Assessing the economic impacts of festivals and events: Research issues. – *Journal of Applied Recreation Research* 16. 1. pp. 61–77.
- GYENIZSE P.–TRÓCSÁNYI A.–PIRISI G.–BOGNÁR Z.–CZIGÁNY SZ. 2016: A multi-factor model developed on residents' opinions for the classification of urban residential areas. – *Geografie* 1. pp. 1–31.
- GYÖRFFY I. 1937: A magyar tanya. – *Földrajzi Közlemények* 4-5. pp. 70–93

- HARDI T. 2010: A szuburbanizáció jelenségei és hatásai – határon innen és túl. – In. HARDI T.–LADOS M. –TÓTH K. (szerk.): Magyar–szlovák agglomeráció Pozsony környékén. MTA RKK NYUTI– Fórum Kisebbségkutató Intézet, Győr – Samorin. pp. 11–26.
- HARDI T. 2012: Győr, Miskolc és Pécs agglomerációja a vidéki szuburbanizációban – In. SOMLYODYNÉ PFEIL E. (szerk.): Az agglomerációk intézményesítésének sajátos kérdései. Publikon, Pécs. pp. 15–42.
- ILLYÉS GY. 1936: Puszták Népe. Nyugat Kiadó és Irosalmi R.T. Kiadás. Budapest 287 p.
- JANKÓ F. 2004: Szuburbán folyamatok Sopron térségében: a Lővérek átalakulása. – Földrajzi Értesítő 3-4. pp. 295–312.
- JANKÓ F.–KOMORNOKI M. 2008: Szuburbanizáció és választási földrajz. Átalakuló pártválasztás Budapest térségében. – Tér és Társadalom 4. pp. 115–134.
- KOK H.–KOVÁCS Z. 1999: The process of suburbanization in the agglomeration of Budapest. – Netherlands Journal Of Housing A: The Built Environment 2. pp. 119–142.
- KÓKAI S. 2011: A szuburbanizáció néhány sajátossága Nyíregyházán. – In. CSAPÓ T.–KOCISIS Zs. (szerk.): Az 1971. évi OTK és hatása a hazai településrendszerre. Savaria University Press, Szombathely, pp. 166–180.
- KOVÁCS Z. 2001: Társadalomföldrajzi kislexikon. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 175. p.
- KOVÁCS Z. 2010: Néesség- és településföldrajz. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 239 p.
- KOVÁCS Z.–EGEDY T.–SZABÓ B. 2015: Az ingázás területi jellemzőinek változása Magyarországon a rendszerváltozás után. – Területi Statisztika 3. pp. 233–253.
- KOZÁRI M. 1999: Adatok az uradalmi majorok életéhez (Somogy megye, 1930-40-es évek). – In. Ethnographia 1. pp. 91–96.
- KRISTÓ GY.–BARTA J.–GERGELY J. 2002: Magyarország története előidőktől 2000-ig. Pannonica Kiadó, Budapest. 687 p.
- KRISTÓF A. 2015: Adalékok Miskolc külterületeinek sajátosságaihoz. – Településföldrajzi tanulmányok 2. pp. 55–67.
- LETRICH E. 1968: Kecskemét és tanyavilága (No. 9.). Akadémiai Kiadó. 125 p.
- MAJDÁNNÉ M. M. 2008: Szőlőhegyi szórványok átalakulása a Balatonfelvidéken. – In. SZABÓ V.–OROSZ Z. –NAGY R.–FAZEKAS I. (szerk.): IV. Magyar Földrajzi Konferencia. Debrecen: Debreceni Egyetem. pp. 328–332.
- MASINKA K. 2018: Puszták népe a Dél-Dunántúlon: puszták, majorok és egyéb külterületi lakott helyek differenciálódásának vizsgálata. – In. ALPEK B. L. (szerk.): Földrajz, diverzitás, csomópontok. Tanulmánykötet a 70 éves Dövényi Zoltán professzor tiszteletére. Publikon Kiadó, Pécs. pp. 117–124.
- MENDÖL T. 1963: Általános településföldrajz Akadémiai kiadó, Budapest. 567 p.
- MESCON T.–VOZIKIS G. 1985: The economic impact of tourism at the port of Miami. – Annals of Tourism Research 12. 4. pp. 515–528.
- MICHALKÓ G. 2001: Turizmus és területfejlesztés. – In. BELUSZKY P.–KOVÁCS Z. (szerk.): A terület- és településfejlesztés kézikönyve. CEBA Kiadó, Budapest. pp. 113–120.
- MIKLE GY. 2021: Az észak-dunántúli majorok átalakulása a második világháborútól napjainkig: vidékföldrajzi vizsgálat. ELTE Földtudományi Doktori Iskola. 147 p.
- ORBÁN S. 1980: Tanyaközpontosítási, községejesítési kísérletek a felszabulás után. – In. A magyar tanyarendszer múltja. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 362–398.
- PALANCSA A. 2005b: A turizmus hatása a gazdasági rendszerekre. – In. JÓZSA L.–VARSÁNYI J. (szerk.): Marketingoktatás és kutatás a változó Európai Unióban. Széchenyi István Egyetem, Győr. pp. 536–551.
- PACIONE, M. 2013. Private profit, public interest and land use planning – A conflict interpretation of residential development pressure in Glasgow’s rural–urban fringe. – Land Use Policy 32. pp. 61–77.
- PÓCSI G. 2009: Dinamikus átalakulások Budaihegyen, Kecskemét város-vidék peremzónájában. – In CSAPÓ T.–KOCISIS Zs. (szerk.): A közép- és nagyvárosok településföldrajza. Savaria University Press, Szombathely. pp. 322–334.
- PÓCSI G.–BAJMÓCY P.–JÓZSA K. 2008: A majorságok településföldrajzi fejlődése és jelenlegi differenciálódása Somogy megye példáján. – In SZABÓ V. et al. (szerk.): IV. Magyar Földrajzi Konferencia, Debrecen. pp. 322–327.
- PRISTYÁK E.–KÓKAI S. 2012: Az agglomerálódás és a szuburbanizáció jellemzői a nyíregyházi településgyűttesben. – Településföldrajzi tanulmányok 2. pp. 87–103.
- PRYOR, R.J. 1968: Defining the Rural-Urban Fringe. – Social Forces 47. 2. pp. 202–215.
- PUCZKÓ L.–RÁTZ T. 2005: A turizmus hatásai. Aula Kiadó Kft., Budapest. 494 p.
- ROMANY P. 1973: A tanyarendszer ma. Kossuth Kiadó, Budapest. 151 p.
- SADLER P.–ARCHER B. 1975: The Economic Impact of Tourism in Developing Countries. – Annals of Tourism Research 3. 1. pp. 15–32.
- SÁNTMA J.–NÉ. 1975: „Aprófalvak” a települések közigazgatási határán belül Bács-Kiskun megyében. – Területi Statisztika 4. sz. pp. 374–391.

- SÁNTMA J.-NÉ 1982: Településdemográfiai átalakulás a külterületeken Bács-Kiskun megyében. – *Területi Statisztika* 4. sz. pp. 380–398.
- SHARP, J. S.–CLARK, J. K. 2008. *Between the Country and the Concrete: Rediscovering the Rural-Urban Fringe* – *City & Community* 7. 1. pp. 61–79
- SZIRMAI V. 2011b: A nagyváros szélén: A városi terjeszkedés térbeli társadalmi problémái. – *Tér és Társadalom* 1. pp. 20–41.
- TIMÁR J. 1993: A városok körüli rurális peremzóna átalakulásának néhány sajátossága az Alföldön. – In. KOVÁCS T. (szerk.): *Kiút a Válságból. II. falukonferencia. MTA RKK, Pécs.* pp. 303–308.
- TÓZSA I. 2002: A „káros urbanizáció”. – *Tér és Társadalom* 1. pp. 1–17
- VALLER É. 1996: A lakóhely állomány változásai 1960-1990 között. T 14950 sz. OTKA kutatás: kutatási zárójelentés. VÁTI, Budapest, 15. p.
- VANHOVE N. 2011: *The Economic Impact of Tourism*. – In. VANHOVE N. (ed.): *The Economics of Tourism Destinations*, 2nd edition. Elsevier, London-Burlington. pp. 223–279.
- VASÁRUS G. 2016: Szuburbanizáció külterületeken és egyéb belterületeken, Győr példáján. *Településföldrajzi Tanulmányok*. 2. pp. 22–37.
- WEAVE, D.B.–LAWTON, L.J. 2001: *Resident Perceptions in the Urban–Rural Fringe*. – *Annals of Tourism Research* 2. pp. 439–458
- ŽRÓBEK-RÓŽAŃSKA A–ZADWORNÝ D. 2016: Can urban sprawl lead to urban people governing rural areas? Evidence from the Dywity Commune, Poland. – *Cities* 59. pp. 57–65.

HÁROM ÉVTIZED AZ ELNÖKI SZÉKBEN – CHOLNOKY JENŐ ÉS A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG (1893–1949)

RYBÁR OLIVÉR

THREE DECADES IN THE PRESIDENCY – JENŐ CHOLNOKY
AND THE HUNGARIAN GEOGRAPHICAL SOCIETY (1893–1949)

Abstract

The geographer Jenő Cholnoky (1870–1950) was one of the most important figures in the history of geography in the 20th century. In 1894, Lajos Lóczy Sr. took the talented young engineer – fortunately for geography – as a teaching assistant at the Geography Department of the University of Budapest. From then on, Cholnoky began to deal more closely with geographical research and became one of the most prominent figures of the Hungarian Geographical Society, founded in 1872. It is important to mention that among the leading roles of many associations, the Hungarian Geographical Society played the most important role. Jenő Cholnoky's name first appeared in the columns of Geographical Review in 1893. 108 of his studies, reports and commemorations were published in the Geographical Review. From 1893 he was a member of the HGS, from 1894 a member of the Balaton Committee, from 1904 to 1913 he was the editor of Geographical Review. From 1908, he became the chairman of the Alföld Committee, and from 1920 of the Balaton Committee. Between 1905–1911, he was the general secretary of the Society, between 1911–1914 its vice-president, and from 1914–1946 its president. Cholnoky was the HGS's longest-reigning president to date (32 years).

Keywords: Jenő Cholnoky, Hungarian Geographical Society, history of geography, history of the HGS, president of the HGS

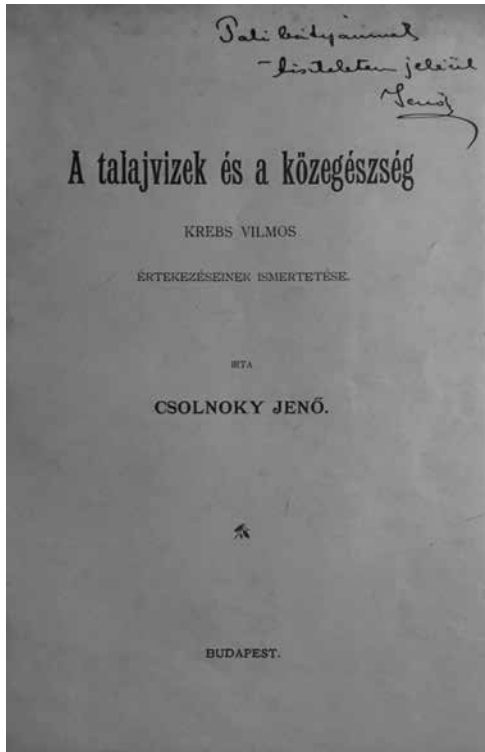
Bevezetés

Cholnoky Jenő (1870–1950) földrajztudós a XX. századi geográfia történet egyik legfontosabb alakja volt. Veszprémi diákévei után, Budapesten 1892-ben mérnökdoktori oklevelet szerzett majd a Műegyetem Vízépítési Tanszékén tanársegédi állást kapott Klimm Mihály tanszékvezető professzor mellett. Cholnoky pályája kezdetén vízügyi kérdésekkel foglalkozott. Első nyomtatásban megjelent írása is hidrológiai témát mutat be. 1894-ben a tehetséges, fiatal mérnököt – a földrajztudomány nagy szerencséjére – id. Lóczy Lajos maga mellé vette tanársegédnek a Budapesti Tudományegyetem Földrajzi Tanszékére. Cholnoky ettől fogva kezdett el földrajzi kutatásokkal behatóbban foglalkozni és vált az 1872-ben megalakult Magyar Földrajzi Társaság egyik legkiemelkedőbb alakjává. Cholnoky önéletrajzi írásában „*A Társaságok életéből*” című fejezetben írt részletesen (közel négy oldalban) a társaságbeli munkásságáról (CHOLNOKY J. 1945). Fontos megemlíteni, hogy – az életében közel két tucat egyesületben betöltött vezető szerepeiről szóló leírásban – a Magyar Földrajzi Társaság az első helyen került bemutatásra. Ez is jól mutatja, hogy a Társaságok közül a MFT játszotta messze a legfontosabb szerepet. 56 éven át volt a Földrajzi Társaság tagja.

Kezdeti évek a társaságban

A társasági folyóirat, a Földrajzi Közlemények első száma 1873-ban jelent meg. Cholnoky Jenő neve a Közlemények hasábjain először 1893-ben tűnt fel, ekkor huszon-

három éves fiatal volt (CHOLNOKY J. 1893). Ebben az évben látott napvilágot első tudományos tanulmánya (1. ábra). A „Földrajzi Közlemények legújabb füzetében Cholnoky Jenőtől érdekes tanulmány jelent meg *A talajvizek és a közegészség címen*” (FŐVÁROSI L. 1893). 1893-tól, id. Lóczy ajánlására már a tagság névsorában találjuk a nevét. Az ifjú tudós, Lóczy javaslatára már 1892-től tevékenyen bekapcsolódott a társaság tudományos vállalkozásába, a Balaton tanulmányozásába (FODOR F. 2006). A kutatás egy évvel korábban indult el a társaság keretein belül. Id. Lóczy Lajos a „Balaton Bizottság” 1892–1893. évi jelentésében már említést tesz róla, hogy Cholnoky és Zelovich Kornél (1869–1935) műegyetemi asszisztensek önként jelentkeztek Tihany pontos tachimetrikus felvételére. A felmérésük alapján később (1896) térképet is készítettek. Magánéleti vonatkozásként megjegyezzük, hogy Zelovich ekkoriban ismerte meg Cholnoky húgát, Erzsébetet (1876–1919), akit 1893-ban el is jegyzett. Ez év elején (1893. jan. 12.) Cholnoky már részt vett a Társaság felolvasó ülésén, ahol „*mint vendég*” „*Talajvízingadozás és halálozás Budapesten*” címmel tartott előadást. A kutató 1894-ben a balatoni önműködő vízjelzők eredményeiről, a tihanyi felmérésekről, valamint a Balaton színeiről írt a Közlemények oldalain. Cholnoky kiválóan elvégezte a rá bízott feladatokat, ezért a Társaság 1894. május 10-i választmányi ülésén, Lóczy kezdeményezésére a Balaton Bizottság tagjainak sorába választották. Ezen a napon viszont a bizottságot elhagyta Herman Ottó és Márki Sándor

1. ábra Cholnoky Jenő első tanulmánya a közlemények oldalain jelent meg 1893-ban (különlenyomat, melyet Cholnoky, anyai nagybátyjának, Zombath Pálnak dedikált)

Forrás: Rybár Olivér gyűjteményéből

Figure 1 Jenő Cholnoky's first study was published in the pages of Review in 1893 (offprint, which Cholnoky dedicated to his maternal uncle, Pál Zombath)

Source: Collection of Olivér Rybár

(Földrajzi K. 1894). 1895–1896 telén a Balaton jegét tanulmányozta, illetve Eötvös Loránd kérésére az ingamérésekben is segédkezett, több éjszakát töltött a befagyott tó jegén. Ekkor jelentek meg az árvizek előrejelzéséről szóló és „*A Tiszavölgy új átnézeti térképe*” című írásai is. Mint láthatjuk, kezdetben a vízépítőmérnök végzettségű Cholnoky főként hidrológiai vonatkozású témákkal foglalkozott.

A lelkes tudós az 1896. március 12-én tartott közgyűlésen, mint rendes tag jelentkezett a társaság titkári posztjára, de Thirring Gusztávhoz hasonlóan csak egy szavazatot kapott, a titkár 32 szavazattal Jankó János lett. Bár titkár nem lett, a főtitkári posztot kilenc évvel később már betölthette.

Ebben az évben a Balatonnal kapcsolatos munkáit félbeszakította, mivel Lóczy Lajos közbenjárására egy ázsiai tanulmányúton vett részt. „*Cholnoky Jenő egyetemi assistens tagtársunk a m. kir. vallás- és közoktatási és a földművelésügyi miniszter urak támogatásával a múlt év december havában Khinába elútazott, hogy ott tanulmányutazásokat tegyen*” (LÓCZY L. 1897). 1897-ben egy rövid közleményt is adott ázsiai útjáról (CHOLNOKY J. 1897), melyről Lóczy is beszámolt az 1897. május 13-án a Tudományos Akadémia ülés-termében tartott felolvasóülésen. A következő évben „*Utazási jelentés Mandsuországból*” címmel jelent meg írása. Február 10-én Lóczy, „*Cholnoky Jenő ázsiai utazásáról*” címmel tartott előadást. A fiatal kutató eredményeiről mentora, Lóczy rendszeresen beszámolt a társaság ülésein. Az 1898-as év elején „*Cholnoky Jenő ázsiai utazásáról*” maga Cholnoky közölt rövidebb írást a Közlemények hasábjain.

Miután Cholnoky hazatért, hamar munkához látott és visszatért a Balaton-kutatáshoz, „*Cholnoky Jenő június havában hazaérkezve khinai tanulmányútjából, azonnal hozzá kezdett a tó hydrographiai tanulmányozásához; szeptemberben újra megmérte a tóba folyó vizek mennyiségét, vizsgálta a hullámmarások hatásait, azonfelül segédkezett a zalai hegyek geotektonikai vizsgálatában*” (ERŐDI B. 1899). Még ebben az évben Lóczy Lajossal és barátjával, Laczkó Dezső veszprémi kegyesrendi főgimnáziumi tanárral geológiai bejáráson vett részt Várpalota, Veszprém, Ajka, Nyirád és Révfülöp térségében. A Társaság kiadásában megjelent „*A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei*” című kötet sorozat négy szakasza is Cholnoky munkáját dicséri; „*A Balaton limnológiája*” (1897), „*A Balaton szintüneményei*” (1904), „*A Balaton jege*” (1907) és „*A Balaton hidrografiája*” (1918) c. részek.

A kínai út nagy hírnevet szerzett neki, számos tanulmánya és kisebb közleménye jelent meg különböző lapokban. 1899. január 26-án „*Khinában és Mandsuországból tett utazás*” címmel vetített képes beszámolót tartott a Társaság tagjainak. Ez év március 23-án Cholnokyt választmányi taggá választották, illetve Berecz Antal főtitkár javaslatára egy magyar földrajzi szótár megszerkesztését is felvállaló, kilenc fős bizottság tagjai közé is felkérték. 1900-ban megjelent kínai utazásáról készült népszerű útleírása „*A sárkányok országából*” címmel, amely utóbb a Társaság könyvtárának sorozatában két újabb kiadást is megért. A századfordulón már több, más témával is megjelent a társaság előtt, ilyen volt például az Alföld hőmérsékleti viszonyainak bemutatása vagy az északi pólus körüli újabb kutatások ismertetése, valamint a térképek készítésének módjait bemutató közleménye. Ezek a témák a későbbi tudományos pályája során is meghatározó szerepet játszottak. Írásainak nagyrésze viszont meteorológiai tárgyú témákat dolgozott fel (pl. Medárd nap, csapadékeloszlási kérdések).

Az 1901. március 28-i választmányi ülésen a tagság Cholnoky Jenő rendes tagot egyhangúlag levelező taggá választotta meg. Júniusban Lóczy Lajos és Cholnoky Jenő kalauzolója mellett jól sikerült tanulmányi kirándulást tettek Magyarországon a bécsi egyetem Földrajzi Intézetének hallgatói.

Cholnoky a Földrajzi Közlemények szerkesztője és a társaság főtítkára

1904-től lett a Földrajzi Közlemények szerkesztője, az ez évi első szám címlapján már „BERECZ ANTAL és dr. CHOLNOKY JENŐ” neve szerepelt. A hivatalos megbízását a társaság 1904. március 10-i közgyűlésén ismertették. „Amikor átvettem a Földrajzi Társaság főtítkárságát és a Földrajzi Közlemények szerkesztőségét, akkor Berecz Antal egy névjegyre ezt írta: „Kedves Barátom! A szerkesztőséget ezennel átadom. Kézirat nálam nincs. Sok szerencsét!” (CHOLNOKY J. 1945). Ekkor a társaságnak alig 30 fizető tagja volt, hiányzott az alaptőke és a közlemények színvonala sem volt megfelelő a tudós szerint. Később a tagságot 1700 fő fölé emelte és a közleményeket is megújította (SZÉKELY A. 1996). „Dr. Cholnoky Jenő lev. tag, mint a Földrajzi Közlemények szerkesztője kéri a választmányt, hogy a Közleményekből évenként 12 füzet jelenjék meg és az eredeti cikkekért járó tiszteletdíjat ívenként 48 koronáról 60 koronára emelje föl, apróbb közleményekért pedig ívenként 50, fordításokért 40 koronában állapítsa meg a tiszteletdíjat. – Mindezekhez a választmány hozzájárul és dr. Cholnoky Jenő szerkesztőnek a szerkesztés körül kifejtett buzgó munkásságáért őszinte köszönetet mond” (Földrajzi K. 1904). A Közlemények tartalma elmélyült, a népszerűsítő feladatnak Cholnoky minden számban egy-egy bevezető cikkel tett eleget, a többi területet tudományos értekezésekre és komoly könyvkritikákra használták fel (FODOR F. 2006).

1904-es év legnagyobb eredménye az „Az Alföld tudományos tanulmányozásáról” szóló írása volt, melyben a Balaton-kutatáshoz hasonló, nagyszabású tudományos vizsgálódás kezdeményezését vetette fel. Ennek megvalósítására azonban még négy évet várni kellett. Magánéleti vonatkozásként megemlíthjük, hogy az 1900-as évek elejétől felesége, Barrois Petronella, és a tudós öccse, Cholnoky László is a társaság tagja lett. Cholnoky ajánlására unokaöccsét, Zelovich Lászlót is felvették a társaság tagjainak sorába. 1911-ben Halász Gyula ajánlására Cholnoky távoli rokona a szatmári közjegyző, dr. Cholnoky Imre is a társaság tagja lett, majd az 1920-as évektől Cholnoky Imréné is. A későbbiekben Cholnoky második felesége, Fink Ida is a társaság tagja lett, aki rendszeresen részt vett a társaság közgyűlésein is.

Az 1905. február 9-én tartott közgyűlésen Lóczy Lajos elnökle mellett, Cholnokyt főtítkárrá választották meg, majd négy nappal később kinevezték a kolozsvári egyetem földrajzi tanszékére. Kinevezése a társaság szempontjából nem történt „megfelelő” időben, hiszen mint a későbbiekben látni fogjuk, főtítkári teendőit nehezen tudta ellátni a távoli városból. Ennek ellenére Cholnoky folytatta tudományos és tudománynépszerűsítő előadásainak sorát, több vidéki városban is tartott felolvasást. Szép gesztus volt Prinz Gyulától a következő évben tett névadás is. 1906-ban, Prinz a Tien-sanban járt, erről be is számolt a Közlemények oldalain. Utazása során az egyesület főtítkáráról sem feledkezett meg; „a Koksál olyan csúcsokat emelt a magasba, amelyek igazán megleptek bennünket. Ezek legnagyobbikát Cholnoky-csúcsnak nevezem. Panorámáját a Lóczy és Déchy csúcsokéval egyetemben, néhány hét múlva küldöm” (PRINZ GY. 1906). Az elnevezés sajnos később nem honosodott meg, a csúcs Prinz-féle elnevezése ma már nem használatos. Cholnoky 1907. évi főtítkári jelentésében a Társaság nehéz helyzetére és anyagi nehézségeire panaszkodott; „még többet, sokkal többet akarunk s ehhez a törekvéshez minden tagtársunknak, a földrajz minden barátjának buzgó pártfogását és közreműködését kérjük” (CHOLNOKY J. 1907). Ekkoriban a Magas-Tátrán létesítendő Bolyai-obszervatóriumra is szervezett gyűjtést, melyre sokan adakoztak.

Cholnoky nagy érdeme volt a vándorgyűlések megszervezésének ötlete is (BALÁZS D. 1991). 1907-ben Kecskeméten, 1908-ban Szegeden, 1909-ben Nagybecskerekén majd 1910-

ben Székesfehérváron, 1911-ben pedig Ungváron rendeztek vándorgyűléseket. 1912-ben Debrecenben, 1913-ban Aradon járt a társaság. 1907-ben még csak alig húszan vettek részt a kecskeméti vándorgyűlésen, viszont a későbbiekben az esemény a társaság nagyszabású rendezvényévé vált (2. ábra). 1908-ban lejárt főtítkári kinevezésének első ciklusa, de a február 8-án tartott tisztújító közgyűlésen ismét három évre megválasztották a társaság főtítkárának. Cholnoky a Közlemények szerkesztőjeként is számos nehézséggel kellett, hogy szembenézzen. A tudományos világ és a laikus érdeklődők igényeit is igyekezett kielégíteni. „Valóságos tojástáncot kénytelen a szerkesztő járni, mert ha túlságosan szak-szerű cikkeket hoz, akkor a nagy közönség lesz, méltán elégedetlen, ha pedig túlságosan népszerűvé válik, akkor meg nem lesz a magyar földrajzi tudománynak egyetlen igazi szak-szerű organuma sem. Ennek következtében Társaságunk kettős feladatának megfelelően: két folyóiratot is kell majd kiadnunk” (CHOLNOKY J. 1908). Már ekkor felmerült benne egy tudománynépszerűsítő folyóirat elindításának gondolata, de erre csak bő húsz évvel később, 1929-ben kerülhetett sor, amikor megjelent „A Földgömb” első száma.

2. ábra A Magyar Földrajzi Társaság tagjai Kecskeméten a Szikra pusztai szőlőben 1907-ben, ekkor határozták el az Alföld tudományos tanulmányozásának megkezdését (a fotót Cholnoky látta el feliratokkal)

Forrás: Rybár Olivér gyűjteményéből

Figure 2 Members of the HGS in the Szikra field vineyard in Kécskemét (1907), it was then decided to begin the scientific study of the Great Hungarian Plain (photo captioned by Cholnoky)

Source: Collection of Olivér Rybár

1908 nyarán részt vett Lóczy és Teleki társaságában a genfi IX. nemzetközi földrajzi kongresszuson, ahol két előadást is tartott. Ez év őszén fontos esemény történt, ugyanis a Balaton Bizottság november 12-én tartott ülésén létrejött az Alföld Bizottság (DUSEK L. 2009), amely ügyvivő elnökévé dr. Cholnoky Jenő főtítkárt választotta meg. „A Balaton

tudományos tanulmányozásának befejezése után áttértünk egy sokkal nagyobb feladat megoldására, a Nagy Magyar Alföld tanulmányozására. A magyar tudományos köröknek legszebb feladata ez” (CHOLNOKY J. 1909a). Ettől kezdve évenkénti jelentést írt a bizottság munkálatairól. Cholnoky a MFT 1908. évi szegedi vándorgyűlésén kijelentette: „a Földrajzi Társaság kötelessége a tudományt közérthető formában tanítani és terjeszteni. Népszerű előadásaival, folyóiratának népszerű cikkeivel igyekeznek ennek a feladatának megfelelni” (CHOLNOKY J. 1909b). Cholnoky utolérhetetlen földrajzi előadásairól tanítványai később is elismerően nyilatkoztak (BALOGH J. 1997). Főtitkársága idején a tagok száma három év alatt háromszorosára, további néhány év alatt pedig ötszörösére emelkedett (SZÉKELY A. 1996).

Alelnök és „A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára” szerkesztője

Az 1910. március 17-én tartott társasági közgyűlésen Lóczy Lajos elnök, mint „A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára” könyvsorozat szerkesztője bejelentette, hogy sok elfoglaltságára való tekintettel a szerkesztői tisztségről lemond. Az új sorozat szerkesztésével dr. Cholnoky Jenő főtitkárt bízták meg, aki a felkérést köszönettel elfogadta. Így a könyvsorozat második sorozatának kötetei már Cholnoky szerkesztése alatt jelentek meg. A tudósok saját kötetei is megjelentek a sorozatban. Ilyenek voltak a „Sárkányok országából” új kiadása (1913-ban egy, majd 1934-ben két kötetben), az „Afrika” 1–2. (1930), az „Égen, földön. Földrajzi értekezések” (1934), a „Balaton” (1937), „A Földközi-tenger” (1939), az „Erdélyi képek” (1941) és a „Sivatag” (1943) c. kötetek.

Cholnoky Jenő 1909-ben már négy éve Kolozsváron tanított, de vissza szeretett volna térni Budapestre. Pályázatot is küldött a fővárosba, de nem az ő ajánlatát fogadták el a földrajzi tanszék vezetői állására. Egy évvel később Békefi Remig dékán levélben értesítette Cholnokyt, hogy Czirbusz Gézát nevezték ki a tanszék élére. Miután visszatérési kísérletei sikertelenül végződtek, az 1911-ben megjelent 1910. évi főtitkári jelentésében az alábbiakat fogalmazta meg: „Nem teljesedett az a reményünk, hogy Budapestre kerülök s így azt az ideiglenesnek tekintett s nagyon hátrányos állapotot, hogy a főtitkár a fővárostól állandóan távol tartózkodik, meg kellett szüntetnünk s a Társaság eminens érdekében, azt mondhatnám életbe vágónak tartottam, hogy arról a tisztségről, amelyre a Társaság bizalma emelt, s amely tisztségnek annyi lelkesültséggel igyekeztem megfelelni, leköszönjek s kérjem az intéző szakfőúrjait, hogy más, helyzeténél és elfoglaltságánál fogva alkalmasabb egyén személyében új főtitkárról gondoskodni szíveskedjék” (CHOLNOKY J. 1911). A Társasággal kapcsolatos sok feladat még a munkabírásáról híres Cholnokyt is megviselte; „elernyedten teszem le a főtitkári teendőket: Kolozsvárról vezetni a Társaság ügyeit: felülhaladja az én idegrendszerem munkaképességét” (CHOLNOKY J. 1911). Feltehetően pályázatának elutasítása miatti csalódottság érzése is vezérelte a társaságbeli tisztségéről való lemondását. Ennek némileg ellentmond önéletrajza (CHOLNOKY J. 1945), melyben arról írt, hogy Erdélybe való kinevezése könnyítette a sok feladatán, és kevesebbet kellett dolgoznia (a MFT-beli feladatokat tekintve ez később igaz is lett). Energiáit Erdély földrajzának tanulmányozására és az egyetem színvonalának javítására fordíthatta. Ebben az évben lejárt a Földrajzi Közlemények szerkesztői mandátuma is, de az elnökség kérte, hogy további három évig lássa el feladatát.

A tudóst, kimerültsége ellenére a közgyűlés 1911. március 30-án Déchy Mór és Havass Rezső mellett alelnöknek választotta meg. Feltehetően azért született ez a döntés, mert nem akarta a Társaság, hogy Cholnoky távozzon. Ezzel a tisztséggel munkaterhein is tudtak könnyíteni, egy főtitkári pozíció ugyanis sok adminisztratív, szervezési feladattal járt.

Utódja a főtítkári székben Teleki Pál lett. Teleki ezzel nagy terhet vett le barátja válláról. 1911 nyarán a francia földrajzi társaságok nemzeti kongresszusán, (Congrès National des Sociétés françaises de Géographie) Roubaixben a társaságot Cholnoky képviselte. Ez év októberében rendezett választmányi ülés szerint „*az American Geographical Society of New York 1912. aug.—okt. hónap fennállásának 60 éves fordulója alkalmából transzkontinentális utazást rendez Észak-Amerikán keresztül s erre többek közt Társaságunkat is meghívta. A választmány az elnök javaslatára Cholnoky Jenő alelnököt és Teleki Pál gróf főtítkárt kérte fel, hogy az utazáson a Társaságot képviseljék*” (Földrajzi K. 1911). Az utazás során, 1912. augusztus 22. és október 22. között megtekintették az USA számos települését és természeti látnivalóját. Élményeit és tapasztalatait később „*Utazásom Amerikában Teleki Pál gróffal*” (1942) címmel könyv formájában is közreadta.

1912 elején megalakult a Társaság Gazdasági Szakosztálya, melyet Cholnoky mutatott be a közlemények hasábjain. Létrejött a Lóczy-alap, mely anyagilag kívánta segíteni a jövőbeli földrajzi kutatók, utazók munkáját. Ennek a bizottságnak tagja lett Cholnoky is.

1913. január 5-én kelt Cholnoky Jenő azon levele, melyet Lóczy Lajos olvasott fel a Társaság előtt. Ebben, Cholnoky lemondott az 1904 óta viselt Földrajzi Közlemények szerkesztői tisztségéről, mivel sokoldalú elfoglaltságai és az Alföld Bizottság munkájának koordinálása mellett nem tudta maximálisan ellátni feladatát. „*A választmány meghajol a levélben kifejtett okok előtt és őszinte sajnálkozással tudomásul veszi a szerkesztő lemondását. Az eddig is csak áldozatokat követelő szerkesztés terhétől tehát Cholnoky Jenőt, éppen tudományos munkásságának érdekeire való tekintettel fölmenti és neki hálás köszönetét fejezi ki mindazokért a jelentős szolgálatokért, amelyekkel a Földrajzi Közlemények magas színvonalát évek során át biztosította és Társaságunk erkölcsi és szellemi tekintélyét közönségünk és a külföld előtt megszilárdította*” (Földrajzi K. 1913). Önéletírásában erre az eseményre a tudós később úgy emlékezett vissza, hogy szerinte ellene tulajdonképpen puccsot hajtottak végre, és a Társaság néhány vezetőségi tagja készítette lemondásra (CHOLNOKY J. 1945). A Közlemények szerkesztését a továbbiakban ketten, dr. Bátky Zsigmond és dr. Littke Aurél vették át. 1913 tavaszán Cholnoky a római (X.) nemzetközi földrajzi kongresszuson is a Társaságot képviselte. Ez év őszén a középiskolai földrajztanítás reformja érdekében a választmány elhatározta, hogy memorandumot nyújt be a közoktatásügyi miniszterhez; az írás megfogalmazói közt ott találjuk Cholnoky nevét is. A következő évben „*A földrajz összefoglalása*” címmel erről hosszabb tanulmányt is közölt. Cholnoky sokat foglalkozott oktatásmódszertani kérdésekkel főleg a MFT keretében. Ilyen tárgyú értekezése volt pl. „*A földrajztanításról*” c. írása, mely 1908-ban Kolozsváron jelent meg. Alelnöksége végére a taglétszám már 1600 fő volt (SZÉKELY A. 1996).

A Magyar Földrajzi Társaság élén

1914. március 12-én tartotta a társaság azt a választmányi ülést, ahol Lóczy Lajos elnök és Havass Rezső alelnök is bejelentette lemondását. Az elnöki tisztségre Cholnoky Jenőt kérte fel a tagság, alelnöknek Csánki Dezsőt, Papp Károlyt és Thirring Gusztávot jelölték (3. ábra).

Két évvel később Telekivel írásos beadványt fogalmaznak meg a Társaság Keleti Bizottságának felállítására érdekében. „*A bizottság célja Kelet tudományos tanulmányozása volna s a Balaton- és Alföldi Bizottságok mintájára a Társaság hatáskörében egyesítené az összes Kelet megismerésére vonatkozó tudományos munkálatokat*” (Földrajzi K. 1916). Cholnoky kezdeményezésére ebben az évben indultak el a Társaság első szervezett kirán-

3. ábra Cholnoky Jenő a Magyar Földrajzi Társaság elnöke

Forrás: Tolnai Világlapja 14. 14. 1914. ápr. 5. p. 14.

Figure 3 Jenő Cholnoky president of the HGS

Source: Tolnai Világlapja 14. 14. April 1914 5. p. 14.

dulásai is. Április 17–20. között Esztergomba, Dobogókőre és a szentendrei hegyvidékre, majd 1917. április 2–6-a között a Balaton és a Bakony vidékére látogattak el. A tudós 1916-ban, a k. k. Geographische Gesellschaft (cs. kir. Földrajzi Társaság) levelező tagja lett.

1917-től ismét megválasztották három évre a MFT elnökének Cholnokyt, aki az 53 jelenlévő tag szavazatából negyvenötöt kapott meg. Ebben az évben hunyt el első felesége, akinek haláláról megemlékeztek a Társaság ülésén is. Lóczy szerkesztésében 1918-ban a MFT kiadásában jelent meg „*A Magyar Szent Korona országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közgazdasági leírása*” c. kötet, melyben az éghajlaton kívül „*Magyarország hegy-, vízrajza és települései*” c. fejezetet is Cholnoky írta.

1919 májusában a román hatóságok erőszakkal átvették az egyetem földrajzi intézetét, novemberben pedig Kolozsvárról is kiutasították a tudóst. Decemberben „*Papp Károly alelnök a választmány nevében melegen üdvözli Cholnoky Jenő elnököt, aki ellenséges megszállás miatt több, mint egy éve távol volt körünkből s most a románoktól hazafiassága miatt Kolozsvárról kiüldözve, családjával együtt, mint menekült jelent meg közöttünk. Büszkeségünkre szolgál – úgymond – hogy Társaságunk élén olyan kiváló egyének állanak, mint Cholnoky Jenő és Teleki Pál, akik nemcsak mint tudósok, hanem mint hazafiak is dicsőségére válnak nemzetünknek*” (Földrajzi K. 1919). Az 1920-as év tragikus fordulatokat hozott a társaság életében. Nem csak a trianoni események, hanem egy szomorú haláleset is történt. „*Pótolhatatlan veszteséget kell bejelentenem közgyűlésünknek. Lóczy Lajos, a mi Lóczyunk, a mi mesterünk, a mi vezérünk ott pihen a gyönyörű Balaton partján, az arácsi temetőben*” (CHOLNOKY J. 1920). Cholnoky mentorát, munkatársát és családi jóbarátját veszítette el. Május 27-én megalakult a „*Lóczy Szobor Bizottság*”, melynek

elnöke Cholnoky lett. Júniusban átvette a megürült Balaton Bizottság elnöki teendőinek és a Lóczy-féle Magyarország kötet kiadása körüli feladatok ellátását. Így 1921-ben már a Társaság Balaton Bizottságának és Alföld Bizottságának összevont jelentését mutatta be a tagságnak. „*Nehéz felvenni az ő kezéből kihullott kalapácsot, hogy az utolsó záradékok feltegyük. De meg kell tennünk, s a Balaton-művet a mű nagyságához és alkotójának emlékéhez méltóan be kell fejeznünk*” (CHOLNOKY J. 1921).

1921-ben, kezdeményezésére megalakult Didaktikai Szakosztály. Ez volt a legtevékenyebb osztálya a Társaságnak, szaküléseit állandóan nagy számban látogatták a földrajztanárok, és két évtizeden (1922–1942) át évente vándorgyűlést is tartottak az ország különböző városaiban, amelyek a tanárság részére a MFT elmaradt vándorgyűléseit is nagyrészt pótolták (a Társaság az I. világháború után csak egyetlen vándorgyűlést tudott rendezni Szolnokon, 1927-ben) (FODOR F. 2006). A „Cholnoky időszak” alatt a Társaság összesen nyolc vándorgyűlést rendezett. A IX. vándorgyűlésre csak Cholnoky halála után, 1953-ban került sor Zircen. A Didaktikai Szakosztály folyóirata, az „*Ifjúság és Élet*” olvasott lap volt, amely nagymértékben növelte a diákság földrajz iránti érdeklődését.

1922. február 23-án a Lóczy szobor-bizottság elfogadta a választmányának egy bronzérem alapítására vonatkozó indítványát. Az érembizottság tagja lett Cholnoky mellett Teleki Pál és Prinz Gyula is. Lóczy hagyatékban fennmaradt műveit ki kívánták adni és az abból befolyt összeget pedig a további írások megjelentetésére és a Balaton monográfia befejezésére szánták. Két évvel később Cholnoky javaslatára a Társaság könyvtárában a szakrendszerről a hely gazdaságosabb kihasználása és egyéb célszerű indokok érdekében a raktárrendszerre tértek át. Az évtized végén Cholnoky bejelentette, „*hogy beadvánnyal fordul a Közmunkatanácshoz, melyben Lóczy Lajosról ez évben rendezendő emlékünneplényünk alkalmából uccát kér elnevezni*” (Földrajzi K. 1930a).

1928 novemberében Cholnoky át kívánta adni az elnöki teendőket barátjának, Teleki Pálnak, viszont a gróf egyéb irányú elfoglaltságai miatt nem vállalta a felkérést (SZABÓ J. 2010b).

1929-ben elindult A Földgömb c. tudománynpszerűsítő folyóirat, mellyel Cholnoky régi álma vált valóra (CHOLNOKY J. 1929). Önéletrajzában is megemlíti a Milleker Rezső által indított folyóirat fontos szerepét, mely az anyagi nehézségekkel küzdő Társaságnak jelentős bevételt eredményezett. A Társaság székhelye ez idő tájt a Sándor utcai régi képviselőház hátsó részében volt, az ablakok a Trefort-kertre és az egyetem udvarára nyíltak. Ezután viszontagságos úton került a Társaság az Esterházy-palota felső emeletének egyik mosókonyhájába (CHOLNOKY J. 1945). Elnöksége idején a Társaság tagsága már elérte a 2000 főt is (SZÉKELY A. 1996).

A jubiláló elnök

1930-ban Cholnoky többszörös évfordulóját ünnepelték a Társaságban (4. ábra). A Közlemények oldalain Thirring Gusztáv emlékezett meg a tudós jubileumáról. „*A mai közgyűlés nekünk ünnepet jelent, mert most kívánjuk ünnepelni szeretett elnökünk Cholnoky Jenő dr. születésének 60-ik évfordulóját, egyetemi tanárságának 25-ik évét, és a Magyar Földrajzi Társaságban eltöltött főtitkári és elnöki működésének negyedszázadát*” (THIRRING G. 1930). A jubileum alkalmából Móra Ferenc, a szegedi múzeum akkori igazgatója is felköszöntötte (Földrajzi K. 1930b) a tudóst:

„*Magyar tudós ha ér is hatvanat
Arany nélkül szerez ezüst haját
Arany bizony itt sem terem
Alföldi szikes végeken,*

*Csak délibábbal üzenünk Neked
Szívből zendült köszöntő éneket.
Isten áldja Cholnoky Jenőt,
S ne adjon neki soká pihenőt.”*

4. ábra Meghívó a Cholnoky Jenő tiszteletére tartott 1930. évi jubiláris ünnepségre

Forrás: Rybár Olivér gyűjteményéből

Figure 4 Invitation to the 1930 jubilee celebration in honor of Jenő Cholnoky

Source: Collection of Olivér Rybár

Az 1930. április 24-én tartott közgyűlésen Réthly Antal főtítkár felolvassa a Lóczy-érem bizottság jelentését, mely szerint abban az évben Cholnoky Jenőt és William Morris Davis, amerikai geográfust tüntetik ki a Lóczy-éremmel, a földrajz tudományos művelése terén kifejtett nagyjelentőségű működésükért. Az érmeket korábban ténylegesen nem adták ki, viszont Vida Jenő felsőházi tag közbenjárására lehetővé vált a Beck Ö. Fülöp szobrászművész által készített Lóczy-érmek elkészítése. Később a Közlemények szerint Radnay Béla szobrászművész mintázta meg az érmet. Érdekes, hogy Edvi Illés György éremlistájában is szerepel egy Lóczy-érem, mely öt évvel később készült el, „Eugenio de Cholnoky 1930” felirattal (SZIGETI I. 1960). Ezen a közgyűlésen választották meg a Magyar Földrajzi Társaság tiszteletbeli tagjává is a tudóst. Októberben a londoni Royal Geographical Society is kitüntetésben részesítette, amikor fennállásának százados évfordulójára tiszteletbeli tagjává választotta meg Cholnokyt. 1930-ban Cholnoky memorandumot fogalmazott meg a Tihanyi-félsziget természeti és történelmi nevezetességeinek megvédésével kapcsolatban, mely írást Klebelsberg Kunó és Mayer János miniszterek elé terjesztette be. Két évvel később ünnepelte a társaság Vámbéry Ármin születésének 100. évfordulóját, a centenáris emlékestélyen Teleki, Thirring és Cholnoky emlékeztek meg a világutazóról. 1932 októberében a Société de Géographie à l'Université de Beograd (Belgrádi Egyetem Földrajzi Társasága) levelező tagjává választotta a tudóst (5. ábra). 1934-ben a varsói földrajzi kongresszuson vett részt Teleki Pál, Prinz Gyula, Geszti Lajos, Pécsi Albert és Temesy Győző társaságában.

5. ábra Cholnoky Jenő ismerteti a Benda (Bendefy) László vezette magyar abessziniai expedíció céljait a Magyar Földrajzi Társaság ülésén

Forrás: Budapesti Hírlap képesmelléklete 1933. dec. 23. p. 2.

Figure 5 Jenő Cholnoky presents the goals of the Hungarian Abyssinian expedition led by László Benda (Bendefy) at the meeting of the HGS

Source: Budapesti Hírlap képesmelléklete Dec. 1933 23. p. 2.

1935-ben ismét Cholnokyt ünnepelte a Társaság. Ebből az alkalomból jelent meg a Földrajzi Közlemények ünnepi füzeté. „*A Földrajzi Közleményeknek ezt az ünnepi füzetét a Magyar Földrajzi Társaság Cholnoky Jenő egyetemi tanár működésének harmincadik évfordulója alkalmából kortársainak, kortársainak és tanítványainak közreműködésével adta ki*” (Földrajzi K. 1935). Hasonló ünnepi füzet később, 1939-ben jelent meg gróf Teleki Pál tiszteletére. A Cholnoky füzetben jelent meg a tudós maig legismertebb portréfotója, valamint számos tanulmány, melyek a geográfus kedvenc témáival foglalkoztak. Ilyen volt például Teleki Pál írása a népvándorlásokról, Róna Zsigmond írása a júniusi hőcsökkenésekről, vagy Kéz Andor tanulmánya a vízfolyások szakaszjellegeiről. De a kötetben kapott helyet Strömpl Gábor „*dr. Cholnoky Jenő karsztkutatásai*” című írása is. Rajtuk kívül számos neves tudós gondolatai jelentek meg az ünnepi füzetben (pl. Prinz

Gyula, Réthly Antal, Thirring Gusztáv, Bulla Béla, Fodor Ferenc, Irmédi-Molnár László, Kádár László, Mendöl Tibor, Pécsi Albert, Szabó Pál Zoltán, Száva-Kováts József). Ebben a kiadványban látott napvilágot Pósné Ormós Jerne „*Cholnoky Jenő irodalmi munkássága*” című 17 oldalas írása, melyben az 1893 és az 1936 közt megjelent Cholnoky írások teljes bibliográfiáját közölte. A társaság az évi XLIV. közgyűlését Teleki Pál nyitotta meg, aki köszöntőjében hosszasan méltatta Cholnoky Jenő munkásságát és személyét. A MFT részéről – ebben az évben, és az azt követő évben is – számos Cholnoky előtt tisztelgő gesztust tettek. 1935. november 7-én Irmédi-Molnár László mutatta be a készülő „Cholnoky emlékérem gipszmintáját”. A választmány elhatározta, hogy a plakettet kiadja, illetve megtárgyalja a jubileumi ünnepség rendjét. A plakettet a társulat nagy tételben el is készítette majd árusította a tagság részére. Az évfordulóra több alkotás is készült, az egyik Száva Nándor munkája, mely hasonlít a felhívásban szereplő plakett tervre, viszont Száva munkáján nem szerepelnek a „Dr.” és a „barátai, tanítványai és tisztelői” szavak. Mivel az árveréseken időként felbukkanó tételek nagyrészt Száva plakettjei, ezért feltételezzük, hogy ezeket árusíthatta a társaság. Ezen kívül három (vagy négy), az évfordulóra készült plakett és érme ismert, mindegyik Edvi Illés György munkája (SZIGETI I. 1960). 1935 decemberében – az 1922-ben Lóczy-éremmel kitüntetett – Sven Hedin, svéd geográfus hazánkban járt, akit társaság nevében Cholnoky fogadott. A tudós Cholnoky jó barátja volt, akiről Cholnoky öt írást is közölt különböző lapokban.

1936-ban a Társaságtól ajándékba megkapta Edvi Illés Aladárné Karády Etel festményét, melyen a tudós díszmagyart viselő alakja látható (6. ábra). A portré a közlemények oldalain is megjelent (1930). A festményről készült fotós képeslap is, de a kép egy korábban tartott akadémiai ülésen is látható volt (1930 körül). A művésznő feltehetően az évforduló előtt már korábban elkészíthette a festményt. 1937 márciusában a R'le Societá Géografica Italiana (Királyi Olasz Földrajzi Társaság) levelező tagja lett Cholnoky.

Cholnoky tevékenysége a háborús években

1938-ban részt vett a Földrajzi Társaság képviselőjében Magyar László szombat-helyi emlékművének avatóünnepségén, „*Cholnoky professzor lendületes beszéd kíséretében tette le a M. F. T. koszorúját*” (P. J. 1938). Ez év nyarán meghívást kapott az Union Géographique Internationale végrehajtó- és szervező-bizottságának rendezésében Amsterdamban tartott (sorrendben XV.) nemzetközi földrajzi kongresszusára.

1939-ban megindult a nagyon népszerű „*Földrajzi Zsebkönyv*” megújított kiadása (korábban – 1909-től – a „*Zsebatlasz*”, majd 1924-1925-ben „*Zsebatlasz és magyar földrajzi évkönyv*”, ezt követően pedig „*Magyar földrajzi évkönyv*” (1926-1930) néven jelent meg kiadvány a Kogutowicz-féle Magyar Földrajzi Intézet jóvoltából). Cholnoky életrajzában is említi a Temesy Győző által gondozott Zsebkönyv fontos szerepét, amely jelentős bevételt eredményezett a társaságnak. A kiadványba a tudós, mint a társaság elnöke, 1947-ig minden évben írt egy-egy rövidebb tanulmányt az érdeklődők számára. A Zsebkönyv sorozat 1948-ig jelent meg. A kiadványt 1958-ban „támasztották fel” ismét.

1940. október 25-én a főtítkárszámolt az ünnepi közgyűlésről és a Cholnoky-vacsora előkészületeiről. Bendefy László A Földgömb oldalain emlékezett meg az egyesület jubiláló elnökéről. „*Hét évtizeddel a vállán, harmincötéves tanári múlttal, Cholnoky Jenő búcsút mondott ezidén az egyetemi katedrának. Ő maga tiltakozón igyekezett elhárítani minden különös ünneplést, amellyel barátai és százakat, sőt ezeket számláló tanítványai akarták kimutatni tiszteletüket, szeretetüket, hálájukat és megbecsülésüket az ősz tudós iránt*” (BENDEFY L. 1940). A Magyar Földrajzi Társaság LXIX. évi közgyűlésén, 1941.

6. ábra Cholnoky Jenő (Edvi Illés Aladárné Karády Etel festménye egy képeslapon)
Forrás: Rybár Olivér gyűjteményéből
Figure 6 Jenő Cholnoky (painting by Edvi Illés Aladárné Etel Karády on a postcard)
Source: Collection of Olivér Rybár

április 24-én döntöttek a Cholnoky-pályadíj létrehozásáról. Előző év őszén (november 27.) ünnepi estélyt rendeztek Cholnoky tiszteletére, aki ekkor töltötte be 70. életévét, és 35 év tanítás után megvált az egyetemi katedrától. Művészi arcképét gróf Teleki Pál meleghangú, kedves köszöntővel leplezte le (Cholnoky önéletrajza szerint Merész Gyula festményéről van szó, melynek keltezése 1917, viszont a kép egy kisebb változata 1931-ben, egy turista kiállításon is felbukkant). Teleki is megemlítette, hogy a társaság Cholnoky Jenő tiszteletére évi 500 pengős pályadíjat létesít (mai értékén kb. 250 e Ft). A pályadíjat minden évben, csak a fizikai földrajz tárgykörébe tartozó és pontosan meghatározott feladat megoldására kívánták odaítélni. A díj kuratóriuma négy főből állt: Cholnoky, Bulla, Mendöl és Kéz. 1942-ben az első pályadíjat Láng Sándor egyetemi tanársegéd nyerte el „A Huszti kapu és a Királyháza-i öböl terraszmorfológiája” c. írásával. A következő

évben a szabályzatot úgy kívánták módosítani, hogy a díj ne csak fizikai földrajzi tanulmányok jutalmazására szolgáljon. Sajnos a pályadíjat többé nem adták ki. A MFT-nak jelenleg sincs Cholnokról elnevezett elismerése, holott máig a leghosszabb ideig regnáló elnöke volt a társaságnak. Megfontolásra lenne érdemes egy díj létrehozása, akár a tiszavirág-életű „Cholnoky-pályadíj” feltámasztásával.

A háború alatt, 1942-ben Cholnoky bejelentette, hogy a Balaton Bizottság problémákkal küzd, az anyagi támogatások hiánya és a bizottság tagjainak elvesztése miatt. Viszont örömet fejezte ki, hogy a bizottság eszméje a Balatoni Intéző Bizottságban tovább élhet. A tudós 1942 és 1944 között a Balaton Bizottság által elindított, rövid életű „Balatoni Szemle” főszerkesztője is volt.

1942-ben megbízást adott Antal Károlynak egy Körösi Csoma Sándor szobor elkészítésére. A szobrot csak évtizedek múltán, 1984-ben avatták fel Érden a múzeumkertben.

1945 májusában a tisztikar, Cholnoky elnökletével lemondott, újraválasztására azonban nem került sor. 1946. április 11-én új közgyűlést kellett tartani, amely az új előírásoknak megfelelően hozott döntéseket. Tiszteletbeli elnök Cholnoky Jenő, elnök Mendöl Tibor, alelnökök Bulla Béla, Kéz Andor és Rónai András, főtitkár Pécsi Albert, titkár pedig Láng Sándor lett. „Félreállítás” megviselte Cholnokyt, aki ezután nem jelent meg többé a Társaságban, még annak 1947-ben tartott, 75 éves jubileumán sem vett részt (FODOR F. 2006). Tiszteletbeli elnöki tisztségét három éven át, 1949-ig viselte. Az MTA-ból sokakkal együtt kizárták, a Társaság működését betiltották (1949). Cholnoky Jenő 1950 júliusában betegség következtében hunyt el Budapesten.

Cholnoky Jenő emlékezete a társaság életében

A Társaság csak Cholnoky halála után, 1952-ben alakulhatott újjá. Cholnoky Jenő tiszteletbeli elnöki címét Prinz Gyula „örökölte”. Cholnokról volt tanítványai nagy tisztelettel írtak tanulmányaikban pl. Bulla Béla, Láng Sándor vagy Kádár László. Viszont a szocializmus idején az évfordulós megemlékező gesztusok elmaradtak. Elmaradt a megemlékezés születésének 100. évfordulóján éppúgy, mint halálának 25. évfordulóján is. A társaság 1970. évi 94. közgyűlésén elhangzott főtitkári jelentésben meg sem említették nevét. Ez azonban már nem annyira az – enyhülő – politikai szigor, mint inkább a Társaság vezetőségének rovására írandó. Hiszen ugyanekkor Péczely György az Időjárás hasábjain hosszán méltatta Cholnoky érdemeit, az ELTE oktatói pedig Székely András vezetésével megkoszorúzták Cholnoky sírját, amiről a Természet Világa is hírt adott. Az új politikai rendszerben néhányan kritikai véleményt is megfogalmaztak róla a Közlemények oldalain; KOCH FERENC (1953) szerint a Társaság elnökeként Cholnoky tudományos felfogása megmerevedett, illetve „reakciós társadalomszemlélete és sovíniszta felfogása” egyre élesebben nyilvánult meg. Később PÉCSI MÁRTON (1962) szinte szó szerint ugyanígy vélekedett a tudósról.

1976. június 27-én a Magyar Földrajzi Társaság XXIX. vándorgyűlésén Veszprémben avatták fel Cholnoky Jenő emléktábláját az egykori szülőházán (Kossuth L. u. 7.), az avatóbeszédet Somogyi Sándor főtitkár mondta. 1981-ben a Magyar Földrajzi Társaság Múzeumi Bizottsága a tudós hagyatékának jelentős részét átvette a családtól, mely a későbbi Magyar Földrajzi Múzeum gyűjteményének alapja lett. Jelenleg is az egyik legnagyobb gyűjteményi egységet a Cholnoky hagyaték jelenti a múzeumban.

1988-ban a veszprémi vándorgyűlés (41.) keretében, június 27-én avatták fel a balatonfüredi Panteonban Cholnoky Jenő emléktábláját. Ebben az évben a Közleményekben két Cholnoky írás újraközlésére is sor került („Veszprém földrajza”, „A Balaton eredete”).

A Közlemények oldalain, KÁDÁR LÁSZLÓ (1972), SOMOGYI SÁNDOR (1979), majd PÉCSI MÁRTON (1989) emlékezett meg a tudósról. Pécsi korábban még erősen bírálta Cholnokyt, viszont füredi emléktábla-avató beszéde (1989) már pozitív hangvételű volt. 1989-ben, a 149. rendes közgyűlésen – folyamatos érvénnyel – visszaállították Cholnoky Jenő társasági tagságát. A rendszerváltozás magával hozta Cholnoky életművének és írásai maradványainak értékének „újrafelfedezését”. Számos művét ismét kiadták (ld. melléklet), könyv jelent meg művészeti alkotásairól, feldolgozták családjának történetét, nevét pedig új emlékművek, emlékkövek, utcanevek, intézménynevek is őrzik az utókor számára. 2020 óta – ekkor járt le a 70 éves oltalmi idő a szerzői jogokat illetően – több könyve újra megjelent. Fontos még megemlíteni a tudós nevét viselő egyesületet, a 2005-ben Kolozsváron megalakult Cholnoky Jenő Földrajzi Társaságot is. Tagjai az ottani hagyaték gondozásáért és Cholnoky szellemi örökségének ápolásáért is sokat tesznek.

Összefoglalás

Cholnoky Jenő élete és munkássága elválaszthatatlan a Magyar Földrajzi Társaság történetétől. A tudósak a különböző tudományos folyóiratokban jelentek meg írásai. A Földrajzi Közleményekben 108 értekezése, ill. beszámolója, jelentése és megemlékezése. A népszerűsítő folyóiratok is közölték értekezéseit, A Földgömb ebből tízet. Több tudományos és társadalmi egyesület tisztségviselője volt. Ezeket a kötelezettségeit nagy aktivitással látta el, mindenekelőtt a Magyar Földrajzi Társaságban (1893-tól tag, 1894-től a Balaton Bizottság tagja, 1899-től választmányi tag, 1901-től levelező tag lett. 1904-től 1913-ig a Földrajzi Közlemények szerkesztője volt. 1908-tól az Alföld Bizottság, 1920-tól a Balaton Bizottság elnöke lett. 1905–1910 között a társaság főtitkára, 1911–1914 közt alelnöke, 1914–1945-ig elnöke, 1930-ban tiszteletbeli tagja, majd 1946–1949-ig pedig tiszteletbeli elnöke volt a Magyar Földrajzi Társaságnak. 1910-től A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára könyvsorozat szerkesztője, 1942–1944 között a Balatoni Szemle főszerkesztője lett). Cholnoky volt a társaság mindmáig leghosszabb ideig regnáló elnöke (31 év). Cholnoky alatt a Társaság megbízható folytonossággal működött, a szervezet a magyar földrajzi kutatások megjelenítője, a geográfia társadalmi elismertségéért küzdő erők összefogója és a földrajztudomány népszerűsítője lett (SZABÓ J. 2010b).

RYBÁR OLIVÉR

Veszprémi Báthory István Sportiskolai Általános Iskola, Veszprém
rybar.oliver@gmail.com

IRODALOM

- BALÁZS D. 1991: A Magyar Földrajzi Társaság. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 9. pp. 44-45.
BALOGH J. 1997: Közösség, szolgálat, etika – gondolatok a Magyar Földrajzi Társaság jubileumán (Hagyomány és jövő – 125 éves a Magyar Földrajzi Társaság). – Földrajzi Közlemények 121. 3–4. pp. 129–131.
BENDEFY L. 1940: Cholnoky Jenő. – A Földgömb 11. 12. pp. 273–277.
CHOLNOKY J. 1893: A talajvizek és a közegészség (Krebs Vilmos értekezéseinek ismertetése). – Földrajzi Közlemények 24. pp. 105–123.
CHOLNOKY J. 1897: Cholnoky tagtársunk levele Ázsiából (Sanghai, 1897. július 17.). – Földrajzi Közlemények 25. pp. 196–202.
CHOLNOKY J. 1907: Titkári jelentés. – Földrajzi Közlemények 35. p. 160.
CHOLNOKY J. 1908: Titkári jelentés. – Földrajzi Közlemények 36. p. 132.

- CHOLNOKY J. 1909a: Titkári jelentés. – Földrajzi Közlemények 37. p. 108.
- CHOLNOKY J. 1909b: Titkári jelentés. – Földrajzi Közlemények 37. p. 110.
- CHOLNOKY J. 1911: Titkári jelentés 1910-ról. – Földrajzi Közlemények 39. pp. 169–170.
- CHOLNOKY J. 1920: Elnöki megnyitó. – Földrajzi Közlemények 48. p. 3.
- CHOLNOKY J. 1921: A M. Földrajzi Társaság Balaton-Bizottságának és Alföldi-Bizottságának 1921. évi jelentése. – Földrajzi Közlemények 49. p. 105.
- CHOLNOKY J. 1929: A magyar Földrajzi Társaság hivatásáról. – Földrajzi Közlemények 57. 1–5. pp. 1–4.
- CHOLNOKY J. 1945: Önéletrajz. – In: GÉCZI J. (szerk.) 1998: Cholnoky Jenő, Vár ucca tizenhét VI/2. Veszprém, pp. 187–339.
- CSEERNY T. – HORVÁTH G. 2008: Cholnoky Jenő-emlékpark avatása Balatonarácson. – Földrajzi Közlemények 132. 2. p. 232.
- DUSEK L. 2009: Cholnoky Jenő és a Magyar Földrajzi Társaság Alföld Bizottsága. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 18. pp. 58–65.
- DUSEK L. 2011: Beszámoló a Cholnoky Jenő tiszteletére rendezett emlékkonferenciáról. – Földrajzi Közlemények 135. 1. pp. 93–94.
- ERŐDI B. 1899: Elnöki jelentés 1898-ról. – Földrajzi Közlemények 27. 1. p. 74.
- FODOR F. 2006: A magyar földrajztudomány története. – Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. 820 p.
- Földrajzi K. 1894: Társasági ülések. – Földrajzi Közlemények 22. p. 322.
- Földrajzi K. 1904: Választmányi ülések. – Földrajzi Közlemények 32. 5. pp. 255–256.
- Földrajzi K. 1911: Választmányi ülések. – Földrajzi Közlemények 39. p. 369.
- Földrajzi K. 1913: Választmányi ülések. – Földrajzi Közlemények 41. p. 40.
- Földrajzi K. 1916: Választmányi ülés. – Földrajzi Közlemények 44. p. 190.
- Földrajzi K. 1919: Választmányi ülések. – Földrajzi Közlemények 47. p. 68.
- Földrajzi K. 1930a: Választmányi ülések. – Földrajzi Közlemények 58. p. 36.
- Földrajzi K. 1930b: Közgyűlés. – Földrajzi Közlemények 58. p. 66.
- Földrajzi K. 1935: Előszó. Földrajzi Közlemények 63. p. 149.
- Fővárosi L. 1893: Földrajzi Közlemények. – Fővárosi Lapok 30. 97. pp. 831–832.
- HORVÁTH G. 1995: 125 éve született Cholnoky Jenő. – Földrajzi Közlemények 119. 3–4. p. 299.
- KÁDÁR L. 1972: A 100 éves Magyar Földrajzi Társaság és jeles képviselői. – Földrajzi Közlemények 96. 2–3. pp. 107–117.
- KOCH F. 1953: A nyolcvan éves Magyar Földrajzi Társaság története. – Földrajzi Közlemények 77. 3–4. p. 235.
- LÓCZY L. 1897: Vegyes. – Földrajzi Közlemények 25. p. 123.
- MAROSI S. 1994: Társaságunk múltjáról és jelenéről – A Magyar Földrajzi Társaság első 120 éve (1872–1992). – Földrajzi Közlemények 118. 1. pp. 5–34.
- P. J. 1938: Magyar László emlékmű Szombathelyen. – A Földgömb 9. 10. p. 397.
- PÉCSI M. 1962: Főtitkári beszámoló. – Földrajzi Közlemények 86.3. p. 293.
- PÉCSI M. 1989: Cholnoky Jenő emléktáblájának fölvatása a balatonfüredi panteonban. – Földrajzi Közlemények 113. 1–2. pp. 109–112.
- PRINZ GY. 1906: Prinz Gyula dr. levele a Tien-sanból (Przseválszk, 1906. szeptember 27.). – Földrajzi Közlemények 34. pp. 440–444.
- PRINZ GY. 1910: Utazásom a Tien-sán déli hegyláncaiban Nárin és Maral-basi között. – Földrajzi Közlemények 38. 6-7. p. 264.
- RYBÁR O. 2017: Emlékkő és emléktábla Cholnoky Jenő tiszteletére. – Földrajzi Közlemények 141. 1. pp. 85–87.
- SOMOGYI S. 1979: Emlékbeszéd Cholnoky Jenő emléktáblájának felavatásánál. – Földrajzi Közlemények 103. 1–3. pp. 307–308.
- SZABÓ J. 2010a: Emlékezés Cholnoky Jenőre születésének 140. és halálának 70. évfordulójára alkalmából. – Földrajzi Közlemények 134. 4. pp. 475–477.
- SZABÓ J. 2010b: Cholnoky Jenő tevékenysége a Magyar Földrajzi Társaságban. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 19. 51–56.
- SZÉKELY A. 1996: Cholnoky Jenő életműve (1870–1950). – Földrajzi Közlemények 120. 1. pp. 49–66.
- SZIGETI I. 1960: Edvi Illés György szobrászművész érmei és plakettjei. – Az Érem 16. 15. pp. 14–19.
- THIRRING G. 1930: Cholnoky Jenő jubileumára. – Földrajzi Közlemények 58. pp. 45–48.

BIBLIOGRÁFIA CHOLNOKY JENŐRŐL HALÁLA UTÁN (1950)
– A MFT-HOZ KAPCSOLÓDÓ FOLYÓIRATOKBAN –
MEGJELENT ÍRÁSOKBÓL ÉS KÖTET ÚJRAKIADÁSOKBÓL

Cholnoky Jenő újra kiadásai

Kötetek:

- PRINZ GY. – CHOLNOKY J. – TELEKI P. – BARTUCZ L. 1990-1993: Magyar föld, magyar faj I-IV. – Babits-Magyar Amerikai Kiadó Rt., Szekszárd. 1893 p.
- CHOLNOKY J. 1993: Veszprém. – Szokoly Antikvárium, Veszprém. 184 p.
- CHOLNOKY J. 1998: Veszprém. – In. GÉCZI J. (szerk.) (1998): Cholnoky Jenő 1870-1950. Vár ucca tizenhét 1998/2., Veszprém. pp. 7–51.
- CHOLNOKY J. 1998: Balaton. – In. GÉCZI J. (szerk.) (1998): Cholnoky Jenő 1870-1950. Vár ucca tizenhét 1998/2., Veszprém. pp. 52–137.
- CHOLNOKY J. 1998: A Földközi-tenger és kijárói. – In. GÉCZI J. (szerk.) (1998): Cholnoky Jenő 1870-1950. Vár ucca tizenhét 1998/2., Veszprém. pp. 166–184.
- CHOLNOKY J. 1998: Cholnoky Jenő önéletrajza. – In. GÉCZI J. (szerk.) (1998): Cholnoky Jenő 1870-1950. Vár ucca tizenhét 1998/2., Veszprém. pp. 187–339.
- CHOLNOKY J. 2010: Magyarország földrajza. – Kráter Műhely Egyesület, Pomáz. 544. p.
- CHOLNOKY J. 2020: Balaton. – Imedias Kiadó, Balatonszabadi. 205. p.
- CHOLNOKY J. 2020: A magyar béketárgyalások I-III. – Trianon Múzeum, Várpalota. 1514. p.
- CHOLNOKY J. 2021: A Kárpátoktól az Adriáig – Nagy-Magyarország írásban és képen. – Trianon Múzeum, Várpalota. 287. p.
- CHOLNOKY J. 2021: Cholnoky Jenő önéletrajza. – Pesti Kalligram – Művészetek Háza Veszprém, Budapest. 344. p.
- CHOLNOKY J. 2023: Utazás a sátán szekerén. – Argo Navis Könyvkiadó, Budapest. 228. p.
- CHOLNOKY J. 2023: Balaton-Veszprém. – Pesti Kalligram – Művészetek Háza Veszprém, Budapest. 314. p.
- CHOLNOKY J. 2023: Veszprém. – Digi-Book Magyarország Kiadó és Kereskedelmi Kft., Budaörs. E-book
- GÉCZI J. (szerk.) 1998: Cholnoky Jenő 1870-1950 – Cholnoky Jenő munkáiból. – Vár ucca tizenhét 1998/2., Veszprém. 380. p.
- NÉMETH Á.-NÉ (szerk.) 2004: A mindig szép Balaton – válogatás Cholnoky Jenő írásaiból (1914-1944). – Balatonfüred. 256. p.

Tanulmányok:

- CHOLNOKY J. 1971: A folyóvilágról. – Földrajzi Közlemények 19. (95.) pp. 310–314.
- CHOLNOKY J. 1986: Lóczy Lajos: a tudós és ember. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 2. pp. 3–8.
- CHOLNOKY J. 1988: Veszprém földrajza. – Földrajzi Közlemények 36. (112.) pp. 12–19.
- CHOLNOKY J. 1988: A Balaton eredete. – Földrajzi Közlemények 36. (112.) pp. 19–27.
- CHOLNOKY J. 1991: Teleki Pál: tanítványom és tanártársam. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 9. pp. 3–6.
- CHOLNOKY J. 1997: Cholnoky vitairata a földrajzról. – In. NEMERKÉNYI A. (szerk.): Földrajz – Hagyomány és Jövő 1872-1997. A 125 éves Magyar Földrajzi Társaság jubileumi kiadványa, Budapest. pp. 22–28.
- CHOLNOKY J. 1997: Cholnoky tagtársunk levele Ázsiából. – In. NEMERKÉNYI A. (szerk.): Földrajz – Hagyomány és Jövő 1872-1997. A 125 éves Magyar Földrajzi Társaság jubileumi kiadványa, Budapest. pp. 74–80.
- CHOLNOKY J. 2000: Dr. Teleki Pál gróf hatvan éves. – A Földgömb 18. 1. pp. 70–71.
- CHOLNOKY J. 2001: Tihany – Nemzeti Park. – A Földgömb 19. 5. pp. 72–73.

Cholnoky Jenőről megjelent írások

Kötetek, fejezetek:

- GÁBRIS GY. 2004: Cholnoky Jenő, a földrajzprofesszor és a természetvédő. – In. KUBASSEK J. (szerk.): A Kárpát-medence természeti értékei. Magyar Földrajzi Múzeum, Érd. pp. 43–73.
- KUBASSEK J. 1998: A tudós és ember. – In. GÉCZI J. (szerk.) (1998): Cholnoky Jenő 1870-1950. Vár ucca tizenhét 1998/2., Veszprém. pp. 343–355.
- KUBASSEK J. (szerk.) 2002: Cholnoky Jenő természetábrázoló művészete. – Magyar Földrajzi Múzeum, Érd. 271. p.
- KUBASSEK J. 2004: Cholnoky Jenő, a Balaton-kutatás úttörő apostola. – In. NÉMETH Á.-NÉ (szerk.) 2004: A mindig szép Balaton – válogatás Cholnoky Jenő írásaiból (1914-1944). – Balatonfüred. pp. 13–34.

- KUBASSEK J. 2021: A tudós és az ember. – In. CHOLNOKY J. 2021: Cholnoky Jenő önéletírása. – Pesti Kalligram – Művészetek Háza Veszprém, Budapest. pp. 315–340.
- NAGY B. – RYBÁR O. 2023: Balaton és Veszprém – a szülőföld geográfiája. – In. CHOLNOKY J. 2023: Balaton-Veszprém. – Pesti Kalligram – Művészetek Háza Veszprém, Budapest. pp. 293–303.
- VADAS GY. 2020: Cholnoky Jenő élete képekben. – Sétatér Kiadó, Pécs. 194. p.
- VADAS GY. 2020: Cholnoky Jenő királyságunk trianonizálása ellen. – Sétatér Kiadó, Pécs. 60. p.

Tanulmányok

Földrajzi Közlemények:

- BARTOS-ELEKES ZS. 2008: A kolozsvári Cholnoky Jenő-térképtár. – Földrajzi Közlemények 132. 4. pp. 489–494.
- CSEERNY T. – HORVÁTH G. 2008: Cholnoky Jenő-emlékpark avatása Balatonarácson. – Földrajzi Közlemények 132. 2. p. 232.
- DUSEK L. 2011: Beszámoló a Cholnoky Jenő tiszteletére rendezett emlékkonferenciáról. – Földrajzi Közlemények 135. 1. pp. 93–103.
- HORVÁTH G. 1995: 125 éve született Cholnoky Jenő. – Földrajzi Közlemények 119. (43.) p. 299.
- PÉCSI M. 1989: Cholnoky Jenő emléktáblájának fölvatása a Balatonfüredi Panteonban. – Földrajzi Közlemények 37. (113.) pp. 109–112.
- RYBÁR O. 2017: Emlékkő és emléktábla Cholnoky Jenő tiszteletére. – Földrajzi Közlemények 141. 1. pp. 85–87.
- SOMOGYI S. 1979: Emlékbeszéd Cholnoky Jenő emléktáblájának felavatásánál. – Földrajzi Közlemények 27. (103.) pp. 307–308.
- SZABÓ J. 2010: Emlékezés Cholnoky Jenőre születésének 140. és halálának 70. évfordulója alkalmából. – Földrajzi Közlemények 134. 4. pp. 475–477.
- SZÉKELY A. 1996: Cholnoky Jenő életműve (1870-1950). – Földrajzi Közlemények 120. (44.) pp. 49–66.

Földrajzi Múzeumi Tanulmányok és kiadványok:

- BALÁZS D. 1985: Cholnoky Jenő kínai útínaplója. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 1. pp. 31–38.
- BALÁZS D. 1986: Cholnoky Jenő rajzai és festményei. Kiállítás a neves földrajztudós hagyatékából. – Magyar Földrajzi Gyűjtemény, Érd. 16 p.
- BALÁZS D. 1987: Kiállítás Cholnoky Jenő festményeiből. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 4. p. 73.
- BALÁZS D. 1989: Cholnoky-emléktábla avatása Balatonfüreden. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 6. pp. 77–78.
- BALÁZS D. 1989: Cholnoky Jenő festményeinek kiállítása Balatonfüreden és Veszprémben. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 6. pp. 79–80.
- BALÁZS D. 1991: Szemelvények Teleki Pál Cholnoky Jenőnek írott leveleiből. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 9. pp. 63–38.
- BALÁZS D. 1991: Cholnoky kontra Pávai-Vajna. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 10. pp. 93–94.
- CHOLNOKY T. 1986: Cholnoky Jenő és családja. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 2. p. 50.
- DUSEK L. 2009: Cholnoky Jenő és a Magyar Földrajzi Társaság Alföld Bizottsága. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 18. pp. 58–65.
- FEJÉR L. 2010: Cholnoky Jenő, az egykori vízmérnök földrajztudós. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 19. pp. 29–34.
- FÜSI L. 1987: A Magyar Földrajzi Társaság főtitkárának ünnepi beszéde. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 4. p. 74.
- GÁBRIS GY. 2023: Cholnoky Jenő és a természetvédelem – különös tekintettel a Balaton-felvidékre. – In. FEKETE-MÁCSAI A. – LEVICZKI A. (szerk.): Természet és vadászat tudományos konferencia – Magyar Földrajzi Múzeum, Érd. pp. 32–38.
- GÓRNÉ FAZEKAS Á. – MOLNÁR ZS. – KARA E. 2008: A Cholnoky-hagyományok ápolása Veszprémben. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 17. p. 88.
- GROOS B. – MIKLÓS R. 2009: Két év Kelet-Ázsiában. Cholnoky Jenő tanulmányútjának rekonstrukciója. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 18. pp. 18–25.
- HORVÁTH Á. 1986: Cholnoky Jenőre emlékezik egykori tanítványa. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 2. pp. 45–50.
- IMECS Z. 2009: Cholnoky Jenő kolozsvári fényképi hagyatékának ismertetése terepnaplóiban fennmaradt fotójegyzékei alapján. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 18. pp. 44–49.
- ISPAY F. 1990: Levelesládánkból. Emlékezés Cholnoky Jenőre. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 8. p. 78.
- IVÁNYI M. 2019: Cholnoky Jenő eszmei-politikai arcéle. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 20. pp. 34–41.
- JESZENSZKY P. 2009: Cholnoky Jenő térképezési munkája Kínában. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 18. pp. 26–33.
- KOVÁCS S. 1990: Újabb kiállítás Cholnoky festményeiből. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 8. p. 77.
- KOVÁCS S. 2009: A Balaton-felvidék középkori templomromjai Cholnoky Jenő munkásságában. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 18. pp. 84–93.

- KOVÁCS S. 2009: Cholnoky Jenővel kapcsolatos emlékhelyek, alkotások Magyarországon. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 18. pp. 96–97.
- KOVÁCS S. 2010: Tudománytörténeti konferencia Cholnoky Jenő életművéről. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 19. pp. 98–99.
- KŐRÖSI M. 2009: „A népek szenvedése nem térképezhető” – vagy mégis? Politikai földrajzi mementók a földrajztudós Cholnoky Jenő emlékeztetéhez. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 18. pp. 66–75.
- KUBASSEK J. 1987: Stein Aurél levelei Cholnoky Jenő hagyatékában. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 4. pp. 69–72.
- KUBASSEK J. 2009: Cholnoky Jenő 1910. évi utazása Skandináviában és a Spitzbergákon. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 18. pp. 50–57.
- LENGYEL H. 2010: Cholnoky Jenő terepbejárásai kolozsvári egyetemi oktatóként (1905-1919). – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 19. pp. 35–42.
- LÓCZY D. 2009: Cholnoky folyóvízi geomorfológiája – mai értékelésben. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 18. pp. 10–17.
- MIKLÓS R. 2010: Amerikai Egyesült Államok, 1912. Újabb adalékok a kolozsvári Cholnoky-hagyaték kiépülésének történetéhez. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 19. pp. 43–50.
- MOLNÁR J.-NÉ 2009: A Cholnokyak emlékének ápolása Veszprémben. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 18. pp. 98–101.
- PAPP-VÁRY Á. 2009: Cholnoky Jenő térképészeti munkássága. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 18. pp. 76–83.
- POLGÁRDY G. 2009: Cholnoky Jenő turista témájú levelei egy magángyűjteményben. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 18. pp. 143–145.
- PUSKÁS K. 1993: Cholnoky-emléktábla avatása Budapesten. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 12. p. 98.
- PUSKÁS K. 2009: A Cholnoky Jenő hagyaték. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 18. pp. 135–140.
- RYBÁR O. 2009: A veszprémi kötődésű Cholnoky Jenő és Laczkó Dezső emlékezte. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 18. pp. 112–113.
- RYBÁR O. 2010: „A két földi czimbora” Cholnoky Jenő és Laczkó Dezső levelezése. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 19. pp. 57–66.
- RYBÁR O. 2019: „A természettudományok büvkörében” Cholnoky Jenő veszprémi diákévei. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 20. pp. 76–85.
- RYBÁR O. 2019: Szülővárosában állítottak szobrot Cholnoky Jenőnek. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 20. pp. 143–144.
- RYBÁR O. 2023: Turistaság és tudomány – Cholnoky Jenő és a hazai természetjárás. – In: FEKETE-MÁCSAI A. – LEVICZKI A. (szerk.): Természet és vadászat tudományos konferencia – Magyar Földrajzi Múzeum, Érd. pp. 40–53.
- SIPŐCZ J.-NÉ 1989: Iskolát neveztek el Cholnoky Jenőről. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 6. p. 59.
- SOMOGYI S. 1989: Cholnoky Jenő és Teleki Pál amerikai tanulmányútja. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 7. pp. 43–48.
- SZABÓ J. 2010: Cholnoky Jenő tevékenysége a Magyar Földrajzi Társaságban. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 19. pp. 51–56.

A Földgömb:

- CHOLNOKY J. – LEVICZKI A. 2022: Tölengés. – A Földgömb 2022. júl-aug. pp. 18–21.
- DUDDA R. 2014: Amerikából jött két ember... Cholnoky Jenő és Teleki Pál a Vadnyugaton. – A Földgömb 287. pp. 34–47.
- IMECS Z. 2007: A Cholnoky Jenő Földrajzi Társaság. – A Földgömb 25. 1. pp. 80–81.
- LEVICZKI A. 2020: Rödö vörös oroszlánja és egyéb nunatakok. – A Földgömb 339. pp. 16–18.
- LEVICZKI A. 2020: Magasságok és mélységek, avagy miből lesz a geográfus? – A Földgömb 340. pp. 10–12.
- LEVICZKI A. 2020: A mandzsúriai Tizenhárom-hegy – ahogy Cholnoky látta. – A Földgömb 341. pp. 18–20.
- LEVICZKI A. 2020: A sárgás-füzdőtől az indigóig – a Balaton színei. – A Földgömb 342. pp. 16–18.
- LEVICZKI A. 2020: Emberföldrajz, gémeskúttal. – A Földgömb 343. pp. 14–16.
- LEVICZKI A. 2020: Gejzirek és kanyonok – egy múlt századi amerikai kirándulás rajzai. – A Földgömb 344. pp. 20–23.
- LEVICZKI A. 2020: A világitás megszerzése. – A Földgömb 345. pp. 21–23.
- LEVICZKI A. 2021: A téli Balaton tüneményei. – A Földgömb 346. pp. 13–15.
- LEVICZKI A. 2021: Levelek Kínából – egy világcsavargó vőlegény. – A Földgömb 347. pp. 10–13.
- LEVICZKI A. 2021: Egy tavaszi nap Szvatauban – 123 éves rajzokon. – A Földgömb 349. pp. 12–15.
- LEVICZKI A. 2021: Veszprémi energiák. – A Földgömb 350. pp. 12–14.
- LEVICZKI A. 2021: Hepék és hupák – az erdélyi suvadások világa. – A Földgömb 351. pp. 22–23.
- LEVICZKI A. 2021: Eredeti fénykép után. – A Földgömb 353. pp. 10–11.
- LEVICZKI A. 2022: Tigrisfej a Koloskában. – A Földgömb 355. pp. 20–21.

- LEVICZKI A. 2022: Tólengés. – A Földgömb 357. pp. 18–21.
- LEVICZKI A. 2022: Egy erős rajzos földrajzos. – A Földgömb 361. pp. 13–15.
- LEVICZKI A. 2023: Emlékek Kínából. – A Földgömb 365. pp. 10–13.
- LEVICZKI A. 2023: Délibábos Balaton. – A Földgömb 366. pp. 16–19.
- LEVICZKI A. 2023: Köznapi észleletek. – A Földgömb 367. pp. 18–21.
- LEVICZKI A. 2024: „Csak jussak ki egyszer Sang-haiba”. Cholnoky Jenő kínai útja. – A Földgömb 370. pp. 12–15.
- MARKÓ R. 2018: Dél-kínai lassulás – megidézett múlt, rohanó jelen. – A Földgömb 324. pp. 77–87.

KRÓNIKA

Beszámoló Szalai Ádám doktori védéséről

Szalai Ádám, a Szegedi Tudományegyetem geográfus szakán szerzett diplomát terület- és településfejlesztő szakirányon, majd doktori tanulmányait az SZTE Földtudományi Doktori Iskolájában végezte FABULA SZABOLCS egyetemi adjunktus témavezetésével. Örömmel számolok be arról, hogy 2024. január 22-én sikeresen megvédte „Az okosvárostól az okosfalvakig: a smart city koncepció alkalmazhatóságának néhány földrajzi aspektusa Magyarországon” című doktori értekezését.

A bizottság elnöke M. TÓTH TIVADAR tanszékvezető egyetemi tanár (SZTE TTIK Ásványtani, Geokémiai és Közettani Tanszék), tagja KOC SIS JÁNOS BALÁZS egyetemi docens (BCE Fenntartható Fejlődés Intézet, Gazdaságföldrajz és Városfejlesztés Tanszék, valamint BME Szociológia és Kommunikáció Tanszék) volt, a titkári feladatokat KOVÁCS ATTILA adjunktus (SZTE TTIK Éghajlattani és Tájföldrajzi Tanszék) látta el. A disszertáció opponensei EGEDY TAMÁS tudományos főmunkatárs (MTA CSFK Földrajztudományi Intézet) és SZABÓ PÁL tanszékvezető egyetemi docens (ELTE TTK Regionális Tudományi Tanszék) voltak. A védésen a jelölt kollégáin és barátain kívül érdeklődő szakmabeliek is jelen voltak.

A védés kezdetén a bizottság titkára, KOVÁCS ATTILA ismertette a jelölt tudományos életrajzát, főbb publikációs mutatóit. Ezt követően a bizottság elnöke felkérte a doktorjelöltet, hogy röviden ismertesse értekezését és kiemelve tudományos eredményeit.

A témaválasztás rendkívül aktuális, a smart city koncepció nemzetközi és magyar vonatkozásban is széles körben vizsgált terület, amely jelentős tudományos, szakpolitikai és gyakorlati érdeklődésre tart számot. Jelenleg az egyik meghatározó városfejlesztési koncepció, amelyet Európai Uniósi stratégiák és együttműködési kezdeményezések, valamint hazai fejlesztési programok és jogszabályok is alátámasztanak. A disszertációban a jelölt kiemelt figyelmet

szentelt a smart city koncepció magyarországi terjedésének bemutatására.

A dolgozat bevezetője után az előadás első részében Szalai Ádám kifejtette a témaválasztás indoklását, a kutatás kérdéseit és céljait. A kutatás első, elméleti célkitűzése az volt, hogy részletesen feltárja az okosváros-koncepció elméleti hátterét. A második, gyakorlati-empirikus célkitűzés a hazai településfejlesztési rendszerbe történő adaptációs folyamat feltárása volt. A harmadik célkitűzés pedig a megvalósult projektek és fejlesztési modellek értékelése alapján szakpolitikai ajánlások megfogalmazása volt. E célokat három fő kérdés megválaszolásán keresztül kívánta elérni a szerző: Milyen módon, mely szempontok szerint határozható meg az okosváros fogalma, társadalomföldrajzi szempontokat nézve mi a koncepció tudományelméleti háttere? Hogyan jelenik meg az okosváros-koncepció a gyakorlatban Magyarországon? Milyen tanulságok fogalmazhatók meg a fejlesztéspolitika számára?

A prezentáció részletezte a kutatás módszertanát és a mintaterületeket. Szalai Ádám választott kutatási módszerei közé tartozott a szekunder források (szakirodalom, dokumentumok, fejlesztési koncepciók, stratégiák, szakbizottsági és médiatartalmak) elemzése és kvalitatív szakmai mélyinterjúk alkalmazása. Az adatok elemzése tükrözte a jelölt tudományos pozícionáltságát, amely a téma kvalitatív stratégia mentén történő feldolgozásában mutatkozott meg. A munkája során a kutató jelentős mennyiségű, 43 darab mélyinterjút készített. Az interjúk átiratait a szerző a MAXQDA kvalitatív adatelemző szoftverrel elemezte, mely lehetővé tette az összefüggések értékelését és azok vizualizációját a szoftver MAXMaps moduljával. A vizsgált téma „szoft” aspektusának mérésével új és értékes információkat nyújtott a dolgozat.

Szalai Ádám előadásának harmadik fejezete a kutatás legfontosabb eredményeit mutatta be. Először részletezte az okosváros-koncepció

ció elméleti háttérét, a fogalmat és különböző megközelítéseit. Ez tartalmazta a koncepció történeti gyökereinek, előzményeinek és mozgatórugóinak értékelését, valamint a definíciós lehetőségeket. A szerző saját definíciót is megfogalmazott a témával kapcsolatban. Szalai Ádám feltárta, hogy az okosváros-koncepció mögött egy evolúciós fejlődés áll, amely folyamatosan a definiálása és alkalmazása érték-választások, szemléletmódok által meghatározott. Alapvetően három különböző iskolát lehet kiemelni, amelyek eltérő megközelítéseket alkalmaznak:

A technokrata megközelítés azt hangsúlyozza, hogy a városi kihívások és problémák legjobb megoldása a modern technológiák innovatív beépítése a városi szövetbe.

A társadalmi-gazdasági szempontokat előtérbe helyező megközelítések ugyan nem zárják ki a technológia szerepét, de nem tekintik azt központi kategóriának. Itt a hangsúly a szektorokon átívelő együttműködésen és az emberi tőkébe való befektetésen van.

A kritikai megközelítés elutasítja azt az elképzelést, hogy a modern technológiáknak kellene meghatározniuk az okosváros gerincét. Ehelyett azt állítják, hogy a városvezetők tudása és készségei kulcsfontosságúak.

Ezt követően Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs és Szeged városfejlesztéseinek sarokpontjait elemezte és értékelte az egyes városok okosváros-fejlődését. Bemutatta, hogy a hazai okosváros-fejlesztési környezetet alapvetően a központilag meghatározott digitalizációs szakpolitikai törekvések határozzák meg, míg helyi szinten a várospolitikai szervezeti és személyi tényezői irányítják. Az eredmények alapján a szerző négy különböző fejlődési utat határozott le a megvalósulás komplexitása, fókuszterületei és szervezeti háttere alapján.

A jelölt dolgozatában a regionális központi lépték mellett a smart fejlesztések vidéki alkalmazását is vizsgálta, bemutatta az Európai Unió okosfaló koncepciójához kapcsolódóan a hazai községek okosfejlődési projektjeinek jellemzőit, tapasztalatait. Ennek kapcsán felvázolta a kisebb települések sajátos útjait, annak eltéréseit a városoknál bemutatott attitűdökhöz képest.

A kutatás során felvett interjúk alapján az okosfejlesztések főbb kudarctényezőit az alábbiakban lehet összefoglalni: A szolgáltatások elégtelen üzemeltetése miatt a lakosság érdektelenné válik az okosfejlesztések iránt, mivel

nincsenek megfelelő források a projektek fenntartására. A humán erőforrás- és tudásbéli hiányosságok szoros kapcsolatban állnak ezzel, mivel a települések nehezen tudják megtartani szakembereiket. Magyarországon bár nem jellemző a tisztán vállalatvezérelt okosváros-mo-dell, gazdasági fenntarthatósági szempontokból kockázati tényező lehet a „terjesztőtől való füg-gés” (vendor lock-in). Továbbá az egyes programozási ciklusokra elkészített dokumentumok gyakran csak a források bevonására irányultak és nem követték a fejlesztések üzemeltetésével kapcsolatos kérdésköröket.

Szalai Ádám fejlesztési ajánlásait előadása végén fogalmazta meg és az opponensek véleménye szerint ez a disszertáció legértékesebb és legprogresszívebb része. A Covid járvánnyal kapcsolatos problémák is terítékre kerülnek, valamint a szakmai javaslatok mind a városfejlesztési gyakorlatban, mind a várospolitikai döntéshozatalban értékesek lehetnek. Mindemelett a hazai okosváros-fejlesztéseket leginkább befolyásoló faktorokat tematikusan csoportosította az ún. PESTLE-analízis módszerét alkalmazva, elősegítve a gyakorlati alkalmazást. Kiemeli a szerző, hogy az elmúlt évek válságai elvitték a városi önkormányzatok energiáit, emiatt is váltak okosváros programok téren passzívabbá.

Az önálló tudományos eredmények közül a tisztelt bizottság kiemelte a következő tetteket:

Kimutatta, hogy háromféle szakértői kör (technokrata, komplex, kritikai) van jelen ezen a területen és az okosváros koncepció városfejlesztési fókuszává vált. Megállapította, hogy a hazai okosváros-fejlesztési környezetet főként központilag meghatározott digitalizációs szakpolitikai törekvések befolyásolják, míg a helyi szinten a várospolitikai szervezeti és személyi tényezői határozzák meg.

A jelölt felállította a hazai központokat besoroló négy alapvető okosváros típust, az egyes típusokra jellemző okosfejlesztések legfontosabb kudarctényezőit és ezek feloldási lehetőségeit, valamint kimutatta a változó körülmények és a pandémia hazai okosvárosi fejlesztésekre gyakorolt hatásait.

Bizonyította, hogy a smart city-vé válás komplex adaptációs folyamat, és Magyarországon különösen kaotikusnak tekinthető a településfejlesztéshez hasonlóan. E kusza helyzet okait az okos város koncepció finanszírozásában, az egyéni politikai döntések meghatározó súlyaiban és az alapvető intézményi-szervezeti

hiányosságok révén kifejeződő egyenlőtlenségek konzerválódásában határozta meg a jelölt az eredmények alapján.

A tudományos eredmények szintetizálásaként a jelölt fejlesztési javaslatokat fogalmazott meg, amelyek a hazai okos város tervezés és fejlesztés sikeréhez szükségesek. A konkrét szakmai és fejlesztési javaslatok alkalmazhatók mind a városfejlesztési gyakorlatban, mind a várospolitikai döntéshozatalban.

Az opponensek kritikaként fogalmazták meg a középvárosi szint vizsgálatának hiányát, amelylyel a kutatás a teljesebb képet nyújthatna a településállományról. Továbbá néhány formai és kisebb fogalmazási pontatlanság mellett kiemelték, hogy a jelölt viszonylag kevés gyakorlatban megvalósult példa értékelésével, bemutatásával támasztja alá kutatási eredményeit.

A védés végén konstruktív vita alakult ki az okosváros koncepció elméleti kerete és a hazai megvalósulásának számos aspektusa között meghúzódó néhány dichotómia kapcsán, melybe a közönség is bekapcsolódott. A jelölt a felmerült

kérdéseket nagy alaposággal válaszolta meg. Szalai Ádám geográfus doktori védése kiemelkedő eredménnyel zárult. A doktori bizottság kiemelte Ádám munkájának minőségét és a témába történő mély betekintését. A munka minőségét és a jelölt védésen nyújtott teljesítményét 96 százalékra értékelte a bizottság, amely jelentős szakmai elismerés és a kiváló tudományos kutatómunkáért járó dicséret.

Szalai Ádám munkája kulcsfontosságú a magyarországi városok jövőjének tervezésében és fejlesztésében. Az okos városok koncepciója egyre növekvő jelentőséggel bír a modern urbanizáció során, és a doktori értekezés eredményei hozzájárulnak a hatékonyabb és fenntarthatóbb városi fejlődési stratégiák kidolgozásához. Szalai Ádám munkája nemcsak tudományos értéket képvisel, hanem gyakorlati szinten is inspiráló lehet a városfejlesztés iránt érdeklődők és a döntéshozók számára egyaránt. Sikeres, a hazai geográfus szakmát gyarapító munkát kívánunk neki!

VASÁRUS GÁBOR LÁSZLÓ

A karizmatikus tanár és tudós: NEMERKÉNYI ANTAL, a Magyar Földrajzi Társaság főtítkára

A Magyar Földrajzi Társaság főtítkári posztjának betöltése mindig nagy megtiszteltetés és kivételes felelősség volt. Ezen a poszton ezernyi gyakorlati, operatív teendő nehezedett a feladatot vállalók vállaira. Soha nem volt nagy a türelkedés, mert a mindenkori főtítkártól temérdek gond-baj megoldását, iránymutatást, a szervezet vezetését, működtetését, programok, szakmai rendezvények, tanulmányutak szervezését, kiadványok megjelenítését, az állandó kapcsolattartást várták a tagok.

Számos főtítkárt ismertem meg. Rengeteget tanultam SOMOGYI SÁNDORTÓL és GÁBRIS GYULÁTÓL, akik szívvel-lélekkel, mérhetetlen áldozatkészséggel és önzetlenséggel dolgoztak a Társaságért. Számomra azonban az egyik legemlékezetesebb, legnagyobbrendű főtítkár NEMERKÉNYI ANTAL egyetemi docens volt. A budapesti TIT Stúdióban, 1976-ban hallottam először Törökországot bemutató, nagyszerű előadását, amely lenyűgözte hallgatóit. Feleségével, HIDEGKÚTI KRISZTINÁVAL kevés pénzzel, de nagy lelkesedéssel és szakmai felkészültséggel járták be Kappadókia csodálatos tájait. A változatos vulkáni formákat bemutató gyönyörű diáképek mindenkit elvarázsoltak, de a szép magyar-

sággal, színesen, érdekesen, olykor humorral fűszerezett előadói stílus is magával ragadta a résztvevőket. Ekkor találkoztam tehát először a jó megjelenésű, magas, barátságos fiatalemberrel, aki mindenkiel kedvesen elbeszélgetett, s adott gyakorlati tanácsokat a hozzáférőknek. Kitűnő írásait később a Föld és Ég című folyóirat hasábjain olvastam.

Első személyes beszélgetésünkre az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetében került sor, emlékezetem szerint 1980 tavaszán. A könyvtárban gyűjtöttem karsztos szakirodalmat dél- és délkelet-ázsiai utazásomra készülve. Ő német geomorfológiai folyóiratokat olvasott. Az intézet munkatársa volt, műszaki-tudományos ügyintézői beosztásban, de vastag határidőnaplója mutatta, mennyi egyéb feladata lehet még. Beszélgetésünk során érződött szerteágazó műveltsége és tájékozottsága. BALÁZS DÉNES javaslatára a külföldi kapcsolatépítéshez az Orbis Geographicus évkönyv számaint kerestem, s ebben segített. Világutazókról, nagy utazásokról, és BALÁZS DÉNES könyveiről beszélgetünk. Egy óra alatt kiderült, hogy világszemléletünk, értékrendünk nem áll távol egymástól. Figyelmessége, segítőkészsége mély benyomást

tett rám, fiatal debreceni egyetemistára, aki akkor a kisöccse lehettem volna. Felnéztem rá, s nemcsak az átlagon felüli magassága miatt. Később a Magyar Földrajzi Társaság rendezvényein is rendszeresen találkoztunk, s egyre közelebb kerülünk egymáshoz.

NEMERKÉNYI ANTAL igen korán eljegyezte magát a földrajzzal. Az ELTE Apáczai Csere János Gyakorló Gimnáziumában tanult és földrajztanára, HARKAI PÁL hatására választotta a geográfiát élethivatásául. Elindult egy csodálatos, nehéz, olykor göröngyös úton, ami a világ megismeréséhez vezette. Rengeteget olvasott, utazott, s amit megismert, azt másokkal is igyekezett megismertetni. Kiváló német nyelvtudását is a földrajz szolgálatába állította: amikor 1980 júniusában a híres hamburgi földrajzprofesszor, HORST MENSCHING SZÉKELY ANDRÁS meghívására az ELTE Természetföldrajzi Tanszékén előadást tartott, ő tolmácsolta a nem könnyű szakmai szöveget a világ pedimentjeiről, az arid térségek lepusztulásformáiról. Később Érden, a Magyar Földrajzi Múzeumban HEINRICH KUSCH osztrák barlangkutató előadását tolmácsolta önzetlenül, minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül. Emlékezetes számomra az is, amikor meghívást kaptunk Salzburgba, az Osztrák Földrajzi Társaság alelnökétől, Fasching úrtól, az osztrák légierő nyugalmazott tábornokától, hogy vegyünk részt az ALMÁSY LÁSZLÓ halálának 50. évfordulója alkalmából rendezett temetői megemlékezésen, egyetemi konferencián és szentmisén. Tekintélyt parancsoló, méltóságteljes megjelenésével azonnal kivívta az osztrákok figyelmét és tiszteletét. Mindhárom helyszínen papír nélkül, fejből, német nyelven kitűnő előadásokat tartott az osztrák közönségnek. A helyi notabilitások, a polgármester, a tartományfőnök és a parlamenti képviselő meghívtak ebédre bennünket egy előkelő étterembe; udvariasságára jellemző, hogy az étkezéseknél angolul beszélgettünk, nehogy én rosszul érezzem magam, mert nem tudok németül.

Jó érzés volt vele képviselni hazánkat és a Társaságot, melynek akkor már főtitkára volt. Nemzetközi téren igen jó benyomást tett a külföldiekre kitűnő nyelvismeretével, megnyerő, szerény egyéniségével. Diplomataként is kiválóan megállta volna a helyét. Igaz, az őszintesége, érdekmentes szókimondása nem tette volna népszerűvé a szervilis hajbókolásra hajlamos, saját véleményével nem rendelkező emberek között.

Számos külföldi utazáson vettünk együtt részt. Többször kért fel szakmai vezetőnek, s

én mindig nagy megtiszteltetésnek tekintetem a kéréseit. Amikor a Magyar Földrajzi Társaság egyik emlékezetes kirándulásán Bolzanóban, a helyi múzeumban megnéztük Ötzi, a „jégember” gleccserből előkerült tetemét, félórás előadást rögtönzött a furcsa lelet megtalálásáról és kalandos sorsáról, az Alpok eljegesedéséről és gleccsereinek mozgásáról, az éghajlatváltozások hatásairól és az ősemlékutatások eredményeiről. Ámulva hallgattuk a német, olasz, svájci és osztrák kutatók megállapításait összehasonlító, lenyűgöző magyarázatát. A Dolomitokban eljutottunk Juval várába, ahol bekopogtunk REINHOLD MESSNERhez, a világhírű hegymászóhoz, aki személyesen nyitotta ki a várkaput (1. ábra). Főtitkár úr néhány perces beszélgetése lehetővé tette, hogy belépődíj nélkül megnézhessük Messner Tibet-múzeumát, és az Ázsia-kiállításon elhelyezzünk egy kis, ott-honról hozott, piros-féher-zöld szalaggal átkötött koszorút KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR arcképe előtt. NEMERKÉNYI ANTAL tudta, hogy milyen érdekességeket rejt ez a páratlan magángyűjtemény.

1. ábra NEMERKÉNYI ANTAL és REINHOLD MESSNER az olaszországi Juval vár kapuja előtt 2002-ben

Mindig kitűnő tárgyalóként lépett fel. A kapcsolatteremtés nagyszerű mestere volt, aki szót értett a vasúti bakterrel Kárpátalján, ahol nem akarták felnyitni a sorompót, az erdélyi konyhás nénikkel, hogy korábban készítsék el a reggelit, mert hosszú lesz a programunk, a hargitai pásztorral, hogy kösse meg a borjú nagyságú, vicsorgó kutyáit, mert a földrajztanárok tartanak

tőlük, s a kissé pityókás öreg sekrestyést is gyorsan rávette, hogy este engedjen be a már bezárt gyergyószentmiklósi örmény templomba. Az általa szervezett társasági kirándulások legendák voltak. Lenyűgöző előadásokat tartott a Kárpátokról, a távérzékelés eredményeiről, a Békás-szoros és a Gyilkos-tó keletkezéséről, a Hargita vulkánjairól, a Szent Anna-tó kialakulásáról, a középkori német városok fejlődéséről, Passau magyar emlékeiről. Az időgazdálkodásban utolérhetetlen volt. Esténként részletesen megbeszéltük, ki milyen terjedelemben fog szólni, nehogy kiszaladjunk az időből. Ő mindig fegyelmезetten, percre pontosan betartotta az időt, én időnként megfeledkeztem erről... Soha nem volt szíve közbeszólni, vagy leállítani, csak mosolyogva csóválta a fejét, s az órájára mutatott. A Rétyi-nyírnél tette fel azt a kérdést, mit szeretnének jobban a tagtársak: vacsorázni, vagy engem tovább hallgatni? Megdermedtem s elszégyelltem magam, de megnyugtatóan, hogy a többség azt válaszolta, mind a kettőt...

A szállásokon éjszaka jegyzetelt, korrek-túrákat javított, levelekre válaszolt, elszámolásokat és számlákat böngészett, és soha nem láttam idegesnek. Pontosabban egyszer láttam. Lengyelországból jöttünk át a Lysá Pofana-i határátkelőnél, s az első szlovákiai benzinkútnál tankolni akartunk. Az idős szlovák benzinkutas azonban nem szolgált ki. Jól tudott magyarul, s megmondta, magyar rendszámú busznak nincs üzemanyag. Hüledezve hallgattuk, mert már csak minimális üzemanyagunk volt. – Miért nem tankolhatunk? – kérdezte főtítkáruk idegesen a néptelen országúton. – Tudnotok kell, hogy miért. A tankok miatt! Azért, mert 68-ban tankokkal jöttetek be hozzánk! – Azok nem mi voltunk, akik bejötték. Mi akkor kis gyerekek voltunk – felelte. De nem erősködtünk, elmentünk, szomorúan és a tehetetlenség keserű érzésével. Kétségbeejtő helyzet volt; a szürkületben benzinhez jutni szinte reménytelennek látszott. mobiltelefonunk akkor még nem volt, a szállásunkat pedig gyalogosan nem tudtuk volna elérni. Főtítkár úr nyugalmát visszanyerve nagy önuralommal tájékoztatta a busz utasait a történetekről, s megígérte, mindent megtesz, hogy továbbtűzhassunk. Néhány száz méter után leállított egy német kamionost, s ékesszólásával néhány perc alatt megbeszélte vele, hogy hoz nekünk néhány kannányi üzemanyagot; a szlovák benzinkutas ki is szolgált a német sofőrt, aki nemsokára áttöltötte a benzint a mi buszunkba. – Mi a tanulsága az esetnek? Nem

kell a szomszédjainkhoz tankkal menni, mert erre harminc év múlva is emlékeznek – foglalta össze az ügy lényegét.

TV-elnökkel, vállalati vezérigazgatóval, iskolai igazgatóval, polgármesterrel, államtitkárral, akadémikussal, de a köztársasági elnökkel is fesztelenül tudott beszélni. Az érdi Csuka Zoltán Városi Könyvtárban, a Kőrösi Csoma Sándor Iskolában és a Magyar Földrajzi Múzeumban számos alkalommal tartott emlékezetes előadásokat (2. ábra). Nagy megtiszteltetés volt számomra, hogy nagyszerű előszót adott KŐRÖSI CSOMA SÁNDORRÓL írt könyvem 2. kiadásához.

2. ábra NEMERKÉNYI ANTAL előadást tart Magyar Földrajzi Múzeumban

A Földgömb szellemiségének kialakításához, lapterveinek készítéséhez gyakran kikérte a véleményemet. Hosszas, gondolatébresztő beszélgetéseink emléke, értékszemeletünk és világlátásunk hasonlósága két évtizeden át megmaradt. Számomra azon ritka emberek közé tartozik, aki soha nem okozott csalódást, soha nem bántott meg, soha nem hozott kényelmetlen helyzetbe. A múlt szellemi kincseinek tisztelete, az elődök munkájának megbecsülése áthatotta megnyilvánulásait. LÓCZY LAJOS, VÁMBÉRY ÁRMIN, TELEKI PÁL, CHOLNOKY JENŐ életművét nagyra becsülte és gyakran idézte (3. ábra).

A Kárpát-medence és Európa földrajzát, a természeti földrajzot és a távérzékelést egyetemi szinten oktatta, de a középkorai tankönyvei is maradandó értékek. Nagyon szerette az általános iskolai és gimnáziumi tanárok társaságát. Kíváncsi volt tapasztalataikra, véleményükre, elvárásaikra. Az Európai Geográfus

3. ábra A Cholnoky Jenő rajzait és fényképeit bemutató kiállítás megnyitója 2001-ben a Magyar Földrajzi Múzeumban. Balról jobbra: KUBASSEK JÁNOS, a múzeum igazgatója, HARMAT BÉLA, Erd Város polgármestere, PAPP-VÁRY ÁRPÁD, a Magyar Földrajzi Társaság elnöke és NEMERKÉNYI ANTAL a Magyar Földrajzi Társaság főtítkára.

4. ábra Az Európai Geográfus Tudományos Diákkörök konferenciájának budapesti megnyitóján NEMERKÉNYI ANTAL üdvözi a résztvevőket az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Balra GÖNCZ ÁRPÁD köztársasági elnök, jobbra ZÁMBÓ LÁSZLÓ tanszékvezető egyetemi docens.

Tudományos Diákkörök találkozója Budapesten 1992-ben GÖNCZ ÁRPÁD államfő és ZÁMBÓ LÁSZLÓ tanszékvezető egyetemi docens társaságában üdvözölte a fiatalokat (4. ábra).

A földrajzot a jövő fontos tudományának és jelentős iskolai tantárgyának tekintette, s ez a meggyőződése élete végéig elkísérte. Várszegi Asztrik pannonhalmi főapát egyetemi diák-társaként ismerte meg, s egy akadémiai ülésen való találkozásunk alkalmával elismerően emlegette felkészültségét. Jó barátságban voltak, s kapcsolatuk későbbi években sem szűnt meg. Őszinte patriotizmusa, hite, elszántsága, szakmaszeretete egész életében vezérfonala volt. Családja – felesége, HIDEKGÚTI KRISZTINA és gyerekei – körében küzdött a gyógyíthatatlan kórral. Akaratereje és elhivatottsága ebben a rettenetes helyzetben sem hagyta el. Szerzők felkutatásához és témák megtalálásához még ekkor is kérte a véleményemet. Az általa újra életre hívott *A Földgömb* című folyóirat volt

számára a létezés egyik legfontosabb értelme. Súlyos betegen, kegyetlen fizikai szenvedésektől gyötörve a halálos ágyán is dolgozott. Laptopján a folyóirat cikkeit szerkesztette, mert úgy érezte, tudományunk szépségeit minden helyzetben, a legmostohább feltételek közepette is meg kell ismertetni a legszélesebb közönséggel. – Tudod, 1944-ben, amikor bombázták Budapestet, a Földgömb akkor is megjelent – jegyezte meg szomorkás mosollyal. Hosszasan beszélgettünk a folyóirat korábbi legendás főszerkesztőjéről, az Indiában összeszedett maláriától szenvedő BAKTAY ERVINRŐL is. Baktay meggyógyult, felépült, Nemerikényi Antal nem...

Temetésén családtagok, rokonok, kollégák, tisztelők, barátok és tanítványok százai megrendülten vettek tőle búcsút. Mindnyájan tudtuk, éreztük, hogy fájdalmas, betölthetetlen űr maradt utána.

KUBASSEK JÁNOS

A Magyar Földrajzi Társaság Egészségföldrajzi Szakosztálya – 2024-ben újratöltve!

Találó lenne azzal kezdeni, hogy az Egészségföldrajzi Szakosztály „tetszhalott” állapotban volt az elmúlt években, de ez több szempontból sem igaz. A háttérben nagyon aktív és eredményes munka zajlott a hazai egészségföldrajzot művelő közösségekben, hisz a diszciplína követői számtalan kutatásban vettek részt, különböző publikációkkal és előadásokkal népszerűsítették a tudományterületet a fiatalok körében, illetve dolgoztak interdiszciplináris

együttműködések kialakításán. Mindezeknek köszönhetően az elmúlt tíz-tizenöt évből a következő néhány példát érdemes kiemelni a hazai egészségföldrajzhoz köthető tudományos tevékenységek alapján.

Az egyik igen fontos terület az egészségföldrajz beépülése a felsőoktatásba. Ennek keretében a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karán, az egri Eszterházy Károly Katolikus Egyetemen, a győri

Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Karán, a gyulai Gál Ferenc Egyetem Egészség- és Szociális Tudományi Karán, a Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Karán, a Soproni Egyetem Közgazdaságtudományi Karán, illetőleg a Szegei Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Karán a földrajzhoz és nemcsak a földrajzhoz köthető tanszékeken többször hirdettek meg az egészségföldrajz tárgyköréhez tartozó kurzust, tantárgyat vagy szakdolgozati és doktori kutatási témát. Az önálló kurzusok mellett megfigyelhető az egészségföldrajzi kutatási eredmények beépülése egyes tantárgyak ismeretanyagába. Ezekre jó példa Magyarország társadalomföldrajza vagy az Általános társadalomföldrajz. Az egészségföldrajz eredményeit a hazai egészségügyi felsőoktatásban is alkalmazzák az orvosok és egészségügyi szakdolgozók képzésében.

Részen ennek is köszönhető, hogy növekedett az olyan egyetemisták száma, akik a szakdolgozati vagy diplomamunka témaválasztás révén – többek között – a hazai hajléktalanok egészségügyi ellátásnak területi jellemzőit, a hazai daganatos halálozások társadalmi-területi meghatározó tényezőit, az öngyilkosságok európai különbségeit, a háziorvosi ellátás térbeli vonatkozásait, a magas vérnyomás, az alkoholizmus területi különbségeit, az egészségügyi ellátás egyes szintjeinek térbeli kérdéseit, a lokális egészségügyi problémákat, egyes egészségügyi intézmények összehasonlítását és térségi szerepüket stb. vizsgálták.

A szakdolgozatokhoz és diplomamunkákhoz kapcsolódó kutatások egyre több egészségföldrajzi témájú tudományos diákköri dolgozat született, amelyek több alkalommal nyertek helyezést az Országos Tudományos Diákköri Konferencián (OTDK-n). Például 2009–2023 között összesen hét olyan OTDK dolgozat született egészségföldrajzi témában, amelyek dobogós helyezést értek el (<https://otdk.hu/osszesített-eredmények>).

A tudományos diákköri tevékenység egyenes következménye, hogy egyre többen választották PhD témájuknak az egészségföldrajz valamely területét, és így egyre több sikeres doktori disszertáció született, egyebek mellett, a fogyatékoság vagy a telemedicina földrajzi vonatkozásainak, a hazai egészségi állapot és/vagy az egészségügyi ellátórendszer területi különbségeinek, az egyes földrajzi helyek komplex egészségföldrajzi jellemzőinek, a COVID-19-járvány lokális egészségügyi következményei-

nek, a különböző egészségkockázatok területi összefüggéseinek stb. kutatása kapcsán.

Az egészségföldrajzos közösség tudományos eredményeit igyekezett minél szélesebb körben megismertetni a társadalommal, az érdeklődőkkel és természetesen a tudományos élet szereplőivel. A Magyar Földrajzi Társaság területi osztályain és az Egészségföldrajzi Szakosztály szakülésein több alkalommal hangzottak el előadások az egészségföldrajz tárgyköréből. Magyar Földrajzi Konferencián vagy a Magyar Regionális Tudományi Társaság (MRTT) Vándorgyűlésén állandósultak az egészségföldrajzi fókusszal rendelkező tematikus szekciók, ahová egyre nagyobb számban jelentkeztek nemcsak egészségföldrajzi kötődésű előadók, kutatók, szakemberek.

Az oktatómunkát és a tudományos eredmények népszerűsítését, disszeminációját természetesen a különféle kutatások alapozták meg, és állhatjuk, hogy több hazai műhely is kezd formálódni az egészségföldrajzban. Az egyéni kezdeményezések mellett többéves OTKA-kutatások zajlottak például az orvosi migráció helyi tényezőinek feltárására vagy az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés területi meghatározóiról a szívinfarktus példáján keresztül vagy éppen egy jelenleg zajló projekt arra keresi a választ, hogy a koronavírus-járvány hogyan hatott az egészségügyi digitalizációra és annak területi elterjedésére.

Az egészségföldrajz témájában számos kiadvány (szakkönyv, tankönyv, egyetemi jegyzet) látott napvilágot. Az első ilyen volt TÓTH JÓZSEF és PÁL VIKTOR közös könyve az Egészségföldrajz (Lomart Kiadó 2007). Később EMBER ISTVÁN, PÁL VIKTOR, TÓTH JÓZSEF szerkesztésében jelent meg a szintén Egészségföldrajz c. könyv a Medicina Kiadónál (2013), vagy ÚTÓNÉ VISI JUDIT nevéhez fűződik az Eszterházy Károly Főiskolán az Egészségföldrajz c. főiskolai jegyzet megjelenése 2013-ban a Digitális Tankönyvtár keretében, majd UZZOLI ANNAMÁRIA az ELKH CSFK Kiadónál, a Földrajztudományi Intézet gondozásában jelentette meg a Helyek, terek, régiók a COVID-19-világjárvány árnyékában – Egészségföldrajzi szemelvények c. kötetét 2022-ben. Az egészség és egészségügy, az egészségföldrajz helyet kapott a felsőoktatási tankönyvek részeként, de önálló fejezetben megjelent az Akadémiai Kiadó „Világföldrajz” c. kötetében is.

Az évek során felhalmozódott eredmények innovatív részét képezték a Magyarország Nem-

zeti Atlasza „Társadalom” kötetének, ahol az „Életkörülmények, életminőség” c. fejezetben megjelenik mind az egészséggel összefüggő életminőség, mind az egészségügyi ellátás életminőségre gyakorolt hatása. A munkában sok olyan kutató kolléga is részt vett, akiknek nem dedikált területe az egészségföldrajz, de kutatási témájuk érinti az emberi egészséget vagy az egészségügyet. Ennek köszönhetően is az interdiszciplináris megközelítés mindig is fontos szempont volt az egészségföldrajzi kutatásokban. Ráadásul az elmúlt bő másfél évtizedben az egészséggel és egészségüggyel kapcsolatos témák, problémák, kihívások egyre inkább hatással vannak a közbeszédre és a tudományos érdeklődésre, nap mint nap hallani és olvasni lehet ezekről.

Mindezek mellett az egészségföldrajzhoz köthető számos tudományos cikk, könyvfejezet, konferencia és egyéb ismeretterjesztő előadás nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt tanuskodott arról, hogy az elmúlt másfél évtizedben nemcsak elterjedtek az ilyen jellegű kutatások és tudományos aktivitások Magyarországon, de maga a diszciplína is megerősödött és kialakult egy markáns képviselői fóruma.

A hosszú évek szerteágazó munkája révén 2024-re érett be a régóta dédelgetett terv, hogy az Egészségföldrajzi Szakosztály gazdag és tevékeny múltját nem szabadna veszni hagyni, hanem újragondolva működését, aktív részesevé lehetne tenni a Magyar Földrajzi Társaság (MFT) jelenének és remélhetőleg jövőjének is.

Talán már kevesen emlékeznek rá, még kevesebben tudhatják a Társaság tagjai közül, hogy a mai Egészségföldrajzi Szakosztály eredetileg Orvosföldrajzi Bizottságként, majd Szakosztályként jött létre 1964-ben Dr. Réti Endre orvos kezdeményezésére (PÁL V. 1998a). A szakosztály 1966-tól saját folyóiratot, a *Geographia Medica Hungarica*-t jelentetett meg, amely 1970-től nemzetközi lappá érett *Geographia Medica* néven és egyúttal az IGU orvosföldrajzi szaklapja lett környezetegészségtan profillal (PÁL V. 1998b). Ugyan orvosok hozták létre és tették sikeressé a szakosztályt – például vidéki szakcsoportok is létrejöttek –, azonban az 1970-es évek végétől egyre több geográfus is bekapcsolódott a munkájába, és végül 1991-ben nemzetközi orvosföldrajzi konferenciát szerveztek Szegeden (PÁL V. 1998a, 1998b, UZZOLI A.

2008). A rendszerváltozás környékén kialakult pénzügyi nehézségek miatt a folyóirat kiadása megszűnt 1994-ben, és valószínűleg emiatt is a szakosztálytagok aktivitása elapadt. Időközben az 1990-es évek második felétől a magyar geográfusok „újból felfedezték” az orvosföldrajz lehetőségeit, annak tartalmi és módszertani újragondolásával és megújításával inkább már a modern kor követelményeinek megfelelően az egészségföldrajz szakterületének képviselőivé váltak. Lassan a szakosztály nevéből is „kikapott” az orvosföldrajzi megnevezés és a 2000-es években már mint Egészségföldrajzi Szakosztály hirdetett meg előadásokat.

Végeredményben a 2000-es és a 2010-es évek az útkeresés és a csapatépítés időszaka volt a hazai egészségföldrajzban, amibe berobbant 2020-ban a COVID-19-világjárvány, ezzel végérvényesen megalapozva és megtámasztva a földrajzi szemléletű egészségkutatások létjogosultságát a hazai geográfiában. A járvány egészséghatásainak és egészségügyi következményeinek árnyékában nyilvánvalóvá vált, hogy az MFT Egészségföldrajzi Szakosztályának feladata van a hazai földrajztudományban és regionális tudományban. Így például 2024. április 22-én az MFT Egészségföldrajzi Szakosztálya és az MRTT Közép-magyarországi Tagozata közösen hirdette meg GYÖKERES CSILLA (PhD-hallgató, ELTE) előadását a hazai háziorvosi ellátás földrajzi jellemzőiről. Vagy például PÁL VIKTOR (egyetemi docens, SZTE) a szakosztály nevében is előadást tartott az egészségföldrajzi és életminőség-kutatások szegedi eredményeiről a „Földrajz – Szeged100” program keretében (100 éves a földrajztanár és a geográfus képzés a Szegedi Tudományegyetemen c. rendezvény). A 2024. év második felében további előadások meghirdetése tervezett az MFT Egészségföldrajzi Szakosztály részéről, például a hazai egészségyenlőtlenségek térszerkezetéről, a járványterjedés térbeli modellezéséről vagy a priváció egészségügyi következményeinek földrajzi vonatkozásairól. Reméljük, hogy a következő tíz-tizenöt év is hasonlóan sikeres lesz a hazai egészségföldrajz számára, mint amilyen az előző volt. Egyet azonban most megígérhetünk, hogy rendszeresen be fogunk számolni az új kutatási eredményekről az MFT Egészségföldrajzi Szakosztály keretein belül is!

UZZOLI ANNAMÁRIA – PÁL VIKTOR

IRODALOM

- EMBER I.–PÁL V.–TÓTH J. (szerk.) 2013: Egészségföldrajz. Medicina Kiadó, Budapest. 513 p.
- PÁL V.–UZZOLI A.–BOROS L.–FABULA SZ.–TRÓCSÁNYI A.–NAGY G.–PIRISI G.–KOVALCSIK T. 2021: Életkörülmények, életminőség: Az életkörülmények és az életminőség emberi oldala. – In: KOCSIS K.–KOVÁCS Z.–NEMERKÉNYI ZS.–KINCSES Á.–TÓTH G. (szerk.): Magyarország nemzeti atlasza 3. kötet: Társadalom. Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Intézet, Budapest. pp 150–159.
- PÁL V.–BOROS L.–TRÓCSÁNYI A.–UZZOLI A.–NAGY GY.–KOVALCSIK T.–SZILASSI P.–GÁL T.–GULYÁS Á.–PIRISI G.–ILCSIKNÉ MAKRA ZS.–LADOS G. 2021: Az életkörülmények és az életminőség települési oldala: Települési környezet. – In: KOCSIS K.–KOVÁCS Z.–NEMERKÉNYI ZS.–KINCSES Á.–TÓTH G. (szerk.): Magyarország nemzeti atlasza 3. kötet: Társadalom. Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Intézet, Budapest. pp 170–175.
- PÁL V. 2010: Egészségföldrajz. – In: TÓTH J. (főszerk.): Világföldrajz. Akadémiai Kiadó. Budapest. pp. 597–618.
- PÁL V.–TÓTH J. 2007: Egészségföldrajz. Lomart Kiadó, Pécs. 268 p.
- PÁL V. 1998a: Történeti csomópontok, kutatási irányzatok a nemzetközi és hazai egészségföldrajzban. – In: MÉSZÁROS R.–TÓTH J. (szerk.): Földrajzi kaleidoszkóp: Tanulmányok Krajkó Gyula professzor 70. születésnapjára. JATE TTK Gazdaságföldrajzi Tanszék – JPTE TTK Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék, Szeged–Pécs. pp. 8–19.
- PÁL V. 1998b: Egészségföldrajz. – In: TÓTH J.–VUICS T. (szerk.): Általános társadalomföldrajz I. Dialóg Campus Kiadó, Budapest. pp. 345–385.
- UZZOLI A. 2022: Helyek, terek, régiók a COVID-19-világjárvány árnyékában – Egészségföldrajzi szemelvények. ELKH CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest. 228 p.
- UZZOLI A. 2008: Területi egyenlőtlenségek az egészségügyben I.–II. Oktatási munkafüzet. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 93 p.
- ÜTÖNÉ VISI J. 2013: Egészségföldrajz, Eszterházy Károly Főiskola, Eger. Digitális Tankönyvtár: <https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/handle/123456789/3603>

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

ALAPÍTVÁ: 1872

Tisztikar

Elnök: LÓCZY DÉNES egyetemi tanár

Tiszteletbeli elnök: PAPP-VÁRY ÁRPÁD ny. egyetemi tanár

Alelnökök: EGEDY TAMÁS tudományos főmunkatárs, egyetemi docens

NEMERKÉNYI ZSOMBOR tudományos munkatárs

Főtitkár: JENEY LÁSZLÓ szakosztályelnök, egyetemi docens

Titkár: SZIKSZAINÉ RÁCZ TÍMEA iskolai földrajztanár

Felügyelőbizottság: BOROS LAJOS, KUBA GÁBOR, MICHALKÓ GÁBOR

Választmány

AUBERT ANTAL szakosztályelnök,
intézetigazgató

BERNEK ÁGNES szakosztályelnök,
főiskolai tanár

BUJDOSÓ ZOLTÁN főiskolai tanár

CSAPÓ JÁNOS osztályelnök, egyetemi tanár

CSIZMADIA NORBERT szakosztályelnök

DÁVID LÓRÁNT DÉNES osztályelnök,
egyetemi tanár

GERHARDTNÉ RUGLI ILONA ny. középiskolai
tanár

GÖNCZY SÁNDOR osztályelnök, főiskolai
docens

GRUBER LÁSZLÓ középiskolai tanár

GUBA ANDRÁS középiskolai tanár

GYENIZSE PÉTER egyetemi docens

GYŐRI RÓBERT egyetemi docens

GYURICZA LÁSZLÓ osztályelnök,
egyetemi docens

HEVESI ATTILA osztályelnök,
ny. egyetemi tanár

HUSZTI ZSOLT osztályelnök, intézetigazgató

KARANCSI ZOLTÁN tszv. egyetemi docens

KARÁTSON DÁVID szakosztályelnök,
tszv. egyetemi tanár

KISS EDIT ÉVA tudományos tanácsadó,
egyetemi tanár

KLINGHAMMER ISTVÁN szakosztályelnök,
akadémikus

KÓKAI SÁNDOR osztályelnök,
egyetemi tanár

KOVÁCS ZOLTÁN akadémikus, tudományos
tanácsadó, egyetemi tanár, az IGU Magyar
Nemzeti Bizottságának elnöke

KUBASSEK JÁNOS Magyar Földrajzi Múzeum
igazgatója

KUNOS GÁBOR szakosztályelnök,
villamosmérnök

LENNER TIBOR osztályelnök,
tszv. egyetemi docens

LERNER JÁNOS szakosztályelnök

MÁJAI CSABA osztályelnök, tanfelügyelő

MAKÁDI MARIANN szakosztályelnök,
ny. főiskolai docens

MUCSI LÁSZLÓ osztályelnök,
egyetemi docens

NAGY BALÁZS egyetemi docens,
A Földgömb főszerkesztője

NAGY GYULA egyetemi adjunktus

PÁL VIKTOR egyetemi docens

PAP NORBERT osztályelnök, egyetemi tanár

RADICS ZSOLT egyetemi adjunktus

SIMON GYÖRGY osztályelnök, középiskolai
tanár

SISKÁNÉ DR. SZILASI BEÁTA egyetemi docens

SUBA JÁNOS szakosztályelnök, térképész

SZILASSI PÉTER egyetemi docens

SZŐLLŐSY LÁSZLÓ középiskolai tanár

SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN osztályelnök,
tudományos tanácsadó, egyetemi tanár

TEPERICS KÁROLY osztályelnök,
egyetemi docens

TIMÁR JUDIT osztályelnök,
tudományos főmunkatárs

TÓTH ANTAL osztályelnök, egyetemi docens

TÖMPE LÁSZLÓ szakosztályelnök,
középiskolai tanár

VÍZI ISTVÁN osztályelnök

**A Közgyűlés által megválasztott tiszteleti tagok a Magyar Földrajzi Társaság
Választmányának örökös tagjai.**

TARTALOM / CONTENTS

Értekezések / Studies

FARKAS JENŐ ZSOLT–KOVÁCS ANDRÁS DONÁT–VASÁRUS GÁBOR–LENNERT JÓZSEF–CSÁKI BÉLA: A Duna-Tisza közti Homokhátság terület- és vidékfejlesztési kihívásai / Challenges of spatial planning of the sand ridge in the Danube-Tisza Interfluve	1
UNGER ZOLTÁN–VERESS MÁRTON: Miért nincsenek aktív, oльдódásos (drawdown) dolinák a Dunántúli-középhegységben? / Why are there no active, drawdown dolines in the Transdanubian Mountains?	18
BAJMÓCYPÉTER–PINTÉR JÁNOS: Csoportos jellegű egyéb belterületek és külterületek településföldrajzi folyamatai Bács-Kiskun vármegyében / Settlement geography of nucleated settlements without administrative independence in Bács-Kiskun county	32
RYBÁR OLIVÉR: Három évtized az elnöki székben – Cholnoky Jenő és a Magyar Földrajzi Társaság (1893–1949) / Three decades in the presidency – Jenő Cholnoky and the Hungarian Geographical Society (1893–1949)	59

Krónika / Chronicle

Beszámoló Szalai Ádám doktori védéséről – VASÁRUS GÁBOR LÁSZLÓ	79
A karizmatikus tanár és tudós: Nemerկényi Antal, a Magyar Földrajzi Társaság főtitkára – KUBASSEK JÁNOS	81
A Magyar Földrajzi Társaság Egészségföldrajzi Szakosztálya – 2024-ben újratöltve! – UZZOLI ANNAMÁRIA–PÁL VIKTOR	84

TÁMOGATÓINK

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

Kiadja a MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG
A Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia,
az Emberi Erőforrások Minisztériuma
és a Petőfi Kulturális Örökség támogatásával
A kiadásért felel: Jeney László
Tördelés és nyomdai előkészítés: Szabó Béla
Borítóterv: Lisi János
Nyomdai kivitelezés: Heiling Media Kiadó Kft.
Telefon: (06-1) 231-4040
Készült 300 példányban
HU ISSN 0015-5411